CHAPTER 1

THE ALPHABET

Vowels

Simple vowels

Short	अ a	इ i	उ u	ऋ ṛ	ऌ ḷ
Long	आ ā	ई ī	ऊ ū	ॠ ṝ	

Diphthongs

ए e	ऐ ai	ओ o	औ au

Consonants[1]

The five groups ‘varga’ of five consonants each:

1. **<u>Group of कka ‘कवर्गkavarga’ or कुँkum̐</u>**

   Pronounced from कण्ठkaṇṭha‘gutturals’

	aspirate		aspirate	nasal
क ka	ख kha	ग ga	घ gha	ङ ṅa

2. **<u>Group of चca ‘चवर्गcavarga’ or चुँcum̐</u>**

   Pronounced fromतालुtālu‘palatals’

	aspirate		aspirate	nasal
च ca	छ cha	ज ja	झ jha	ञ ña

---

[1] अa hasbeen added after each consonant to facilitate its pronunciation. This is also so in Panini Sutras.The consonant alone, non-associated withany character,is written with a small stick below it:क्k,ख्kh,ग्g,घ्gh,ङ्ṅ,etc.

3. **<u>Group of टṭa 'टवर्गṭavarga' or टुँṭuṁ</u>**

Pronounced from मूर्धmūrdha'cerebrals'

	aspirate		aspirate	nasal
टṭa	ठṭha	डḍa	ढḍha	णṇa

4. **<u>Group of तta 'तवर्गtavarga' or तुँtuṁ</u>**

Pronounced from 'दन्तdanta'dentals'

	aspirate		aspirate	nasal
तta	थtha	दda	धdha	नna

5. **<u>Group of पpa 'पवर्गpavarga' or पुँpuṁ</u>**

Pronounced from the lips 'ओष्ठoṣṭha' (labials)

	aspirate		aspirate	nasal
पpa	फpha	बba	भbha	मma

Semi-vowels:

Tālu	Mūrdha	Danta	Oṣṭha
य ya	र ra	ल la	व va

Sibilants:

Tālu	Mūrdha	Danta
श śa	ष ṣa	स sa

Othercharacters:

Kaṇṭha
ह ha

अं aṁ/aṅ 'anusvāra'[2] A dotabove a vowelgenerallypronounced asम्mor ङ्ṅ,ieसिंहsiṁha,शंकरśaṅkara

अः aḥ 'visarga' A double dot (:) pronounced similar as half of the preceding vowel.

---

[2] In anusvāra (अंaṁ/aṅ) and visarga (अःaḥ) अa is added before the consonant to facilitate its pronunciation.

HERE WRITE THE COMBINATION OF CONSONANT AND VOWEL AND OF TWO CONSONANTSThere are also compound characters asक्षkṣa, ज्ञjña, etc.

The special significance of the Sanskrit alphabetor Matrukais that each one of its characters has a deity associated to it.

There is a very common practice of repeating or chanting the Matrukafor a period of time from first to last, called anuloma, and from last to first (viloma).The result of chanting something as mundane as alphabets is to attain total concentration. Since each alphabet is pronounced from a different place one must be very concentrated to pronounce them properly. And that without entering the discussion on the esoteric experience that arise from it.

Place of pronunciation

We canknow the place of pronunciation of each alphabet directly referring toShiksha Sutras, written by Shri Panini to train to pronounce properly[3]:

[1] अकुँहविसर्जनीयानांकण्ठः॥

अ-कुँ-ह-विसर्जनीयानांकण्ठः

a-kum̐-ha-visarjanīyānāṁkaṇṭhaḥ

अa[4], कुँkum̐, हhaandविसर्गvisarga[5],from the throat'kaṇṭha'.

---

[3]In this text, original Panini Sutras are quoted followed by the separation of its different words (separated by a space) and the different parts of the compound words (separated by a dash) to facilitate the comprehension of the Sutra. Transliteration (roman characters) is also added.

[4]In Panini Sutras a short vowel,अa,इi,उu,ऋṛandऌḷṛ, and a diphthong,एe,ओo,ऐaiandऔau, stands for itself and for all its variants, as we will study later. Thus अareferes to the 18 variants of अa: short, long, etc.

In this text by the term 'vowel' we will generally refer both to vowels and diphthongs for convenience sake.

[5]विसर्गvisarga -Denoted bytwo dots (:) and pronounced similar to half of the preceding vowel.

इचुँयशानांतालु।

इ-चुँ-य-शानांतालु

i-cum̐-ya-śānāṁtālu

इi, चुँcum̐, यyaandशśa,from the tonsil'tālu'.

ऋटुँरषाणांमूर्धा।

ऋ-टुँ-र-षाणांमूर्धा

ṛ-ṭum̐-ra-ṣāṇāṁmūrdhā

ऋṛ,टुँṭum̐,रraandषṣa,from the laringue'mūrdhā'.

ऌतुँलसानांदन्ताः।

ऌ-तुँ-लसानांदन्ताः

lṛ-tum̐-lasānāṁdantāḥ

ऌlṛ,तुँtum̐,लlaandसsa,from the teeth'dantā'.

उपूँपध्मानीयानामोष्ठौ।

upūm̐padhmānīyānāmoṣṭhau

उ-पुँ-उपध्मानीयानाम्ओष्ठौ

u-pum̐-upadhmānīyānāmoṣṭhau

उu,पुँpum̐and upadhmānīya,from lips'oṣṭau'.

एदैतोःकण्ठतालु।

edaitoḥkaṇṭhatālu

एeandऐai,from throat and tonsil'kaṇṭha-tālu'.

ओदौतोःकण्ठोष्ठम्।

odautoḥkaṇṭhoṣṭham

ओoandऔau,from throat and lips'kaṇṭhoṣṭham'.

वकारस्यदन्तोष्ठम्।

vakārasyadantoṣṭham

वकारvakāra[6],from teeth and lips'dantoṣṭham'.

Practice

1. Practice with patience theproper pronunciation of each alphabet.

---

[6]वकारvakāra = व्v (वvaकारkāra'alphabet').

2. Try checking the pronunciation at random.

CHAPTER 2

INTRODUCTION TO PANINI SUTRAS

There are different collections of sutras 'aphorism texts' written by Panini Maharishi:

- *Ashtadyayi* - The complete sutras on Sanskrit Grammar in eight chapters. Each one is divided into four sections.
- *Unadi* - Some extra sutras for *Ashtadyayi* as an annex. For the words which don't confine to the common rules.
- *Dhatu Pata* - Collection of the root words prominently used with its famous meanings.
- *Gana Pata* - Groups of different types of words which follow a similar rule are given under different headings. Usually those groups are named with the first word of each group.

However, when it is said Panini Sutra or Vyakarana 'Grammar' Sutra it only refers to *Ashtadyayi*.

14 sutras, called Maheshwara or Pratyahara 'Code' Sutras, form the pillar of the whole *Ashtadyayi* as they are used for making codes which reduce the number of characters in Panini's Sutras. There is a famous statement:

अर्धमात्रा लघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः

ardhamātrā laghavena putrotsavaṁ manyante vaiyākaraṇāḥ

The Grammarians will celebrate with joy equal to the joy for the birth of a son, if they can reduce half of syllable in a sutra

Panini Maharishi got the Maheshwara or Pratyahara 'Code' Sutras when they were revealed to great rishis like Sanaka etc. for their realization.

Maheshwara or Pratyahara Sutras

अइउण् १। ऋलृक् २। एओङ् ३। ऐऔच् ४। हयवरट् ५। लँण् ६। ञमङणनम् ७। झभञ् ८। घढधष् ९। जबगडदश् १०। खफछठथचटतव् ११।कपय् १२। शषसर् १३। हल् १४॥

अ-इ-उ-ण् १। ऋ-लृ-क् २। ए-ओ-ङ् ३। ऐ-औ-च् ४। ह-य-व-र-ट् ५। लँ-ण् ६। ञ-म-ङ-ण-न-म् ७। झ-भ-ञ् ८। घ-ढ-ध-ष् ९। ज-ब-ग-ड-द-श् १०। ख-फ-छ-ठ-थ-च-ट-त-व् ११। क-प-य् १२। श-ष-स-र् १३। ह-ल् १४॥

a-i-u-ṇ 1। ṛ-lṛ-k 2। e-o-ṅ 3। ai-au-c 4। ha-ya-va-ra-ṭ 5। lam̐-ṇ 6। ña-ma-ṅa-ṇa-na-m 7। jha-bha-ñ 8। gha-ḍha-dha-ṣ 9। ja-ba-ga-ḍa-da-ś 10। kha-pha-cha-ṭha-tha-ca-ṭa-ta-v 11। ka-pa-y 12। śa-ṣa-sa-r 13। ha- l 14। ।

Before proceeding to the next chapter, one should have a fairly good idea both of these characters and Sutras. It is a good practice to chant daily the Maheshwara/ Pratyahara 'Code'

Sutras from the right place of pronunciation of each character as a prayer. Hence we can be sure of memorizing them naturarily.

The first four sutras club all the vowels ‘svaras’ and the other ten sutras all the consonants ‘vyanjana’.

In the whole *Ashtadyayi* different sutras are used to specify each grammatical rule along with their exceptions. This is also so in the Maheshwara/ Pratyahara ‘Code’ Sutras. Thus:

- The letter a (अकार akāra) in the consonants is for the sake of pronunciation only. Only the a (अकार akāra) in the sixth sutra (लँण् ६। laṁṇ 6 ।) is nasal (show by ँ ṁ) and serves another purpose also: to make the code रँ raṁ.
- ण् ṇ is there at the end of two Pratyahara ‘Code’ Sutras, the first and sixth. The code अण् aṇ in Panini Sutras refers to the ण् ṇ of the first Maheshwara Sutra, except in one Sutra.
- There are also two h (हकार hakāra), in sutras number five and 14, for a specific reason that we will understand later.

Besides, in the Pratyahara ‘Code’ Sutras only the short vowels are given and not the long ones. The reason is that each vowel in the sutras stands for all its variants, i.e. short, long and elongated and its respective variants. This will be discussed in chapter 5.

CHAPTER 3

THE CODES OF CHARACTERS

It is a pre-requisite to understand how Panini Maharishi created the codes 'प्रत्याहार pratyāhāra' of characters based on Maheshwara or Pratyāhāra Sutras as these codes are used throughout *Ashtadhyayi* to refer briefly to a particular group of letters.

For example, the first Sutra of *Ashtadhyayi* 'वृद्धिरादैच् १। vṛddhirādaic 1।' has three words – वृद्धिः vṛddhiḥ; आत् āt and ऐच् aic – and the last two are a code of characters based on Maheshwara Sutras. Or the second sutra 'अदेङ्गुणः २। adeṅguṇaḥ 2।' again has three words - अत् at, एङ् eṅ and गुणः guṇaḥ - and the first two are codes.

These are the rules that Panini Maharishi uses to create the codes of characters:

1. A code is made of two charaters.
2. The first character of a code is always any character of any of the 14 Maheshwara Sutras, except the last consonant of any of those 14 Sutras.
3. The second and last character of a code is always any final consonant of any of the 14 Maheshwara Sutras.
4. A code refers to all the characters included in the Maheshwara Sutras in the given order from the first letter of the code till the second letter of the code except all the last consonants of all the Maheshwara Sutras included in the code.

Example of codes of characters in *Ashtadhyayi*:

- अण् aṇ -
  - It has two characters (rule 1).

- The first character (अ a) is not the last consonant of any of the 14 Maheshwara Sutras (rule 2). It is the first letter of the first Maheshwara Sutra 'अ इ उ ण् १। a i u ṇ 1।'
- The second and last character of the code (ण् ṇ) is a final consonant in a Maheshwara Sutras (rule 3). ण् ṇ is an exception in Maheshwara Sutras as it is the final consonant of not only one but two Sutras: number 1 'अ इ उ ण् १। a i u ṇ 1।' and number 6 'लँ ण् ६। laṁ ṇ 6।'. The code अण् aṇ in Panini Sutras refers to the ण्ṇ of the first Maheshwara Sutra, except in one Sutra.
- Therefore from the first letter of the code (अ a) to its second and last letter (ण् ṇ) only अ इ उ ण् a i u ṇ are generally included. Now we drop the last consonant of all the Maheshwara Sutras included in the code (rule 4), only ण् ṇ in this अण् aṇ code, and we know that when we find the code अण् aṇ in *Ashtadhyayi* Sutras it generally refers to the vowels अ a, इ i and उ u and its variants[7].

- In the same way इण् iṇ refers to इ i and उ u only. The other code possible in the first Maheshwara Sutra, उण् uṇ, does not exist as it will be using two characters just to refer to the vowel उ u and the goal of the codes is to reduce the number of letters in the Sutras.

[7] Sanskrit vowels have 18 variants each.

This code is a very brilliant method of presenting the grammatical rules. For example, one rule establishes that the letters क् k, ख् kh, ग् g, घ् gh, च् c, छ् ch, ज् j, झ् jh, ट् ṭ, ठ् ṭh, ड् ḍ, ढ् ḍh, त् t, थ् th, द् d, ध् dh, प् p, फ् ph, ब् b and भ् bh (1, 2, 3 and 4 of each of the 5 vargas 'groups') are replaced by ग् g, ज् j, ड् ḍ, द् d and ब् b in certain circumstances. By using Panini's Code we refer the same simple saying that झय् jhay is replaced by जश् jaś.

- The code झय् jhay –
  - It is made of two characters (rule 1): झ् jh and य् y.
  - The first character, झ् jh, is a character of Sutra 8 of Maheshwara Sutras but not its last consonant (rule 2): 'झ-भ-ञ् ८। jha-bha-ñ 8।'
  - The second character, य् y, is the final consonant of Sutra 12 of Maheshwara Sutras (rule 3): 'क-प-य् १२। ka-pa-y 12।'
  - Thus, according to the rule 4 explained above, the code झय् jhay refers to all the letters contained in Maheshwara Sutras from झ् jh till य् y excluding all the final consonants of all the Sutras involved. The Maheshwara Sutras involved are:

    झ-भ-ञ् ८। घ-ढ-ध-ष् ९। ज-ब-ग-ड-द-श् १०।

    ख-फ-छ-ठ-थ-च-ट-त-व् ११। क-प-य् १२।

    jha-bha-ñ 8। gha-ḍha-dha-ṣ 9। ja-ba-ga-ḍa-da-ś 10।
    kha-pha-cha-ṭha-tha-ca-ṭa-ta-v 11। ka-pa-y 12।

The final consonant of each Sutra must be dropped, viz. ञ् ñ, ष् ṣ, श् ś, व् v and य् y. Hence we know that the code झय् jhay refers to the remaining characters from झ् jh (included) till य् y (excluded) in the Maheshwara Sutras: झ jha, भ bha, घ gha, ढ ḍha, ध dha, ज ja, ब ba, ग ga, ड ḍa, द da, ख kha, फ pha, छ cha, ठ ṭha, थ tha, च ca, ट ṭa, त ta, क ka and प pa, excluding de अ a following each consonant just for the sake of pronunciation.

Likewise the second code, जश् jaś: Starting from ज ja in the Maheshwara Sutras (ज-ब-ग-ड-द-श् १०। ja-ba-ga-ḍa-da-ś 10।), ending in श् ś (same sutra number 10) and dropping the last consonant of the sutras involved (here only श् ś), we understand that the code जश् jaś refers to the characters ज ja, ब ba, ग ga, ड ḍa and द da, without the vowel अ a added in the Sutras only for pronunciation sake.

The code अच् ac refers to all the vowels. Take the table of the Maheshwara Sutras and starting from अ a and ending in च् c we have अ-इ-उ-ण् १। ऋ-ऌ-क् २। ए-ओ-ङ् ३। ऐ-औ-च् ४। a-i-u-ṇ 1। ṛ-lṛ-k 2। e-o-ṅ 3। ai-au-c 4। Now we drop all the final consonants in those Sutras and we understand that the code अच् ac stands for अ a, इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ lṛ, ए e, ओ o, ऐ ai and औ au.

The code for all the consonants is हल् hal. There are two ह ha in Maheshwara Sutras, ह-य-व-र-ट् ५। ha-ya-va-ra-ṭ 5। and ह-ल् १४॥ ha-l 14।।, but the ह ha meant in Panini Codes is the one in Sutra 5 and not the one on the last Maheshwara Sutra. Codes are used to reduce the number of characters in the Grammar Sutras and if ह ha was the one in Sutra 14 the code हल् hal would be using two characters, ह् h and ल् l, to mean only one letter, ह् h, as according to the rules of the codes the last consonant of the Sutra (here ल् l) must be dropped. Therefore there is no point in creating a code, हल् hal, to mean just ह् h. Hence from ह् h of ह-य-व-र-ट् ५। ha-ya-va-ra-ṭ 5। till ल् l of ह-ल् १४॥ ha-l 14।।, viz. ह-य-व-र-ट् ५। लँ-ण् ६। ञ-म-ङ-ण-न-म् ७। झ-भ-ञ् ८। घ-ढ-ध-ष् ९। ज-ब-ग-ड-द-श् १०। ख-फ-छ-ठ-थ-च-ट-त-व् ११। क-प-य् १२। श-ष-स-र् १३। ह-ल् १४॥ ha-ya-va-ra-ṭ 5। laṁ-ṇ 6। ña-ma-ṅa-ṇa-na-m 7। jha-bha-ñ 8। gha-ḍha-dha-ṣ 9। ja-ba-ga-ḍa-da-ś 10। kha-pha-cha-ṭha-tha-ca-ṭa-ta-v 11। ka-pa-y 12। śa-ṣa-sa-r 13। ha-l 14।।, and dropping of the last consonants of the ten Sutras in between, viz. ट् ṭ, ण् ṇ, म् m, ञ् ñ, ष् ṣ, श् ś, व् v, य् y, र् r and ल् l, we know that the code हल् hal stands for all the consonants: ह ha, य ya, व va, र ra, ल la, ञ ña, म ma, ङ ṅa, ण ṇa, न na, झ jha, भ bha, घ gha, ढ ḍha, ध dha, ज ja, ब ba, ग ga, ड ḍa, द da, ख kha, फ pha,

छ cha, ठ ṭha, थ tha, च ca, ट ṭa, त ta, क ka, प pa, श śa, ष ṣa, स sa and ह ha, without the अकार akāra 'the letter अ a' after all consonants, which is added just for pronouncing.

Other example of codes:

- अक् ak –

  Maheshwara Sutras from अ a till क् k - अ-इ-उ-ण् १। ऋ-ऌ-क् २। a-i-u-ṇ 1। ṛ-lṛ-k 2।

  Therefore अक् ak stands for अ a, इ i, उ u, ऋ ṛ and ऌ lṛ (the vowels without the diphthongs).

- एच् ec –

  Maheshwara Sutras from ए e till च् c - ए-ओ-ङ् ३। ऐ-औ-च् ४। **e-o-ṅ 3। ai-au-c 4।**

  Therefore एच् ec stands for ए e, ओ o, ऐ ai and औ au (the diphthongs).

- अम् am –

  Maheshwara Sutras from अ a till म् m - अ-इ-उ-ण् १। ऋ-ऌ-क् २। ए-ओ-ङ् ३। ऐ-औ-च् ४। ह-य-व-र-ट् ५। लँ-ण् ६। ञ-म-ङ-ण-न-म् ७। **a-i-u-ṇ 1। ṛ-lṛ-k 2। e-o-ṅ 3। ai-au-c 4। ha-ya-va-ra-ṭ 5। lam̐-ṇ 6। ña-ma-ṅa-ṇa-na-m 7।**

Therefore अम् am stands for अ a, इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ lṛ, ए e, ओ o, ऐ ai, औ au, ह ha, य ya, व va, र ra, ल la, ञ ña, म ma, ङ ṅa, ण ṇa and न na.

Remember

A code of characters in Panini Sutras:

1. Is based on the 14 Maheshwara Sutras.
2. Contains two alphabets: The first one can be any character in Maheshwara Sutras, but the second one is always the last consonant on any of the 14 Maheshwara Sutras.
3. Stands for all the characters between the first and the second alphabets of the code according to the order of Maheshwara Sutras but excluding all the last consonants of the Maheshwara Sutras involved.

Practice

3. Reconstruct these codes: अट् aṭ, झल् jhal, शर् śar, खय् khay, जल् jal and चर् car.
4. Practice all the other combinations of codes possible.

CHAPTER 4

CODE MAKING SUTRAS

प्रत्याहार सूत्र PratyāhāraSūtra

In this chapter we will understand the method of creation of the codes 'प्रत्याहारpratyāhāra'of characters in Panini Sutras through the same Sutras of Panini Maharishi, viz. the प्रत्याहारसूत्रPratyāhāra Sūtra.

First of all, Panini Sutras are of four different types:

1. संज्ञासूत्रsañjñāsūtra'Naming Sutras'
2. विधिसूत्रvidhisūtra 'Injunction Sutras'
    a. उत्सर्गutsarga'Rule'
    b. अपवादapavāda'Exception'
3. नियमसूत्रniyamasūtra'Re-interation Sutras'
4. अधिकारसूत्रadhikārasūtra'Topic Sutras'

संज्ञासूत्रsañjñāsūtra'Naming Sutras'

It is the easiest type of Panini Sutra to be identified. When all the words in a Sutra are declined in first case generally it is a saṅjñāsūtra'Naming Sutra'.

There are two types of names:

- General names or सामान्यसंज्ञाsāmānyasaṅjñā, like गुणguṇa, विधिvidhi, etc.
- Special names or महासंज्ञाmahāsaṅjñā– Specific to Sanskrit grammar, ie. टिṭi, घिghi, etc.

विधिसूत्रviddhisūtra'Injunction Sutras'

Sutras that define the process to get an usable word from the raw word. There are two types of ViddhiSūtras:

- उत्सर्गutsarga – A rule, ie. २।११।अदेङ्गुणः१।१।२।2।11। adeṅguṇaḥ 1।1।2। (WRITE THE RULE)
- अपवादapavāda – An exception, ie. २।१८।वृद्धिरादैच्१।१।१ 2।18। vṛddhirādaic 1।1।1। (WRITE THE EXCEPTION)

नियमसूत्रniyamasūtra'Re-interation Sutras'

Sutras that define the rules for the Viddhi Sutras??(EXAMPLE FOR GUNA).

अधिकारसूत्रadhikārasūtra'Topic Sutras'

Sutras that define the topic of discussion in the following Sutras. Examples – The Sutra अङ्गस्यaṅgasyadefines that in the following sutras the change happens to the अङ्गaṅga, the

part of the word before the nominal/verbal affix. Or the Sutra धातोः dhātoḥ, which defines that the following Sutras are for the धातु dhātu'root word'.

To understand how Panini makeshis codesof characters by his own words, we need to know four sutras[8] of *Ashtadhyayi*:

१।१।हलन्त्यम्१।३।३।

1।1। halantyam 1।3।3।

१।२।अदर्शनंलोपः१।१।६०

1।2। adarśanaṁlopaḥ 1।1।60

---

[8]The roman number in brackets refer to the position of the sutra in *AdiLaghu.* After that, the numbers just before each sutra refer to chapter (प्रकरणम्prakaraṇam)and number of sutrain that chapter as per the arrangement of Panini Sutras in*Laghusiddhāntakaumudī*लघुसिद्धान्तकौमुदीbyVaradarājācāryaवरदराजाचार्य, whereas the numbers after each Sutra indicates the original order in*Aṣṭādhyāyīsūtrapāṭha*अष्टाध्यायीसूत्रपाठ– अध्यायadhyāya'part' (8 in total);पादpāda(4 in each adhyāya'part');andसूत्रsūtra(almost 4,000 in total).

First it is presented the original Sutra and below its word separation to facilitate its comprehension. Below it, in brackets, the case of each word: 1, first; 2, second; 3, third; etc.

१।३।तस्यलोपः१।३।९।

1|3| tasyalopaḥ 1|3|9|

१।४।आदिरन्त्येनसहेता१।१।७१

1|4| ādirantyenasahetā 1|1|71

[1] हलन्त्यम्१।३।३॥

halantyam 1|3|3|

हल्अन्त्यम्

(1) (1)

halantyam

This Sutra consists of two parts:

- हल्hal– A code meaning any consonant. Starting from ह्ha (of Sutra nº 5) inMaheshwara Sutras and ending in ल्land dropping all the last consonants of all the Maheshwara Sutras between these two characters, we know this code refers to all the

Sanskrit consonants:ह्h,य्y, व्v,र्r,ल्l,ञ्ñ, म्m, ङ्ṅ,ण्ṇ,न्n,झ्jh,भ्bh,घ्gh,ढ्ḍh,ध्dh,ज्j,ब्b,ग्g,ड्ḍ,द्d,ख्kh,फ्ph,छ्ch,ठ्ṭh,थ्th, च्c, ट्ṭ, त्t, क्k, प्p,श्ś, ष्ṣ andस्s.

- अन्त्यम्antyam– Last.

Thus this Sutra literarily means: **The last consonant.**

But, what does it mean?

Any Panini Sutra usually has no clear meaning by itself, but there is a method to understand it, which consists ofbringing from any other Panini Sutra the word(s) required to complete the meaning of any particular Sutra.

However, the word(s) required to complete the meaning of a particular Sutra may be in any of the Panini Sutras, former as well as later, close as well as far. Thus, to understand any simple Sutra it is required total clarity of the whole Aṣṭādhyāyīand for that you need to understand each and every Sutra. Therefore it would be impossible to understand the Panini Grammar.Fortunately, that work of bringing to a particular Sutra the word(s) required to complete its right meaning, called anuvṛtti अनुवृत्ति,has come to us in the Tradition of Grammarians.

In the Sutra हलन्त्यम्halantyamtwo words come from other Panini Sutras to complete its meaning:

- इत्it
- उपदेशेupadeśe– In the उपदेशupadeśa, the teaching of Panini Maharishi, viz.*Ashtadyayi*, *DhatuPata*, etc.

Therefore we know the complete statement is:

उपदेशेअन्त्यम्हल्इत्

upadeśeantyamhal it

As all the words of the original Sutra, हल् haland अन्त्यम् antyam, are in first case we understandthat it is aसंज्ञासूत्र saṅjñāsūtra'Naming Sutra'.

Hence the meaning of the Sutra is:

In Panini's teaching, the last consonant is namedit इत्

We can remember the meaning of the Sutraहलन्त्यम् halantyamby his formula:

उपदेशेअन्त्यम्हल् upadeśeantyamhal ⇩ इत्संज्ञा it saṅjñā	Last consonant in Panini's teaching ⇩ is namedit

[2] अदर्शनंलोपः१।१।६०॥

adarśanaṁlopaḥ 1।1।60।।

अदर्शनम्लोपः

(1) (1)

adarśanamlopaḥ

- अदर्शनम्adarśanam–Invisible
- लोपःlopaḥ– lopa

Since all the words in the Sutra are in first case we know it is a Naming Sutra (संज्ञासूत्रsaṅjñāsūtra). It is a complete Sutra as it does not mean अनुवृत्तिanuvṛtti, to bring words from other Sutras to complete its meaning, which is:

Becoming invisible is namedlopaलोप

अदर्शनम् adarśanam	Becoming invisible
⇩	⇩
लोपःसंज्ञाlopaḥsaṅjñā	**is namedlopa**

The naming Sutras हलन्त्यम् halantyam and अदर्शनंलोपः adarśanaṁlopaḥ have named it इत् to the last consonant in the teaching of Panini and lopa लोप to whatever character becomes invisible and every name has a usage.

[3] तस्यलोपः१।३।९॥

(6) (1)

tasyalopaḥ 1|3|9||

In this Sutra all the words are not in first case, therefore it is not a संज्ञासूत्र sañjñāsūtra 'Naming Sutra', so it is required to understand the functionality of the different word case endings.A simple way to decipher the word case endings will be dealt in the later chapter. Here it is sufficient to understand that:

- A word in 6th case is the place of replacement, viz. where the grammatical change happens, whereas
- A word in 1st caseis the replacement, viz. the grammatical change that must take placein the word in 6th case.

- तस्य tasya– For that
- लोपः lopaḥ– lopatakes place

Thus: **For that lopatakes place.**

What does lopa take place for? This Sutra is not also a complete one, but it requires the presence of the word it इत्:

तस्यइतःलोपः

tasya itaḥ lopaḥ

For thatit,lopatakes place

तस्यइत् tasya it ⇩	**For that it** ⇩ **lopa**

लोपःlopaḥ

These three Sutras,हलन्त्यम्halantyam, अदर्शनंलोपःadarśanaṁ lopaḥ and तस्यलोपःtasya lopaḥ, are very important Sutrasto be remembered, not only as Code Making Sutras but for the whole of Panini Grammar as many vowels and consonants throughout the Sutrasare made it इत्and consequently invisible, लोपlopa.

[4] **आदिरन्त्येनसहेता१।१।७१॥**

ādirantyenasahetā 1।1।71।।

आदिःअन्त्येनसहइता

(?) (?????)

ādiḥantyenasahaitā

- आदिः ādiḥ– The beginning
- अन्त्येन antyena– with the last
- सह saha– along with
- इता itā– it

From the Tradition we understand this Sutra means:

A code stands for all the letters included in Maheshwara Sutras from the first letter of the code till its second letter, which is it

आदि+अन्त्य ādi+antya → प्रत्याहार pratyāhāra

Beginning + End → **Code**

For example, the code अच् ac stands for all the characters included inMaheshwara Sutras from the first letter of the code, अ a, till its sencond letter, च् c, which is it, and excluding all the itin between as per the Sutras हलन्त्यम् halantyam, अदर्शनंलोपः adarśanaṁ lopaḥ and तस्यलोपः tasya lopaḥ. Thus we know the pratyāhāra अच् ac stands for all the vowels: अ a, इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ lṛ, ए e, ओ o, ऐ aiand औ au.

CHAPTER 5

VARIANTS OF VOWELS

In Panini Sutras ashort vowel, अa,इi, उu,ऋṛ,ऌlṛ, or diphthongएe,ओo,

ऐaiandऔau, stands for all its variants. The vowels,अa,इiandउu, has 18 variants each: short, long, etc.

(5) १।५।ऊकालोऽझ्रस्वदीर्घप्लुतः१।२।२७

1।5। ūkālo'jhrasvadīrghaplutaḥ 1।2।27

ऊकालःअच्ह्रस्व-दीर्घ-प्लुतः

(1) (????)

ūkālaḥ ac hrasva-dīrgha-plutaḥ

- ऊकालःūkālaḥ– The time required to pronounce

- अच ac– a vowel[9] may be
- ह्रस्व hrasva– short (pronounced in 1 second),
- दीर्घ dīrgha– long (2 seconds) or
- प्लुत pluta– elongated (3 seconds or more)

  - अ a, इ i and उ u have all these three variants (short ‘ह्रस्व hrasva’, long ‘दीर्घ dīrgha’ and elongated ‘प्लुत pluta’).
  - ऋ ṛ
  - ऌ lṛ does not have long ‘दीर्घ dīrgha’
  - ए e, ओ o, ऐ ai and औ au do not have short ‘ह्रस्व hrasva’

We will understand the different variants a vowel can have with the case of अ a. Firstly, अ a may be:

- अ a (short ‘ह्रस्व hrasva’), like the second vowel of राम Rāma[10]

---

[9] We already know that अच ac is a code ‘प्रत्याहार pratyāhāra’- Starting from अ-इ-उ-ण्१। a-i-u-ṇ 1। in Maheshwara Sutras and ending in ऐ-औ-च्४। ai-au-c 4।, including therefore ऋ-ऌ-क्२। ए-ओ-ङ्३। ṛ-lṛ-k 2। e-o-ṅ 3।, and dropping इत् it, all the last consonants in each Panini Sutra, अच ac refers to all the vowels: अ a, इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ lṛ, ए e, ओ o, ऐ ai and औ au.

- आā (long ‘दीर्घdīrgha’), like the second vowel of रमाramā
- अ३a3 (elongated ‘प्लुतpluta’). It is used in vocative case ‘सम्बोधनsambodhana’, to call.

Secondly, three Sutras again differentiate into three variants each of these first three (short ‘ह्रस्वhrasva’, long ‘दीर्घdīrgha’ and elongated ‘प्लुतpluta’).

(6) १।६।उच्चैरुदात्तः१।२।२९

1।6। uccairudāttaḥ 1।2।29

उच्चैःउदात्तः

(1)(1)

uccaiḥudāttaḥ

As all the words are in first case it is aसंज्ञासूत्रsaṅjñāsūtra‘Naming Sutra’.

- उच्चैःuccaiḥ– The sound pronounced from aboveits normal place of the production
- उदात्तःudāttaḥ– is called udātta‘acute accent’.

---

[10]When a consonant is followed byअa–short- nothing is written. If nothing follows a consonant a strike is written below it, ie. राम्rām.

उच्चैःuccaiḥ	Higher pitch
⇩	⇩
________________	Is called udātta 'acute accent'
उदात्तसंज्ञाudāttasaṅjñā	

(7) १।७।नीचैरनुदात्तः१।२।३०॥

1।7। nīcairanudāttaḥ 1।2।30।।

नीचैःअनुदात्तः

(1) (1)

nīcaiḥanudāttaḥ

Again all the words are in first case. Therefore it is a संज्ञासूत्रsaṅjñāsūtra'Naming Sutra'.

- नीचैःnīcaiḥ– The sound pronounced from below its normal place of the production
- अनुदात्तःanudāttaḥ– is called anudātta'grave accent'.

नीचैःnīcaiḥ

⇩

अनुदात्तसंज्ञा

udāttasaṅjñā

Lower pitch

⇩

Is called anudātta 'grave accent'

(8) १।८।समाहारःस्वरितः१।२।३१॥

(1) (1)

1।8। samāhāraḥsvaritaḥ 1।2।31।।

Again all the words are in first case. Hence it is a संज्ञासूत्रsaṅjñāsūtra'Naming Sutra'.

- समाहारःsamāhāraḥ– The sound pronounced from its normal place of the production
- स्वरितःsvaritaḥ– is called svarita'circumflex accent'.

समाहारःsamāhāraḥ

⇩

स्वरितसंज्ञा

svaritasaṅjñā

Normal pitch

⇩

Is called svarita 'circumflex accent'

These three accents (ह्रस्वhrasva;दीर्घdīrgha;प्लुतpluta) applied to each of the three types of pronunciation according to the time employed (उदात्तudātta; अनुदात्तanudātta; स्वरितsvarita) make already nine variants of each vowel (अa,इiandउu).

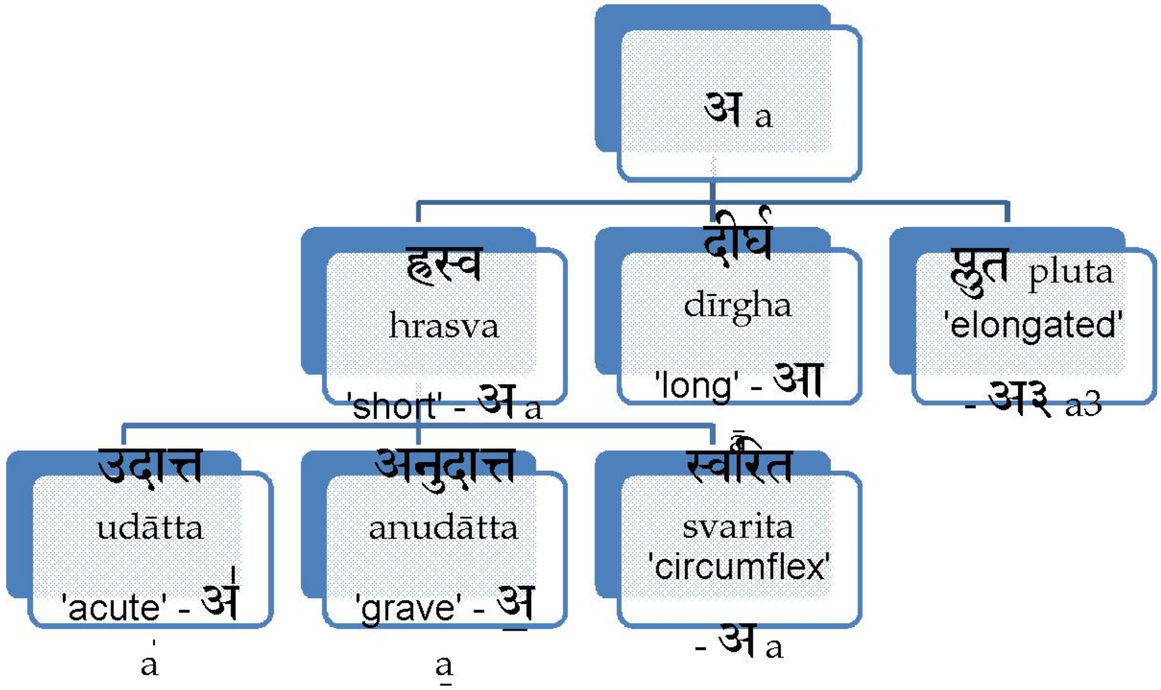

The strokes above (अ) or below (अ) the vowel distinguishes the intonation 'swara'.

They are mostly used only in the Vedas but PāṇiniMaharishi has used them in the *DhatuPata* 'collection of root words'.

Next sutra shows two more variants for each of the nine current vowels 'swaras'.

(9) १।९। मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः

१।१।८॥

1।9। mukhanāsikāvacano'nunāsikaḥ 1।1।8।।

मुखनासिकावचनःअनुनासिकः

(1) (1)

mukhanāsikāvacanaḥanunāsikaḥ

संज्ञासूत्रsañjñāsūtra'Naming Sutra'.

- मुखनासिकावचनःmukhanāsikāvacanaḥ– A character pronounced by the mouth along with the nose
- अनुनासिकःanunāsikaḥ– is called anunāsika'nasal'.

मुखनासिकावचनः mukhanāsikāvacanaḥ	Pronounced with nose
⇩	⇩
अनुनासिकसंज्ञा anunāsikasañjñā	Is called anunāsika 'nasal'

A character may be nasal (अनुनासिकanunāsika)or non-nasal (अननुनासिकananunāsika). The later is a compound word (समासsamāsa) formed by adding the negative prefix (नञ्nañ).

Anañsamāsaनञ्समास'compound word with the negative prefix' is formed by adding the prefix:

- अन्an when the noun begins with vowel.
  Examples:

  आदिः ādiḥ'beginning, start'; अन्an + आदिः ādiḥ = अनादिः anādiḥ'beginningless'.

  अन्तः antaḥ'end' -अन्an + अन्तः antaḥ'end' =अनन्तः anantaḥ'endless'

  Thus: अनुनासिकanunāsika'nasal' - अन्an +अनुनासिकanunāsika'nasal' =अननुनासिकananunāsika'non-nasal'.

- अa when the noun begins with consonant.
  Examples:

  न्यायःnyāyaḥ'logic' -अa +न्यायःnyāyaḥ'logic' =अन्यायःanyāyaḥ'illogic'

  क्रमःkramaḥ'order' - अa + क्रमःkramaḥ'order' = अक्रमःakramaḥ'disorder'.

Therefore:

<u>अa(18 variants)</u>

अa has 18 variants as it can be ह्रस्वhrasva‘short’, दीर्घdīrgha‘long’ and प्लुतpluta‘elongated’ and each of these three has 6 variants: उदात्तudātta‘acute’ (अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ or अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’);अनुदात्तanudātta‘grave’ (nasal or non-nasal);स्वरितsvarita‘circumflex’ (nasal or non-nasal).

Thus, अकारakāra (अa) may be:

1. ह्रस्वhrasva‘short’ - अa(6 variants):
    1.1. उदात्तudātta‘acute’–अ॑a̍ (2 variants):
        1.1.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ –अँ॑aṁ̍
        1.1.2. अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’ –अ॑a̍
    1.2. अनुदात्तanudātta‘grave’ - अ॒a̱(2 variants):
        1.2.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ – अँ॒a̱ṁ
        1.2.2. अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’ – अ॒a̱

1.3. स्वरितsvarita‘circumflex’- अa(2 variants):

1.3.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ –अँam̐

1.3.2. अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’ – अa

2. दीर्घdīrgha‘long’ – आā(6 variants)

2.1. उदात्तudātta‘acute’ – आ॑ā̍ (2 variants):

2.1.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ –आँ॑ā̍m̐

2.1.2. अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’ –आ॑ā̍

2.2. अनुदात्तanudātta‘grave’ –आ॒ā̱ (2 variants):

2.2.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ –आँ॒ā̱m̱̐

2.2.2. अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’ –आँ॒ā̱m̱̐

2.3. स्वरितsvarita‘circumflex’ - आā (2 variants)

2.3.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ – आँām̐

2.3.2. अननुनासिकananunāsika‘non-nasal’ –आā

3. प्लुतpluta‘elongated’ –अ३a3(6 variants)

3.1. उदात्तudātta‘acute’ –अ॑३a̍3(2 variants)

3.1.1. अनुनासिकःanunāsikaḥ‘nasal’ –अँ॑३a̍m̐3

3.1.2. अननुनासिक ananunāsika ‘non-nasal’ – अ॑३ a̍3

3.2. अनुदात्त anudātta ‘grave’ – अ॒३ a̠3 (2 variants)

3.2.1. अनुनासिकः anunāsikaḥ ‘nasal’ – अँ॒३ a̠m̐3

3.2.2. अननुनासिक ananunāsika ‘non-nasal’ – अ॒३ a̠3

3.3. स्वरित svarita ‘circumflex’ - अ३ a3 (2 variants)

3.3.1. अनुनासिकः anunāsikaḥ ‘nasal’ – अँ३ am̐3

3.3.2. अननुनासिक ananunāsika ‘non-nasal’ – अ३ a3

Likewise इकार ikāra, उकार ukāra and ऋकार ṛkāra, being ह्रस्व hrasva ‘short’, दीर्घ dīrgha ‘long’ and प्लुत pluta ‘elongated’, have 18 variants each.

For ऌकार lṛkāra (ऌ lṛ) there is no दीर्घ dīrgha ‘long’. Therefore it has only 12 variants.

ए e, ओ o, ऐ ai and औ au (एच् ec in Panini’s code) do not have ह्रस्व hrasva ‘short’, so they also have 12 variants each.

Now we must understand the technical term सवर्ण savarṇa. For that this is the Sutra:

[10] तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् १।१।९॥

1|10| tulyāsyaprayatnaṁsavarṇam 1|1|9||

तुल्य-आस्य-प्रयत्नम् सवर्णम्

(1) (1)

tulya-āsya-prayatnam savarṇam

(संज्ञासूत्रsaṅjñāsūtra‘Naming Sutra’)

- तुल्यtulya– Similar
- आस्यāsya– facial
- प्रयत्नम्prayatnam– effort
- सवर्णम्savarṇam– is calledsavarṇam

The alphabets pronouncedfrom a very similar place and effort are called savarṇa‘homogeneous’

तुल्यास्यप्रयत्नम्tulyāsyaprayatnam

⇩

सवर्णम् संज्ञा

savarṇamsaṅjñā

Pronounced with very similar effort

⇩

are called savarṇa‘homogeneous’

Example: All the 18 variants of अकार akāraare savarṇas. Likewise, the 18 variants of इकार ikāraand of उकार ukāra.

In the Tradition, the 18 variants of ऋकार ṛkāra along with the 12 variants of ऌकार lṛkāra are considered savarṇas. Thus ऋकार ṛkāra or ऌकार lṛkāra have thirty savarṇas. This is conveyed by the वार्तिक vārtika 'supplementary remarks' written by वररुच vararuci (कात्यायन kātyāyana?):

ऋऌवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम्

ṛlṛvarṇayormithaḥ sāvarṇyaṁ vācyam

ऋ and ऌ should be accepted as savarṇas

The topics which Panini Maharishi dropped are pointed out by the vārtikasby Vararuci Maharishi 'Vārtikara'.

When a vowel is written with the suffix त् t, e.g. अत् at, इत् it, उत् ut, आत् āt, ईत् īt, ऊत् ūt, it refers only to the variants of that vowel with the same time period of pronunciation (ह्रस्व hrasva, दीर्घ dīrgha, प्लुत pluta). Example: अत् atrefers only to

ह्रस्व hrasva ‘short’ अकार akāra (6 variants). ईत् īt means only दीर्घ dīrgha ‘long’ इकार ikāra (6 variants).

CHAPTER 6

SANDHI

Sandhi means compounding two alphabets.

There are three main kinds of sandhis:

- When two vowels come together they normally give rise to अच् सन्धिac sandhi.
- When two consonants are not separated by vowels, they are compound to give हल् सन्धिhal sandhi.
- Both the transformations a visarga (:) undergoes and when an alphabet becomes visarga is called विसर्ग सन्धिvisarga sandhi.

(11) **परः संनिकर्षः संहिता १।४।१०९॥**

(1) (1) (1)

paraḥsaṁnikarṣaḥsaṁhitā 1।4।109।।

(संज्ञासूत्रsañjñāsūtra'Naming Sutra')

- **परः**paraḥ– very
- **संनिकर्षः**saṁnikarṣaḥ– close

- संहिताsaṁhitā– is called saṁhitā

Vowels in closest proximity are called saṁhitā

अच् + अच्ac + ac	Vowel + vowel
⇩	⇩
संहिता संज्ञा saṁhitāsaṅjñā	are called saṁhitā

Examples:अ+अ; अ+आ; अ+इ;इ+उ;अ+ए; ए+अ; etc.

Any combination is possible. The vowels can either be short 'ह्रस्वhrasva'or long 'दीर्घdīrgha'.

(12) हलोऽनन्तराः संयोगः१।१।७॥

halo'nantarāḥsaṁyogaḥ 1।1।7।।

हलः अनन्तराः संयोगः

(1) (1) (1)

halaḥ anantarāḥ saṁyogaḥ

(संज्ञासूत्रsaṅjñāsūtra‘Naming Sutra’)

- हलःhalaḥ– Consonants
- अनन्तराःanantarāḥ– non-separated
- संयोगःsaṁyogaḥ– are called saṁyoga

Consonants non-separated by vowels are calledsaṁyoga

हल्+ हल्hal + hal	**Consonant + consonant**
⇩	⇩
संयोग संज्ञा saṁyogasaṅjñā	**arecalled saṁyoga**

Examples: य्y +न्n; त्t +ल्l; श्ś+त्t;स्s+थ्th; etc.

All the consonants are without any vowel. The hal sandhi is possible only when the conosonants are not separated by a vowel.

CHAPTER 7

NOMINAL DECLENSIONS IN THE SUTRAS

The Sutras speak through their words, codes'प्रत्याहारpratyāhāra' and also through theirnominal declensions or cases.

To make a word usable in a sentence we must add to it a nominal or verbal suffix.However in Panini Sutras only nominal declensions are used.

A raw or unusable word is called प्रातिपदिकprātipadika, whereas a processed usable word is calledपद्pada.

Once we can identify the different cases of the words in a Sutra it is very easy to understand its meaning.

There are some simple techniques to understand the declensions, i.e. the nominal cases, in the Sutras. Thus, even before studying the nominal cases, we can learn the most important declensions in the Sutras, their functions and how to identify them.

Each declension has three numbers: singular, dual and plural.

The central declensions in Sutras are 1st, 5th, 6th and 7th. 3rd declension is also used yet very rarely.

The shortcut to identify the declensions in Sutras is through the word endings:

Case	Singular	Dual	Plural
1	:(विसर्गvisarga) हलन्तhalanta(word ending in consonant)	औau	:(विसर्गvisarga)
5	:(विसर्गvisarga) आत्āt	भ्याम्bhyām	भ्यःbhyaḥ
6	:(विसर्गvisarga) स्यsya	ओःoḥ	आम्ām
7	इi,एe,ओo,औau	ओःoḥ	सुsu, षुṣu

Except विसर्गvisarga (:) the others nominal prefixes will not be difficult to understand:

Examples:

- अचिaci– Ends with इi,so it is 7th case.
- इकःikaḥ– Ends with: (विसर्गvisarga). Possible cases: 1st, 5th and 6th.
- यण्yaṇ– It is हलन्तhalanta(word ending in consonant),so it is 1stcase.
- अधिकारेadhikāre–Ends with एe,7th case.

- तस्मात् tasmāt–Ends with आत् āt,5th case.
- ह्रस्वस्य hrasvasya, -स्य –sya, 6th case.
- प्रथमयोः prathamayoḥ, -ओः -oḥ, may be 6th or 7th case.
- ङसाम् ṅasām, -आम् –ām,6th.
- विभक्तौ vibhaktau, -औ –au, 7th.
- तृतीयादिषु tṛtīyādiṣu, -षु –ṣu, 7th.
- रहोभ्याम् rahobhyām, -भ्याम् –bhyām, 5th.

In the Sutras a word is declined in 6th case to show that it is the place where the grammatical action referred to in that particular Sutra takes place. Such a word is called स्थान sthāna'place of replacement'.

A word in 1st case indicates the action that takes place in that word in 6th case or स्थान sthāna'place of replacement' and it is called आदेश ādeśa'the replacement'.

In the Sutras, a word in 6th case is the place where the grammatical action indicated by the Sutra takes places'स्थान sthāna'and the word in 1st case is the action'आदेश ādeśa'

6th case

⇩

1st case

If in a Sutra there is a word ending with a 5th case prefix, it indicates that the स्थानsthāna, the word where the grammatical action takes place, which is in 6th case, must be preceded by whatever is pointed out by the word in 5th case for that particular change to apply.

If in a Sutra there is a word ending with a 7th case prefix, it indicates that the स्थानsthāna, the word where the grammatical action takes place (6th case), must be followed by whatever is pointed out by the word in 7th case for that particular change to apply.

Thus, in a Sutra with words in all these four cases (6th, 1st, 5th and 7th) the meaning is this:

For ____ (indicated by the word in 6th case 'स्थानsthāna') ____ takes place (indicated by the word in 1st case 'आदेशādeśa') when ____ (the स्थानsthāna) is preceded by ____ (indicated by the word in 5th case) and followed by ____ (indicated by the word in 7th case)

5 + 6 + 7

⇩

1

Example of Sutras:

इकः यण् अचि

(6) (1)(7)

ikaḥ yaṇ aci

For इकः ikaḥ (6th case), when followed by अचि aci (7th case), यण् yaṇ (1st case) takes place.

The exception for this rule is when in a Sutra there is 5th, 7th and 1st case but not 6th case. In that case the स्थान sthāna ‘place where the grammatical action takes place’ is the word in 7th case.

5 + 7

⇩

1

In a Sutra, a word in 3rd case normally denotes that it can both precede and follow the स्थान sthāna, the place where the grammatical action takes place (in 6th case).

3 + 6 6 + 3

⇩ ⇩

1 1

CHAPTER 8

TYPES OF आदेशādeśa 'replacement'

The आदेशādeśa, the grammatical action that a Sutra indicates through a word ending in nominal case or 1st declension, mostly happens in the word denoted in 6th case in thatsame Sutra, which is called the स्थानsthāna'place where the grammatical action happens'. In short, the आदेशādeśa can be called 'replacement' and the स्थानsthāna'place of replacement'.

There are different types of आदेशādeśa'replacement' according to which portion of the स्थानsthāna'place of replacement' they replace:

- पूर्वादेशpūrvādeśa

  The replacement comes for the previous 'पूर्वpūrva' portion of the स्थानsthāna.

- परादेशparādeśa

  The replacement comes for the later'परpara' portion of the स्थानsthāna.

- एकादेशekādeśa

The replacement comes for both the previous 'पूर्वpūrva'and the later 'परpara'portions of the स्थानsthāna.

When the एकादेशekādeśa'the replacement for both the previous 'पूर्वpūrva'and the later 'परpara'portions of the स्थानsthāna' is the previous portion of the स्थानsthānaitself, it is called पूर्वरूप एकादेशpūrvarūpaekādeśa.

When the एकादेशekādeśais the later portion of the स्थानsthānaitself, it is called पररूप एकादेशpararūpaekādeśa.

- अन्तादेशantādeśa

The replacement comes for the end of the स्थानsthāna.

- सम्पूर्णादेशsampūrṇādeśa

The replacement comes for the entire word of the स्थानsthāna'place of replacement'.

The rules ordained by a Sūtracoming within the last three पाद्pāda 'sections' of the eighth and last chapter or अध्यायadhyāya of अष्टाध्यायीAṣṭādhyāyī(Pāṇini Grammar) are not seen by the previous Sūtras,viz.the Sutras contained from Sutra number 8|2|1| till 8|4|68|, the last Sutra,have never happenedfor the Sūtrasconfined from 1|1|1| till8|1|74|, the last Sutra of the first पाद्pāda 'section' of the eighth chapter or अध्यायadhyāya.Besides, within the last three पाद्pāda a previous Sutra does not see a latter one. This rule is stated by

[?] पूर्वत्रासिद्धम् ८।२।१ ॥ pūrvatrāsiddham 8।2।1।।

Example: हरे + इहhare + iha; हर् + ए + इ+ हhar + e + i + ha;'[15]एचोऽयवायावः⇨हर्+ अय् + इ+ हhar + ay + i + ha;हर् + अ + य् + इ+ हhar + a + y + i + ha;'[16]लोपः शाकल्यस्य⇨हर् + अ + इ + हhar + a + i + ha. In this situation there is scope for '**[19]** आद्गुणः'but it cannot apply as its number within अष्टाध्यायीAṣṭādhyāyī(Pāṇini Grammar) is 6 (अध्यायadhyāya)| 1 (पाद्pāda)| 87 (सूत्रsūtra) | and the number of 'लोपः शाकल्यस्य' is 8|3|19|

CHAPTER 9

अच् सन्धिac sandhi

अच् सन्धिac sandhimeanscompounding two vowels 'अच् ac' that come together.

अच् + अच् ac + ac	Vowel + vowel
⇩	⇩
अच् सन्धि ac sandhi (संहिता संज्ञाsaṁhitā saṅjñā)	ac sandhi (It is called saṁhitā)

The code अच् ac 'vowels'is broken into three:

- अa - अकारakāra
- इक्ik - इi, उu,ऋṛ,ऌḷ
- एच्ec- एe, ओo,ऐai,औau(diphthongs)

माहेश्वरसूत्रmāheśvara sūtra - अइउण्१।ऋऌक्२।एओङ्३।ऐऔच्४।aiuṇ 1।
ṛḷk 2। eoṅ 3। aiauc 4।

[13] अकः सवर्णे दीर्घः६।१।१०१॥

(5) (7) (1)

akaḥ savarṇe dīrghaḥ6 | 1 | 101 | |

- अकःakaḥ– When अक्ak (अa, इi, उu,ऋṛ,ऌḷ)
- सवर्णेsavarṇe– is followed by सवर्णsavarṇa 'homogeneous alphabet'
- दीर्घःdīrghaḥ– दीर्घdīrgha 'long character' is the replacement.

सवर्णsavarṇa 'homogeneous alphabet' for अक्ak(अa, इi, उu,ऋṛ,ऌḷ) can only be the sameअक्akin any of its variants, except ऋṛ andऌḷ, which are सवर्णsavarṇa for each other.

From previous Sutras it is understood that the replacement is एकादेश ekādeśa, viz. for both the previous 'पूर्वpūrva' –the first अक्ak- and the later 'परpara'–the second अक्ak, which follows the first one without any other character in between-.

Thus:

Whenअक्ak (अa, इi, उu,ऋṛ,ऌḷ) is followed by सवर्णअक्savarṇa ak 'homogeneous vowel' both are replaced by the corresponding दीर्घdīrgha 'long vowel'

अक् + सवर्णअक्

ak+ savarṇa ak

⇩

दीर्घःdīrghaḥ

Therefore:

अ/आ+ अ/आ

⇩

आ

इ/ई+ इ/ई

⇩

ई

उ/ऊ+ उ/ऊ

⇩

ऊ

ॠ/ॠ+ ॠ/ॠ

⇩

ॠ

Examples:

1) राम+अन्तम् rāma + antam

We have अक् akfollowed by सवर्णअक् savarṇa ak: राम् + <u>अ + अ</u>+ न्तम् rām + <u>a</u> <u>+ a</u> + ntam. Then we must apply the Sutra'[13] अकः सवर्णे दीर्घः akaḥ savarṇe dīrghaḥ', which replaces both vowels by their corresponding long vowel, viz. आ ā. Thus we have राम् + आ + न्तम् rām + ā + ntam. Adding it we finally get रामान्तम् rāmāntam.

2) रामा + अन्तः rāmā + antaḥ; राम् + <u>आ + अ</u>+ न्तः rām + ā + a + ntaḥ; '[13] अकः सवर्णे दीर्घः akaḥ savarṇe dīrghaḥ'; राम् + <u>आ</u>+ न्तः rām + <u>ā</u> + ntaḥ; **<u>रामान्तः rāmāntaḥ</u>**

3) राम + आदि rāma + ādi; राम् + <u>अ + आ</u>+ दि rām + <u>a + ā</u> + di; '[13] अकः सवर्णे दीर्घः'; राम् + <u>आ</u>+ दि rām + <u>ā</u> + di; **<u>रामादि rāmādi</u>**

4) रामा + आदि rāmā + ādi; राम् + <u>आ + आ</u>+ दि rām + <u>ā + ā</u> + di;'[13] अकः सवर्णे दीर्घः'; **<u>रामादि rāmādi</u>**

5) रवि + इन्द्रः ravi + indraḥ;रव् + <u>इ + इ</u>+ न्द्रः rav + <u>i + i</u> + ndraḥ; '[13] अकः सवर्णे दीर्घः'; रव् + <u>ई</u>+ न्द्रःrav + <u>ī</u> + ndra; **<u>रवीन्द्रःravīndraḥ</u>**

6) गिरि + ईशःgiri + īśaḥ; गिर् + <u>इ + ई</u>+ शःgir + <u>i + ī</u> + śaḥ; '[13] अकः सवर्णे दीर्घः';गिर् + <u>ई</u>+ शःgir + <u>ī</u> + śaḥ; **<u>गिरीशःgirīśah</u>**

7) श्री + ईशःśrī + īśaḥ; श्र् + <u>ई + ई</u>+ शःśr + <u>ī + ī</u> + śaḥ; '[13] अकः सवर्णे दीर्घः';श्र् + <u>ई</u>+ शःśr + <u>ī</u> + śaḥ; **<u>श्रीशःśrīśah</u>**

[14] इको यणचि ६।१।७७॥

iko yaṇaci 6।1।77।।

इकः यण् अचि

(6) (1) (7)

ikaḥ yaṇ aci

- इकः ikaḥ – For इक् ik (इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ ḷ)
- यण् yaṇ – यण् yaṇ (य् y, व् v, र् r, ल् l) आदेश ādeśa 'replacement' takes place
- अचि aci – when it is followed by अच् ac 'vowel'.

When in a Sutra there is the same number of स्थान sthāna 'place of replacement' and आदेश ādeśa 'replacement' the Sutra 'यथासंख्यमनुदेशः समानाम् १।३।१०॥ yathāsaṁkhyamanudeśaḥ samānām 1|3|10||' ordains the changes to be done respectively.

When इक् ik (इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ ḷ) is followed by अच् ac 'vowel', it is replaced by यण् yaṇ (य् y, व् v, र् r, ल् l), respectively.

<u>इक्</u> + अच्

⇩

यण्

Examples:

1) सुधी + उपास्यःsudhī + upāsyaḥ; सुध् + <u>ई + उ</u>+ पास्यःsudh + <u>ī + u</u> + pāsyaḥ; '[14] इको यणचि';सुध् + <u>य् + उ</u>+ पास्यःsudh + <u>y + u</u> + pāsyaḥ;**<u>सुध्युपास्यःsudhyupāsyaḥ</u>**

2) मधु + अरिःmadhu + ariḥ; मध् + <u>उ + अ</u>+ रिःmadh + <u>u + a</u> + riḥ; '**[14]** इको यणचि'; मध् + <u>व् + अ</u>+ रिःmadh + <u>v + a</u> + riḥ; **<u>मध्वरिःmadhvariḥ</u>**

3) धातृ + अंशःdhātṛ + aṁśaḥ; धात् + <u>ऋ + अं</u>+ शः dhāt + <u>ṛ + a</u> + ṁśaḥ; '**[14]** इको यणचि'; धात् + <u>र् + अं</u>+ शः dhāt + <u>r + a</u> + ṁśaḥ; धात्र् + अं + शः dhātr + a + ṁśaḥ;**<u>धात्रंशः dhātraṁśaḥ</u>**

4) ॡ + आकृतिः lṛ + ākṛtiḥ; <u>ॡ + आ</u> + कृतिः <u>lṛ + ā</u> + kṛtiḥ; '**[14]** इको यणचि';<u>ल् + आ</u> + कृतिः <u>l + ā</u> + kṛtiḥ; **<u>लाकृतिः lākṛtiḥ</u>**

[15] एचोऽयवायावः६।१।७८॥

eco'yavāyāvaḥ 6|1|78||

एचः अयवायावः

(6) (1)

ecaḥ ayavāyāvaḥ

- **एचः**ecaḥ– For एच् ec (एe, ओo, ऐai, औau)
- **अयवायावः**ayavāyāvaḥ– अय् ay, अव् av, आय् āy, आव् āv,**यण्**yaṇ are the replacement.

When एच्ec (एe, ओo, ऐai, औau)is followed by अच्ac 'vowel', it is replaced by अय्ay, अव्av, आय्āy, आव्āv, respectively.

एच् + अच्

⇩

अय् , अव् , आय् , आव्

Examples:

1) हरे + एhare + e; हर् + ए + एhar + e + e; '[15] एचोऽयवायावः';हर् + अय् + एhar + ay + e; **हरयेharaye**

2) विष्णो + एviṣṇo + e; विष्ण् + ओ + एviṣṇ + o + e; '[15] एचोऽयवायावः'; विष्ण् + अव् + एviṣṇ + av + e;**विष्णवेviṣṇave**

3) वै + अकःvai + akaḥ; न् + ऐ + अ + कःn + ai + a + kaḥ; '[15] एचोऽयवायावः'; न् + आय् + अ+ कःn + ay + a + kaḥ; **नायकःnāyakaḥ**

4) पौ + अकः pau + akaḥ; प् + औ + अ+ कः p + au + a + kaḥ; '[15] एचोऽयवायावः'; प् + आव् + अ + कः p + āv + a + kaḥ; **पावकः pāvakaḥ**

There are two more अच् सन्धि ac sandhi which will be useful:

गुण guṇa and वृद्धि vṛddhi.

[16] लोपः शाकल्यस्य८।३।१९॥

(1) (6)

lopaḥ śākalyasya 8।3।19।।

- लोपः lopaḥ– लोप lopa 'disappearance' takes place
- शाकल्यस्य śākalyasya–according to शाकल्य आचार्य śākalya ācārya 'Master Shakalya'. When the name of previous Acharyas are given in the Sutras, ie. स्फोटायन sphoṭāyana,the rule given by it is optional (वा vā).

When पदान्तयकार/वकार padānta y/v, a पद pada'useable word' (already with the declension –nominal'सुप् sup' or verbal'तिङ् tiṅ'- suffixed 'सुप्तिङन्तं पदम् १।४।२४॥ suptiṅantaṁ padam 1।4।24।।' – 'Which ends in nominal or

verbal declension 'सुप्sup or तिङ्tiṅ' is called पद्pada'useable word')

ending in y or v is preceded by अवर्णavarṇa(18 variants of अ) and followed

by अश्aś(प्रत्याहारpratyāhāra 'code'), यकार&वकारmay or may not take

लोपlopa 'be dissappeared'.

अ + पदान्तय/व+ अश्

⇩

लोपः (वा)

Examples:

1) हरे + इहhare + iha; हर् + ए + इ+ हhar + e + i + ha; '[15] एचोऽयवायावः⇨हर् + अय् + इ+ हhar + ay + i + ha;Options: a)हरयिहharayiha - b)हर् + अ + य् + इ+ हhar + a + y + i + ha.As हरे hare is a पद्pada 'useable word' (in vocative case 'संबोधनsaṁbodhana')'[16]लोपः शाकल्यस्य⇨हर् + अ + इ + हhar + a + i + ha.In this situation there is scope for'[19] आद्गुणः'but it cannot apply as its number within अष्टाध्यायीAṣṭādhyāyī (Pāṇini Grammar) is 6 (अध्यायadhyāya)| 1 (पाद्pāda)| 87 (सूत्रsūtra) | and the number of 'लोपः शाकल्यस्य' is 8|3|19| and [?] पूर्वत्रासिद्धम्

८।२।१॥ pūrvatrāsiddham 8।2।1।। states that the rules ordained by the Sutras contained in the last three पाद pāda of अष्टाध्यायी Aṣṭādhyāyī are not seen, viz. have never taken place, by the previous Sutras. Thus हर इह hara iha is the final form when '[16]लोपः शाकल्यस्य' takes place. लोप lopa is not the destruction of the character but only its disappearance. This is why हर इह hara iha is written separated, as if यकार yakāra, which was made लोप lopa, was still there but unseen.

2) विष्णो + इह viṣṇo iha; विष्ण् + ओ + इ + ह viṣṇ + o + i + ha; '[15] एचोऽयवायावः' ⇨ विष्ण् + अव् + इ + ह viṣṇ + av + i + ha; Options: a) विष्णविह viṣṇaviha - b) विष्ण् + अ + व् + इ + ह viṣṇ + a + v + i + ha. As विष्णो viṣṇo is a पद pada 'useable word' '[16]लोपः शाकल्यस्य' ⇨ विष्ण इह viṣṇa iha

[16] अदेङ् गुणः १।१।२॥

aden guṇaḥ 1।1।2।।

अत् एङ् गुणः

(1) (1) (1)

at eṅ guṇaḥ

- अत्at–अa(short ‘ह्रस्वhrasva’)
- एङ्eṅ– एe, ओo
- गुणःguṇaḥ – are called गुण guṇa

अत्at(short अa) and एङ्eṅ(एe,ओo) are called गुणguṇa

<u>अत्at(short अ), ए&ओ</u>

⇩

are called गुण

When a vowel is suffixed with त्tit refers only to its period of pronunciation due to the Sutra तत्परस्यात्कालस्य १।१।७०॥ tatparasyātkālasya 1।1।70।। Thus, अत्at refers only to ह्रस्वhrasva अa ‘short’ (with its six variants), and neither to दीर्घdīrgha ‘long’(आ ā) nor to प्लुतpluta ‘elongated’ (अ३a3). Likewise, आत्āt means only दीर्घआ dīrgha ā ‘long’ (with its six variants), but neither ह्रस्वhrasva ‘short’ nor प्लुतpluta ‘elongated’ अa.

[17] वृद्धिरादैच्१।१।१॥

vṛddhirādaic 1।1।1।।

वृद्धिः आत् ऐच्

(1) (1) (1)

vṛddhiḥ āt aic

- **वृद्धिः** vṛddhiḥ– are called **वृद्धि** vṛddhi
- **आत्** āt– **आ** ā
- **ऐच्** aic– **ऐ** ai, **औ** au

आत् āt(**आ** ā) and **ऐच्** aic (**ऐ** ai, **औ** au) are called **वृद्धि** vṛddhi

<u>आ, ऐ & औ</u>

⇩

are called वृद्धि

[18] **आद्गुणः६।१।८७॥**

ādguṇaḥ 6।1।87।।

आत् गुणः

(5)(1)

āt guṇaḥ

- आत्āt– whenअवर्णavarṇa(the 16 variants of अa) precedes
- गुणःguṇaḥ– गुणguṇa is the replacement

When अवर्णavarṇa(16 variants of अa) is followed byइक्ik(इi, उu,ऋṛ,ऌḷ),

both are replaced byगुणguṇa(अत्at'short अ',ए&ओ)

<u>अवर्ण + इक्</u>

⇩

गुणः

Examples:

1) उप + इन्द्रःupa + indraḥ; उप् + <u>अ + इ</u>+ न्द्रःup + <u>a + i</u> + ndraḥ; '[18] आद्गुणः' But गुणguṇa means अa,ए eandओ o'[16] अदेङ् गुणः'. Then which of the threeगुणguṇa should be the replacement 'आदेशādeśa'? The Sutra 'स्थानेऽन्तरतमः

१।१।५०sthāne'ntaratamaḥ 1।1।50′states that when there are different replacements possible, the actual replacement is the one of the more similar place of pronunciation to theस्थानsthāna 'place of replacement'.

Here the स्थानsthāna are:

- अa-pronounced fromकण्ठkaṇṭha 'throat' ('अकुँहविसर्जनीयानांकण्ठःakuṁhavisarjanīyānāṁkaṇṭhaḥ′); and
- इi-pronounced from तालुtālu'tonsil' ('इचुँयशानांतालुicuṁyaśānāṁ tālu′)

The options of आदेशādeśa'replacement' are the three गुणguṇaandओ:

- अa - pronounced from कण्ठkaṇṭha 'throat'
- ए e, from throat and tonsil'कण्ठतालुkaṇṭhatālu′ ('एदैतोःकण्ठतालुedaitoḥ kaṇṭhatālu′)
- ओo, fromthroat and lips 'कण्ठोष्ठkaṇṭhoṣṭha′('ओदौतोःकण्ठोष्ठम्odautoḥ kaṇṭhoṣṭham′)

Therefore theआदेशādeśa 'replacement' for अ + इ a + i isएe. →उप् + ए+ न्द्रःup + e + ndraḥ;**उपेन्द्रःupendraḥ**

2) गङ्गा + उदकम्gaṅgā + udakam; गङ्् + आ + उ+ दकम्gaṅg + ā + u + dakam; '[18] आद्गुणः′. आā -कण्ठkaṇṭha 'throat';उu - ओष्ठoṣṭa'lips' ('उपूँपध्मानीयानामोष्ठौupūṁpadhmānīyānāmoṣṭhau′). Thus the आदेशādeśa

‘replacement’ for आ + उ is ओ o, कण्ठोष्ठ kaṇṭhoṣṭha ‘from throat and lips’. → गङ्ग् + ओ + दकम् gaṅg + o + dakam; **गङ्गोदकम् gaṅgodakam**

[19] वृद्धिरेचि ६।१।८८॥

vṛddhireci 6।1।88।।

वृद्धिः एचि

(1) (7)

vṛddhiḥ eci

- **वृद्धिः** vṛddhiḥ – **वृद्धि** vṛddhi (आ ā, ऐ ai, औ au) takes place
- **एचि** eci – when **एच्** ec (ए e, ऐ ai, ओ o, औ au) follows

When अवर्ण avarṇa is followed by एच् ec (ए e, ऐ ai, ओ o, औ au), both are replaced by वृद्धि vṛddhi (ऐ ai, औ au)

अवर्ण + एच्

⇓

ऐ /औ

Examples:

1) कृष्ण + एकत्वम् kṛṣṇa + ekatvam; कृष्ण् + अ + ए + कत्वम् kṛṣṇ + a + e + katvam; '[19] वृद्धिरेचि'; 'स्थानेऽन्तरतमः'. अ- कण्ठ kaṇṭha 'throat'; ए- कण्ठतालु kaṇṭhatālu 'from throat and tonsil'; ऐ- कण्ठतालु kaṇṭhatālu 'from throat and tonsil' ('एदैतोः कण्ठतालु edaitoḥ kaṇṭhatālu'); औ- कण्ठोष्ठ kaṇṭhoṣṭha 'from throat and lips' ('ओदौतोः कण्ठोष्ठम् odautoḥ kaṇṭhoṣṭham'); → अ + ए = ऐ; कृष्ण् + ऐ + कत्वम् kṛṣṇ + ai + katvam; **कृष्णैकत्वम् kṛṣṇaikatvam**

2) गङ्गा + ओघः gaṅgā + oghaḥ; गङ्ग् + आ + ओ + घः gaṅg + ā + o + ghaḥ; '[19] वृद्धिरेचि'; 'स्थानेऽन्तरतमः'. आ- कण्ठ kaṇṭha 'throat'; ओ & औ- कण्ठोष्ठ kaṇṭhoṣṭha 'from throat and lips'. → आ + ओ = औ; गङ्ग् + औ + घः gaṅg + āu + ghaḥ; **गङ्गौघः gaṅgāughaḥ**

3) देव + ऐश्वर्यम् deva + aiśvaryam; देव् + अ + ऐ + श्वर्यम् dev + a + ai + śvaryam; '[19] वृद्धिरेचि'; 'स्थानेऽन्तरतमः' → अ + ऐ = ऐ; देव् + ऐ + श्वर्यम् dev + ai + śvaryam; **देवैश्वर्यम् devaiśvaryam**

4) कृष्ण + औत्कण्ठ्यम्kṛṣṇa + autkaṇṭhyam; कृष्ण् + अ + औ+ त्कण्ठ्यम्kṛṣṇ + a + au + tkaṇṭhyam; '[19] वृद्धिरेचि'; 'स्थानेऽन्तरतमः' →अ + औ =औ; कृष्ण् + औ+ त्कण्ठ्यम्kṛṣṇ + au + tkaṇṭhyam; **कृष्णौत्कण्ठ्यम्kṛṣṇautkaṇṭhyam**

[20] **उरण् रपरः१।१।५१॥**

uraṇ raparaḥ1।1।51।।

उः अण् रपरः

(6)(1) (1)

uḥ aṇ raparaḥ

- उःuḥ–For ऋṛ(and its सवर्णsavarṇa 'homogeneous letter', ऌḷ)
- अण्aṇरपरःraparaḥ– the replacement (आदेशādeśa)is अण्aṇ(अa, इi,उu) followed by रँraṁ(aप्रत्याहारpratyāhāra 'code' standing for र्r andल्l)

When अण्aṇ(अ,इ,उ) comes as replacement forऋ/ऌ, the suffix र्/ल्is added to अण्

ऋ/ऌ

⇩

अण् + र्/ल्

Examples:

1) कृष्ण+ ऋद्धिःkr̥ṣṇa + r̥ddhiḥ; कृष्ण् + <u>अ + ऋ</u>+ द्धिःkr̥ṣṇ + <u>a + r̥</u> + ddhiḥ; '[18]आद्गुणः'अmay be the आदेशādeśa 'replacement' for अ + ऋ, but then '[20]उरण् रपरः' ⇨ अ + ऋ=अर्ar;कृष्ण् + <u>अर्</u>+ द्धिःkr̥ṣṇ + <u>ar</u> + ddhiḥ; **<u>कृष्णर्द्धिःkr̥ṣṇarddhiḥ</u>**

2) तव + ऌकारःtava + l̥kāraḥ; तव् + <u>अ + ऌ</u>+ कारःtav + <u>a + l̥</u> + kāraḥ; '[18]आद्गुणः'; '[20]उरण् रपरः' ⇨ तव् + <u>अल्</u>+ कारःtav + <u>al</u> + kāraḥ; **<u>तवल्कारःtavalkāraḥ</u>**

[21] एङः पदान्तादति६।१।१०९॥

eṅaḥ padāntādati 6 | 1 | 109 | |

एङः पदान्ताद् अति

(5) (5) (7)

eṅaḥ padāntād ati

- एङः पदान्ताद्eṅaḥ padāntād– Whenपदान्त एङ् padānta eṅ,aपद् pada 'useable word' (already with the declension –nominal 'सुप्sup' or verbal 'तिङ्tiṅ'- added 'सुप्तिङन्तं पदम् १।४।२४॥ suptiṅantaṁ padam 1।4।24।।' – 'Which ends in nominal or verbal declension 'सुप्sup or तिङ्tiṅ' is called पद् pada 'useable word') ending inएङ् padānta eṅ (एe, ओo)
- अतिati – is followed by अत् at (ह्रस्वhrasva 'short'अa)

When पदान्त एङ्padānta eṅ, a word ending in ए/ओis followed by अकार akāra, अकारdisappears. To show this disappearance the symbolअवग्रहavagraha simple/double(ऽ/ऽऽ'/")is written in the place ofअ/आ

पदान्त एङ् + <u>अ/आ</u>

⇩

ऽ/ऽऽ

Examples:

1) गो + अग्रम go + agram; ग् + ओ + अ+ ग्रम g + o + a + gram;'[21]एङः पदान्तादति' ⇨ग् +ओ + ऽ+ ग्रम g + o + ' + gram;**गोऽग्रम go'gram**

2) शिवो + अर्च्यः śivo + arcyaḥ; शिव् + ओ + अ+ र्च्यः śiv + o + a + rcyaḥ; '[21]एङः पदान्तादति' ⇨शिव् + ओ + ऽ+ र्च्यः śiv + o + ' + rcyaḥ; **शिवोऽर्च्यः śivo'rcyah**

These are the main अच् सन्धिसूत्र ac sandhi sutra.The rest are either अपवाद सूत्र apavāda sūtra 'negation sutra', viz. exceptions for general rules, or specific sutras to form only a particular word.

Outline

A. अच् सन्धि ac sandhi, the changes that happen when two vowels come together,is divided into:

- अ a
- इक् ik (इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ ḷ)
- एच् ec (ए e, ओ o, ऐ ai, औ au)

B. अक् ak (अ, इक्) + सवर्णअक् savarṇa 'homogeneous' ak; '[13]अकः सवर्णे दीर्घः' ⇨ अक्+ सवर्णअक्=दीर्घ

Thus:

- अ + अ=आ
- इ + इ=ई
- उ + उ=ऊ

C. अ + इक् '[19]आद्गुणः' ⇨ अ + इक्=गुण; '[17]अदेङ् गुणः' गुण=अत् (ह्रस्व hrasva 'short' अ) and एङ् (ए e, ओ o); '[?]स्थानेऽन्तरतमः' 'when there are different replacements possible, the actual replacement is the one of the more similar place of pronunciation to the स्थान sthāna (place of replacement)'. ⇨ अ + इ=ए; अ + उ=ओ

D. अ + ऋ/ऌ '[19]आद्गुणः' ⇨ अ + ऋ/ऌ=गुण; '[22]उरण् रपरः' 'when अण् aṇ (अ, इ, उ) comes as replacement for ऋ/ऌ , the suffix र्/ल् is added to अण्' ⇨ अ + ऋ/ऌ=अर्/अल्

E. अ + एच्'[19]वृद्धिरेचि' ⇨ अ + एच्=वृद्धि;'[18]वृद्धिरादैच्' ⇨ वृद्धि=आत्(आ)andऐच्aic (ऐai,औ au); '[?]स्थानेऽन्तरतमः'⇨अ + ए=ऐ;अ + ओ=औ;अ + ऐ=ऐ;अ + औ=औ

F. इक् + अच्'vowel'; '[14]इको यणचि'⇨इक् + अच्=यण्yaṇ(य्y, व्v,र्r,ल्l)+ अच्;'[?]यथासंख्यमनुदेशः समानाम्''when in a sutra there is the same number of स्थानsthāna (place of replacement) and आदेशādeśa (replacement) the changes are to be done respectively⇨इ + अच्⇨य् + अच्;उ + अच्⇨व् + अच्

G. एच् + अच्;'[15]एचोऽयवायावः'⇨एच् + अच्=अय्/अव्/आय्/आव्+ अच् ⇨ए + अच्=अय्+ अच्;ओ + अच्=अव्+ अच्;ऐ + अच्=आय्+ अच्;औ + अच्=आव्+ अच्

H. अ +पदान्तय/व + अश्;'[16]लोपः शाकल्यस्य⇨Optionallyय/वgets लोप

I. पदान्त एङ्(aपद्pada ending in एङ्) + अ;'[?] सुप्तिङन्तं पदम्' 'which ends in nominal or verbal declension(सुप्sup orतिङ्tiṅ) is called पद्pada (useable word)''[23]एङः पदान्तादति'⇨पदान्त एङ् + अ=पदान्त एङ् + ऽ '⇨ए + अ=ए + ऽ;ओ + अ = ओ + ऽ

Basic ac sandhi sutras

- '[13]अकः सवर्णे दीर्घः'

अक् + सवर्णअक् दीर्घः

⇩

- ‘[19]आद्गुणः’⇨अ + इक्=गुण
- ‘[17]अदेङ् गुणः’गुण=अत् and एङ्
- ‘[22]उरण् रपरः⇨अ + ऋ/ऌ=अर्/अल्
- ‘[19]वृद्धिरेचि’⇨अ + एच्=वृद्धि
- ‘[18]वृद्धिरादैच्⇨वृद्धि=आत् and ऐच्
- ‘[14]इको यणचि’⇨इक् + अच्=यण्
- ‘[15]एचोऽयवायावः’⇨एच् + अच्=अय्, अव्, आय्, आव्+ अच्
- ‘[16]लोपः शाकल्यस्य’

⇩

अ +पदान्तय/व + अश्लोपः

(वा)

- ‘[23]एङः पदान्तादति’⇨पदान्त एङ् + अ=पदान्त एङ् + ऽ '

CHAPTER 10

हल् सन्धिhal sandhi

The conjunction of consonants

हल् सन्धिhal sandhimeanscompounding two consonants ‘हल्hal’ that come

together.‘[12]हलोऽनन्तराः संयोगः’ हल् + हल्

⇩

हल् सन्धि / संयोग संज्ञासंयोग saṁyoga saṅjñā

[24] **झलां जशोऽन्ते८।२।३९॥**

jhalāṁ jaśo'nte 8।2।39।।

झलां जशः अन्ते

(6) (1) (6?)

jhalāṁ jaśaḥ ante

पदान्तझल्
⇩
जश्

- **झलां**– For झल् jhal, *i.e.* any consonant except a semivowel (य् y, व् v, र् r, ल् l) or a nasal (ञ् ñ, म् m, ङ् ṅ, ण् ṇ, न् n). Thus the प्रत्याहार pratyāhāra 'code' झल् stands for झ् jh, भ् bh, घ् gh, ढ् ḍh, ध् dh, ज् j, ब् b, ग् g, ड् ḍ, द् d, ख् kh, फ् ph, छ् ch, ठ् ṭh, थ् th, च् c, ट् ṭ, त् t, क् k, प् p, श् ś, ष् ṣ, स् s and ह् h
- **जशः**– जश् jaś (ज् j, ब् b, ग् g, ड् ḍ, द् d,) आदेश ādeśa 'replacement' takes place
- **अन्ते**– when it is in the पदान्त padānta, at the end of a पद pada or useable word, viz. already with the declension –nominal 'सुप् sup' or verbal 'तिङ् tiṅ'- suffixed.

Examples:

1) <u>वाक् + ईशः vāk + īśaḥ</u>

वाक् is a पद pada, so क् is here

पदान्तझल् '[24] झलां जशोऽन्ते' '[?]

स्थानेऽन्तरतमः' क् is कण्ठ kaṇṭha

'guttural' and in जश्आदेश jaś ādeśa,

ग् is also कण्ठ kaṇṭha '[?]

अकुँहविसर्जनीयानांकण्ठः ⇨ वाग्

\+ ईशः vāg + īśaḥ;

<u>वागीशः vāgīśaḥ</u>

पदान्तझल्

⇩

जश्

'[24] झलां जशोऽन्ते'

2) रामात् rāmāt

रामात् is a पद् pada, so त् is here

'[24] झलां जशोऽन्ते'

पदान्तझल्'[24] झलां जशोऽन्ते''[?]

पदान्तझल्

स्थानेऽन्तरतमः' त् is

⇩

दन्ताः dantāḥ 'dental' and in

जश्

जश्आदेश jaś ādeśa, द् is also

दन्ताः'[?]ऌतुँलसानांदन्ताः ⇨

रामाद् rāmād

[25] वाऽवसाने ८।४।५६॥

vā'vasāne 8|4|56||

वा अवसाने

(0) (7)

vā avasāne

- **वा**–may take place(optionally)
- **अवसाने**– when there is an अवसानavasāna, an empty space after the last consonant

अवसानझल् -when झल्(a consonant other than a semivowel, viz.य् y,व् v,र् r,ल्l,or a nasal, viz.ञ् ñ,म् m,ङ् ṅ,ण् ṇ,न्n) is the last character of a word and it is followed by an empty space- is optionally changed by चर्(च्c,ट्ṭ,त्t,क्k,प्p,श्ś,ष्ṣandस्s)

अवसान<u>झल्</u>

⇩

चर् (वा)

Examples:

1) <u>रामात्rāmāt</u>

'[24]झलां जशोऽन्ते' '[?]

स्थानेऽन्तरतमः' ⇨

<u>रामाद्rāmād</u>'[25]वाऽवसाने' '[?]

स्थानेऽन्तरतमः' ⇨<u>रामात्rāmāt</u>

As'वाऽवसाने' is optional both forms,

<u>रामात्/रामाद्</u>are correct.

'[24]झलां जशोऽन्ते'

पदान्त<u>झल्</u>

⇩

जश्

'[25] वाऽवसाने'

अवसान<u>झल्</u>

⇩

चर् (वा)

[25] खरि च ८।४।५५॥

(7) (0)

khari ca 8।4।55।।

- **खरि**– when खर्khar (ख्kh, फ्ph, छ्ch, ठ्ṭh, थ्th, च्c, ट्ṭ, त्t, क्k, प्p, श्ś, ष्ṣ and स्s) follows

- **च**– also

झल् + **खर्**
⇩
चर्

Examples:

1) <u>**उद्** + **थानम्** ud + thānam</u>

उ + <u>**द्** + **थ्**</u>+ **आनम्** u + <u>d + th</u> + ānam;'[25]**खरि च**' '[?]

स्थानेऽन्तरतमः' '[?]

लृतुँलसानांदन्ताः'⇨**उ** + <u>**त्**</u>+ **थ्** + **आनम्** u + <u>t</u> + th + ānam;

<u>**उत्थानम्** **utthānam**</u> 'uprising'

2) <u>**उद्** + **तम्भनम्** ud + tambhanam</u>

उ + <u>**द्** + **त्**</u>+ **अम्भनम्** u + <u>d + t</u> + ambhanam;'[25]**खरि च**'⇨**उ** + <u>**त्**</u>+ **त्** + **अम्भनम्** u + <u>t</u> + t + ambhanam;

[25]**खरि च**'

झल् + **खर्**
⇩
चर्

उत्तम्भनम् **uttambhanam**'upholding'

[25]खरि च'

झल् + खर्

⇩

चर्

[27] झलां जश् झशि८।४।५३॥

(6) (1) (7)

jhalāṁ jaś jhaśi 8।4।53।।

- **झलाम्**– For**झल्**
- **जश्**– **जश्**(**ज्**j, **ब्**b, **ग्**g, **ड्**ḍ, **द्**d) **आदेश**ādeśa 'replacement' takes place
- **झशि**–when followed by**झश्**jhaś (**झ्**jh,**भ्**bh,**घ्**gh,**ढ्**ḍh,**ध्**dh,**ज्**j,**ब्**b,**ग्**g,**ड्**ḍ,**द्**d)

झल् + झश्
⇩
जश्

Examples:

1) सु + ध् + ध्+ युपास्यsu + dh + dh+ yupāsya; '[27]झलां जश् झशि'

⇨सु +द्+ ध् + युपास्यsu + d+ dh + yupāsya; **सुद्ध्युपास्यsuddhyupāsya**

'[27]झलां जश् झशि'

झल् + झश्
⇩
जश्

[28] स्तोः श्चुना श्चुः८।४।४०॥

(6) (3) (1)

stoḥ ścunā ścuḥ 8।4।40।।

- स्तोः–स् s / तवर्गtavarga (त् t, थ् th, द् d, ध्dh, न्n),
- श्चुना–in contact with (before or after)श्ś / चवर्गcavarga (च् c, छ् ch, ज् j, झ् jh, ञ्ñ)
- श्चुः– is replaced with श्ś/चवर्गcavarga

(श्/चुँ+ [स्/तुँ) + श्/चुँ]

⇩

श्/चुँ

Examples:

1) रामस् + शेते rāmas + śete

राम + स् + श्+ एते rāma + s + ś + ete; 'स्तोः श्चुना श्चुः'[?] स्थानेऽन्तरतमः ⇨ राम + श्+ श् + एते rāma + ś + ś + ete =

रामश्शेते rāmaśśete 'Rāma sleeps'

'स्तोः श्चुना श्चुः'

(श्/चुँ + [स्/तुँ) + श्/चुँ]

⇩

श्/चुँ

2) रामस् + चिनोति rāmas + cinoti

राम + स् + च्+ इनोति rāma + s + c + inoti; 'स्तोः श्चुना श्चुः' ⇨ राम + श्+ च् + इनोति rāma + ś + c + inoti =

रामश्चिनोति rāmaścinoti 'Rāma collects'

(श/चुँ + [स/तुँ) + श/चुँ]
⇩
श/चुँ

'स्तोः श्चुना श्चुः'

3) सत् + चित् sat + cit

स + त् + च् + इत sa + t + c + it;

'स्तोः श्चुना श्चुः' ⇨ स + च् + च् + इत sa + c + c + it =

सच्चित् saccit 'Existence, Consciousness'

'स्तोः श्चुना श्चुः'

(श/चुँ + [स/तुँ) + श/चुँ]
⇩
श/चुँ

4) शार्ङ्गिन् + जयः śārṅgin + jayaḥ

शार्ङ्गि + न् + ज् + अयः śārṅgi + n + j + ayaḥ; 'स्तोः श्चुना श्चुः' ⇨ शार्ङ्गि + ञ् + ज् + अयः śārṅgi + ñ + j + ayaḥ =

शार्ङ्गिञ्जयः śārṅgiñjayaḥ

'स्तोः श्चुना श्चुः'

(श/चुँ + [स/तुँ) + श/चुँ]
⇩
श/चुँ

[29] ष्टुना ष्टुः८।४।४१॥

(3) (1)

ṣṭunā ṣṭuḥ 8।4।41।।

- **ष्टुना**– in contact with ष् ṣ / ष्टुँ ṭuṁ(ट् ṭ, ठ् ṭh, ड् ḍ, ढ् ḍh, ण् ṇ),
- **ष्टुः**– is replaced with ष् ṣ / टुँ ṭuṁ

(ष/टुँ + [स/तुँ) + ष/टुँ]

⇩

ष/टुँ

Examples:

1) **रामस् + षष्ठः** rāmas + ṣaṣṭhaḥ

राम + स् + ष्+ अष्ठः; 'ष्टुना ष्टुः' ⇨

राम + ष् + ष् + अष्ठः=

रामष्षष्ठः rāmaṣṣaṣṭhaḥ

'ष्टुना ष्टुः'

(ष/टुँ + [स/तुँ) + ष/टुँ]

⇩

ष/टुँ

2) **रामस् + टीकते** rāmas + ṭīkate

राम + स् + ट्+ ईकते;'ष्टुना ष्टुः' ⇨

राम + <u>ष् + ट्</u>+ ईकते=

<u>रामष्टीकते</u> **<u>rāmaṣṭīkate</u>**'Rāma stands'

'ष्टुना ष्टुः'

(ष/टुँ + [<u>स/तुँ</u>) + ष/टुँ]

⇓

ष/टुँ

3) **तत् + टीका** **tat + ṭīkā**

त + <u>त् + ट्</u>+ ईका;'ष्टुना ष्टुः'→त

+ <u>ट् + ट्</u>+ ईका=

<u>तट्टीका</u>**<u>taṭṭīkā</u>**

'ष्टुना ष्टुः'

(ष/टुँ + [<u>स/तुँ</u>) + ष/टुँ]

⇓

ष/टुँ

[30] तोर्लि८।४।६०॥

torli 8।4।60।।

तोः लि

(6) (7)

toḥ li

- **तोः**– **तवर्ग**tavarga (**त्** t, **थ्** th, **द्** d, **ध्**dh, **न्**n),
- **अवसाने**– when followed by **लकार**lakāra (**ल्** l),

➢ **परसवर्णः**parasavarṇaḥ (1)– is replaced by **परसवर्ण**parasavarṇa'an homogeneous letter of the latter' (ल्/लँ्lm̐).

<u>तवर्ग</u>+ ल्
⇩
ल्/लँ्

Examples:

1) **तत् + लयः**tat + layaḥ

त + <u>त् + ल्</u>+ अयः; 'तोर्लि'⇨त + <u>ल् + ल्</u>+ अयः=

<u>तल्लयः</u><u>tallayah</u>'its destruction'

'तोर्लि'

<u>तवर्ग</u> + ल्
⇩
ल्/लँ्

2) **<u>विद्वान् + लिखलि</u>**<u>vidvān + likhali</u>

विद्वा + <u>न् + ल्</u>+ इखलि;'तोर्लि'⇨

विद्वा+ <u>लँ् + ल्</u>+ इखलि;

<u>विद्वाल्लँलिखलि</u><u>vidvālm̐likhali</u>'the wise man writes'

ऌ/ऌँ

'तोर्लि'

तवर्ग + ल्
⇩

[31] **यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा८।४।४५॥**

yaro'nunāsike'nunāsiko vā 8।4।45।।

यरः अनुनासिके अनुनासिकः वा

(6) (7) (1)(0)

yaraḥ anunāsike anunāsikaḥ vā

- **यरः**–For पदान्तयर् padānta yar, any consonant other than हकार hakāra (ह् h) at the end of a पद् pada or useable word,
- **अनुनासिके**– when followed by अनुनासिक anunāsika 'nasal consonant',
- **अनुनासिकः**–अनुनासिकआदेश anunāsika ādeśa'nasal replacement'
- **वा**– may or may not take place (optionally).

पदान्त यर् + अनुनासिक
⇩

अनुनासिकः(वा)

Examples:

1) एतद् + मुरारिःetad + murāriḥ

2 forms possible:

a) एतद्मुरारिः

b) एत + द् + म्+

उरारिः;'यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको

वा'⇒एत + न् + म्+ उरारिः=

एतन्मुरारिःetanmurārih

'यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा'

पदान्त यर् + अनुनासिक

⇓

अनुनासिकः(वा)

2) चित् + मयम् cit + mayam

a) चित् मयम्

b) चि + त् + म् +

अयम् ‘यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको

वा’ ⇒ चि + न् + म् + अयम् =

चिन्मयम् cinmayam

‘यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा’

पदान्त यर् + अनुनासिक

⇩

अनुनासिकः (वा)

[32] मोऽनुस्वारः ८।३।२३॥

mo'nusvāraḥ 8।3।23।।

मः अनुस्वारः

(6) (1)

maḥ anusvāraḥ

- **मः** – पदान्तमकार padānta makāra (म् m final in a पद pada ‘useable word’)

- अनुस्वारः– is replaced by अनुस्वार(represented by a dot above the line of characters)

➢ हलि hali (7)– when हल् hal (any consonant) follows.

पदान्त म् + हल्
⇩
अनुस्वारः(ं ṁ/ṅ)

Example:

1) हरिम् + वन्दे harim + vande

हरि + म् + व्+

अन्दे; 'मोऽनुस्वारः'⇨

हरिँ वन्दे hariṁ vande

'मोऽनुस्वारः'

पदान्त म् + हल्
⇩
अनुस्वारः

[33] नश्चापदान्तस्य झलि८।३।२४॥

naścāpadāntasya jhali 8।3।24।।

नः च अपदान्तस्य झलि

(6) (0) (6)(7)

naḥ ca apadāntasya jhali

- **अपदान्तस्य**– अपदान्त apadānta (not at the end of a पद् pada ‘useable word’)
- **नः**–नकार nakāra (न् n) and
- ➢ **मस्य** masya (6)– मकार makāra (म् m)
- **च**– also
- ➢ **अनुस्वारः** anusvāraḥ (1)– are replaced by अनुस्वार anusvāra(ँ ṁ)
- **झलि**–when झल् jhal, *i.e.* any consonant except a semivowel (य् y, व् v, र् r, ल् l) or a nasal (ञ् ñ, म् m, ङ् ṅ, ण् ṇ, न् n), follows.

अपदान्त म्/न् + झल्

⇩

अनुस्वारः(ं ṁ/ṅ)

Examples:

1) **यशान् + सि yaśān + si**

यशा + न् + स्+

इ;‘नश्चापदान्तस्य झलि’⇨यशां+

सि yaśāṅ + si =

यशांसि yaśāṅsi ‘glories’

‘नश्चापदान्तस्य झलि’

अपदान्त म्/न् + झल्

⇩

अनुस्वारः

2) आक्रम् + स्यते ākram + syate

आक्र + <u>म् + स्</u>+

यते;‘नश्चापदान्तस्य झलि’⇨आक्रं

+ स्यते ākraṅ + syate =

<u>आक्रंस्यते ākraṅsyate</u>‘he will subdue’

‘नश्चापदान्तस्य झलि’

<u>अपदान्त म्/न्</u> + झल्

⇩

अनुस्वारः

[34] अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ८।४।५८॥

(6) (7) (1)

anusvārasya yayi parasavarṇaḥ 8।4।58।।

- **अनुस्वारस्य**–अनुस्वार(ं ṁ/ṅ),
- **ययि**– when it is followed by यय् yay(any consonant other than ह् h and the three sibilants - श् ś, ष् ṣ, स् s -)
- **परसवर्णः** – is replaced by परसवर्ण, *i.e.*, a nasal homogeneous letter with the latter.

अनुस्वार + यय्
⇩
परसवर्णः

Examples:

1) शाम् + त śām + ta

शा + म् + त् + अ;

‘[32] मोऽनुस्वारः’ ⇨ शाँ + त;

‘अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः’ ⇨

शान् + त =

शान्त śānta ‘peaceful’

‘[32] मोऽनुस्वारः’

पदान्त म् + हल्
⇩
अनुस्वारः

‘अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः’

अनुस्वार + यय्
⇩
परसवर्णः

[35] उपदेशेऽजनुनासिक इत्१।३।२॥

upadeśe'janunāsika it 1।3।2।।

उपदेशे अच् अनुनासिकः इत्

(7) (1) (1) (1)

upadeśe ac anunāsikaḥ it

- **उपदेशे**– In the उपदेशupadeśa(Pāṇini's teaching)
- **अच् अनुनासिकः**– अनुनासिक अच्'a nasal vowel' (in Pāṇini's Grammar there is no visible sign of the nasality of a vowel. We know a vowel to be अनुनासिक 'nasal' because Pāṇini treats it as such)
- **इत्**

➢ **संज्ञः**sañjñaḥ(1) –is called it.

<u>उपदेशे अनुनासिक अच्</u>

⇩

इत् संज्ञ

Example:

In the प्रत्याहारसूत्रPratyāhāra Sūtra लण्६।laṇ 6। we know the अais nasal 'अनुनासिकanunāsika'and therefore it is called इत्it because Pāṇini uses the code 'प्रत्याहारpratyāhāra'र ra, standing for र्r and ल्l, in the सूत्रSūtra'[20] उरण् रपरःuraṇ raparaḥ'and a code 'pratyāhāra' must always end in इत्it, as stated by'[4]आदिरन्त्येनसहेताādirantyena sahetā'.

[36] आद्यन्तौ टकितौ१।१।४६॥

(1) (1)

ādyantau ṭakitau 1।1।46।।

- **आद्यन्तौ**–In the beginning (आदिādi) and at the end (अन्तanta)
- **टकितौ**– comeटित्titand कित्kitआगमāgama'adjuncts', respectively, *i.e.*the adjuncts ending inटकार इत्takāra it(ट्t,which is इत्it '[1]हलन्त्यम्')and ककार इत्kakāra it (क्k which isइत्it) are placed in the beginning and at the end to the स्थानsthāna 'place of replacement'.

टित्/कित्आगम

⇩

आदि/अन्त

Examples:

There are different types of आगमāgama 'adjuncts', which are identified by their ending consonant:

1) कुट्आगमkuṭ āgama'adjunct'

'[1]हलन्त्यम्'⇒कुट्आगमis called

टित्ṭit/टकार इत्ṭakāra

it;'आद्यन्तौ टकितौ' ⇒कुट्आगम

is placed in the beginning of the

स्थानsthāna 'place of replacement'

;'[3]तस्यलोपः'⇒कुku;'[34]

उपदेशेऽजनुनासिक इत्'

'[3]तस्यलोपः'=क्k.Only क्remains

from कुट्आगमkuṭ āgama .क्is

placed in the beginning of the

स्थानsthāna.

'[1] हलन्त्यम्'

उपदेशेअन्त्यम्हल्

⇩

इत्संज्ञा

'आद्यन्तौ टकितौ'

टित्/कित्आगम

⇩

आदि/अन्त

'[3]तस्यलोपः'

इत्

⇩

लोपः

‘[34] उपदेशेऽजनुनासिक इत्’ इत् संज्ञ

उपदेशे अनुनासिक अच्

⇓

2) **टुक्आगमṭuk āgama** ‘adjunct’

‘[1]हलन्त्यम्’ ⇨टुक्आगमis called कित्kit/ककार इत्kakāra it ;‘आद्यन्तौ टकितौ’ ⇨टुक्आगम is placed at the end of the स्थानsthāna ‘place of replacement’ ;‘[3]तस्यलोपः’ ⇨टुṭu; ‘[34] उपदेशेऽजनुनासिक इत्’ ‘[3]तस्यलोपः’=ट्t. Only ट्remains from टुक्आगमṭuk āgama.ट्is placed at the end of the स्थानsthāna.

3) **टुट्आगमṭuṭ āgama**

‘[1]हलन्त्यम्’ ⇨टुट्आगमis called टित्ṭit ;‘आद्यन्तौ टकितौ’ ⇨टुट्आगम is placed in the beginning of the स्थानsthāna ;‘[3]तस्यलोपः’ ⇨टुṭu; ‘[34] उपदेशेऽजनुनासिक इत्’ ‘[3]तस्यलोपः’=ट्t. Only ट्remains from टुट्आगमṭuṭāgama.ट्is placed in the beginning of the स्थानsthāna.

[37] ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम्८।३।३२॥

ṅamo hrasvādaci ṅamuṇ nityam 8।3।32।।

ङमः ह्रस्वात् अचि ङमुट् नित्यम्

(6) (5) (7) (1) (0)

ṅamaḥ hrasvāt aci ṅamuṭ nityam

- पदान्तpadānta

- ङमः–ङम्ṅam(ङ् ṅ, ण् ṇ, न्n)at the end of a पद् pada 'usable word',
- ह्रस्वात्– preceded by ह्रस्वhrasva'short vowel'
- अचि– and followed by अच्ac'vowel',
- ङमुट्– is replaced byङमुट् आगमṅamuṭ āgama'adjunct'(ङुट्ṅuṭ, णुट्ṇuṭ, नुट्nuṭ)
- नित्यम्– always, *i.e.*the nasal (ङ् ṅ, ण् ṇ, न्n)is reduplicated.

ह्रस्व+ <u>पदान्त ङ्/ण्/न्</u> +अच्

⇩

ङुट्/णुट्/नुट्आगम (ङ्/ण्/न्)

ङुट्/णुट्/नुट्आगम

'[1]हलन्त्यम्' '[3]तस्यलोपः'⇒

ङ्/णु/नु;'[34] उपदेशेऽजनुनासिक

इत्''[3]तस्यलोपः'=

<u>ङ्/ण्/न्</u>

'[1] हलन्त्यम्'

<u>उपदेशेअन्त्यम्हल्</u>

⇓

इत्संज्ञा

'[3]तस्यलोपः'

<u>इत्</u>

⇓

लोपः

'[34] उपदेशेऽजनुनासिक इत्'

<u>उपदेशे अनुनासिक अच्</u>

⇓

इत् संज्ञ

Examples:

1) प्रत्यङ् आत्मा pratyaṅ ātmā

प्रत्य् + <u>अ + ङ् + आ</u>+

त्मा;'ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्

नित्यम्' ⇒प्रत्य् + <u>अ + ङ् + ङ्</u>

<u>+ आ</u>+ त्मा=

<u>प्रत्यङ्ङात्मा pratyaṅṅātmā</u>

‘ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम्’

ह्रस्व+पदान्त ङ्/ण्/न्+अच्

⇩

ङुट्/णुट्/नुट्आगम(ङ्/ण्/न्)

2) **सुगण् ईशः** sugaṇ īśaḥ

सुग् + <u>अ + ण् + ई</u>+ शः; 'ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम्' ⇨सुग् + <u>अ + ण्</u>

<u>+ ण् + ई</u>+ शः=

<u>**सुगण्णीशः** sugaṇṇīśah</u>

3) सन् अच्युतः san acyutaḥ; 'ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम्' ⇨<u>**सन्नच्युतः**</u> <u>sannacyutaḥ</u>

CHAPTER 11

विसर्ग सन्धिvisargasandhi

The changes of visarga

विसर्ग सन्धिvisargasandhiis what happens to visarga(:)when in relation to other characters but also other characters becoming visarga.

[38] **विसर्जनीयस्य सः८।३।३४॥**

(6) (1)

visarjanīyasyasaḥ 8।3।34।।

- विसर्जनीयस्य–विसर्ग visarga(:)is replaced by
- सः–स्s

- खरि khari(7) –when खर् khar(ख् kh, फ् ph, छ् ch, ठ् ṭh, थ् th, च् c, ट् ṭ, त् t, क् k, प् p, श् ś, ष् ṣ, स् s) follows.

विसर्ग + खर्
⇩
स्

Example:

विष्णुः त्राता viṣṇuḥtrātā

विष्णु + :+ त्+ राता;'विसर्जनीयस्य सः' =विष्णु + स् + त्+ राता=

विष्णुस्त्राता viṣṇustrātā 'Viṣṇuthe preserver'

[39] ससजुषो रुः ८।२।६६॥

sasajuṣoruḥ 8।2।66।।

ससजुषः रुः

(6) (1)

sasajuṣaḥruḥ

- पदान्तस्यpadāntasya(6)

- ससजुषः–स्ṣ, final in a पद्pada'usable word', and the word सजुष्sajuṣ
- रुः– are replaced by रुru .

<u>पदान्तस्/सजुष्</u>
⇩
रु (र्)

रु'[34] उपदेशोऽजनुनासिक इत्'

'[3]तस्यलोपः'=र्

'[34] उपदेशोऽजनुनासिक इत्'

<u>उपदेशे अनुनासिक अच्</u>
⇩
इत् संज्ञ

'[3]तस्यलोपः'

<u>इत्</u>
⇩
लोपः

Example:

शिवस् अर्च्यःśivasarcyaḥ;' [39] ससजुषो रुः'⇒शिवरु अर्च्यःśivararcyaḥ

At this point:

[40] **अतो रोरप्लुतादप्लुते६।१।११३॥**

atororaplutādaplute 6 | 1 | 113 | |

अतः रोः अप्लुतात् अप्लुते

(5) (6) (5) (7)

ataḥroḥaplutātaplute

- **रोः**–रुruis replaced by

➢ **उः**uḥ(6)–**उ**u,

- **अतः अप्लुतात्अप्लुते** – when preceded and followed by अप्लुतapluta'short अa' .

अप्लुत अ + रु + अप्लुत अ

⇓

उ

Example:

शिवरु अर्च्यःśivararcyaḥ ;

शिव् + <u>अ + रु + अ</u>+ र्च्यः śiv+ <u>a + ru + a</u>+ rcyaḥ[as the र् in शिवर् is the result of '[39] ससजुषो रुः' it is really रु, though उ is not seen due to '[34] उपदेशेऽजनुनासिक इत्' '[3] तस्यलोपः'];'अतो रोरप्लुतादप्लुते'⇒शिव् + <u>अ + उ</u>+ अ+ र्च्यः;'[19] आद्गुणः''[17] अदेङ् गुणः'⇒शिव् + <u>ओ + अ</u>+ र्च्यः;'[23] एङः पदान्तादति'= <u>शिवोऽर्च्यः śivo'rcyaḥ</u>'Śiva to be worshipped'

'[19] आद्गुणः'

<u>अ + इक्</u>
⇩
गुणः

'[17] अदेङ् गुणः'

<u>अ,ए,ओ</u>
⇩
गुणसंज्ञा

'[23] एङः पदान्तादति'

पदान्त एङ् +<u>अ/आ</u>
⇩
ऽ/ऽऽ

[41] खरवसानयोर्विसर्जनीयः८।३।१५॥

kharavasānayorvisarjanīyaḥ 8।3।15।।

खरवसानयोः विसर्जनीयः

(7-2) (1)

kharavasānayoḥvisarjanīyaḥ

- पदान्तस्य रेफस्यpadāntasyarephasya(6)–पदान्त र्padānta r,

- **खरवसानयोः** – when followed by खर्khar(ख् kh, फ् ph,छ् ch,ठ् ṭh,थ् th,च्c,ट् ṭ,त् t,क्k,प् p,श्ś,ष्ṣ,स्s)or by अवसानavasāna'empty space'
- **विसर्जनीयः** – is replaced by विसर्ग visarga.

पदान्त र्+खर्/अवसान
⇩
विसर्ग

Examples:

4) शिवस्śivas '[39] ससजुषो रुः'=शिवर्śivar

;'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'=

शिवः śivah | पदान्तस्/सजुष्
⇩
रु (र्)

‘[39] ससजुषो रुः’

5) नमस् शिवाय namasśivāya ; ‘[39] ससजुषो रुः’→नमर् शिवाय namarśivāya ; ‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’=नमः शिवाय namaḥśivāya ‘Salutations to Śiva’

[42] रो रि८।३।१४॥

rori 8।3।14।।

रः रि

(6)(7)

raḥri

- रः – र् r
- रि – followed by र्

➢ लोपः lopaḥ(1)—gets लोप lopa ‘elision’.

र्+र्
⇩
लोपः

Example:

शिवर् रम्यःśivarramyaḥ ; 'रो रि'=**<u>शिव रम्यः</u>**<u>śivaramyaḥ</u>

[43] ढो ढे लोपः८।३।१३॥

ḍhoḍhelopaḥ 8।3।13।।

ढः ढे लोपः

(6)(7)(1)

ḍhaḥḍhelopaḥ

- **ढः** – **ढ्**ḍh
- **ढे** – followed by **ढ्**
- **लोपः**lopaḥ(1) –gets **लोप**lopa'elision'.

ढ्+ढ्
⇩

[44] ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः६।३।१११॥

ḍhralopepūrvasyadīrgho'ṇaḥ 6।3।111।।

ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घः अणः

(7)(6) (1) (6)

ḍhralopepūrvasyadīrghaḥaṇaḥ

- **पूर्वस्य अणः** – अण्aṇ(अa, इi, उu)preceding
- **ढ्रलोपे** – followed by ढ्/लोॅप'elided'
- **दीर्घः**– gets दीर्घ'elongation'.

अण्+ढ्/लोॅप

⇩

दीर्घः

Example:

1) पुनस् रमतेpunasramate

‘[39] ससजुषो रुः’⇨पुनर् रमतेpunarramate ;‘[42] रो रि’⇨पुन रमतेpunaramate ;‘ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः’= **पुना रमतेpunāramate**

‘[39] ससजुषो रुः’

पदान्तस्/सजुष्
⇩
रु (र्)

‘[42] रो रि’

र्+ र्
⇩
लोपः

2) हरिस् रम्यःharisramyaḥ ; ‘[39] ससजुषो रुः’⇨हरिर् रम्यः;‘[42] रो रि’⇨हरि रम्यः; ‘ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः’=**हरी रम्यःharīramyaḥ**’Viṣṇuis beautiful’.

3) शम्भुस् राजतेśambhusrājate; ‘[39] ससजुषो रुः’⇨शम्भुर् राजते; ‘[42] रो रि’⇨ शम्भु राजते;‘ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः’=**शम्भू राजतेśambhūrājate**’Śivais resplendent’.

CHAPTER 12

स्थानsthāna

The general rule (उत्सर्गutsarga)to know the स्थानsthāna'place of change' is:

[45] अलोऽन्त्यस्य१।१।५२॥

alo'ntyasya 1।1।52।।

अलः अन्त्यस्य

(6) (6)

alaḥantyasya

- आदेशःādeśaḥ(1) –The आदेशādeśa'replacement' (by another character or by लोपlopa'elision' or 'replaced by a blank') takes place

- अन्त्यस्य– in the last
- अलः – अल्al (character)

- **षष्ठीनिर्दिष्टः** ṣaṣṭhīnirdiṣṭaḥ(6) —of the word in sixth case.

षष्ठीनिर्दिष्टः
⇩
अन्त्यस्यअल्आदेशः

[46] ङिच्च १।१।५३॥

ṅicca 1।1।53।।

ङित् च

(1)(0)

ṅitca

- **ङित्**—ङ् इत् ṅ it **आदेश** ādeśa ‘replacement’
- **च** —also.

ङित् आदेश
⇩
षष्ठीनिर्दिष्टः अन्त्यस्यअल्स्थान

[47] आदेः परस्य१।१।५४॥

(6) (6)

ādeḥparasya 1।1।54।।

- **परस्य**– When the **स्थान**sthāna'place of change' is the following word (when there is not sixth case but fifth),
- **आदेः** –the **आदेश**ādeśa'replacement'takes place in the first character.

<u>परस्यस्थान</u>

⇩

आदेःपरस्यआदेशः

[48] अनेकाल् शित्सर्वस्य१।१।५५॥

anekālśitsarvasya 1।1।55।।

अनेकाल् शित् सर्वस्य

(1) (1)(6)

anekālśitsarvasya

- **अनेकाल्**– When the आदेश ādeśa'replacement' has more than one character
- **शित्** –or is श् इत् śit,
- **सर्वस्य** –the स्थान sthāna'place of change' is the whole word in which the change must take place (and not only its last character, etc., except for ङ् इत् ṅ it आदेश ādeśa)

<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u>

⇩

सर्वस्यस्थान

[36] आद्यन्तौ टकितौ १।१।४६॥

<u>टित्/कित्आगम</u>

⇩

आदि/अन्त

[49] मिदचोऽन्त्यात्परः१।१।४७॥

midaco'ntyātparaḥ 1|1|47||

मित् अचः अन्त्यात् परः

(1)(5) (5)(6)

anekālśitsarvasya

- **मित्** – म् इत् mit **आगम** āgama 'augment'
- **परः** – takes place after
- **अचः अन्त्यात्** – the last **अच्** ac 'vowel' (of the **स्थान** sthāna 'place of change')

मित्आगम

⇩

अचः अन्त्यात् परः

CHAPTER 13

Theformation of nouns

Nouns are classified in two types: अजन्तajanta‘ending in vowel’

andहलन्तhalanta‘ending in consonant’.

To get a पद्pada‘usable word’ a nominal case ending or declension must be added to

itscrude form or प्रातिपदिकprātipadika.

The प्रातिपदिकprātipadika can be gained in two ways:

- From the धातुdhātu‘verbal root’.
- From the worldly use.

<u>Example:</u>

The प्रातिपदिकprātipadikaरामrāma comes from:

- The धातुdhātu‘verbal root’ रमु क्रीडायाम्ramukrīḍāyām‘to play’.
- From the worldly use दाशरथी रामdāśarathīrāma‘son of Dāśaratha’.

[50] अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्१।२।४५॥

arthavadadhāturapratyayaḥprātipadikam 1।2।45।।

अर्थवद् अधातुः अप्रत्ययः प्रातिपदिकम्

(1) (1)(1) (1)

arthavadadhātuḥapratyayaḥprātipadikam

- **अर्थवद्**– A meaningful form of word,
- **अधातुः** –not being a धातुdhātu'verbal root',
- **अप्रत्ययः** –a प्रत्ययpratyaya'affix' or a word ending in an affix (nominal/verbal case ending, i.e. a word पद्pada),
- **प्रातिपदिकम्** –is called प्रातिपदिकprātipadika'crude form of word'.

<u>अर्थअधातुअप्रत्यय</u>

⇩

प्रातिपदिकसंज्ञा

[51] कृत्तद्धितसमासाश्च१।२।४६॥

kṛttaddhitasamāsāśca 1।2।46।।

कृत् तद्धित समासाः च

(1) (1)(1) (0)

kṛttaddhitasamāsāḥca

- **कृत्**–And the forms or words ending in कृत्kṛtप्रत्ययpratyaya'affix'
- **तद्धित**–andतद्धितtaddhitaप्रत्ययpratyaya
- **समासाः**–andसमासsamāsa 'compound words'
- **च** –are also called प्रातिपदिकprātipadika'crude form of word'.

<u>कृत/तद्धितप्रत्यय, समास</u>

⇩

प्रातिपदिकसंज्ञा

[52] ङ्याप्प्रातिपदिकात्४।१।१॥

(5)

ṅyāpprātipadikāt 4।1।1।।

- **ङ्याप्प्रातिपदिकात्**– Followingङीṅī(the feminine terminations of ङीप् ṅīp, ङीष् ṅīṣandङीन्ṅīn, adding which we obtain feminine forms ending with ईī, e.g.गौरीgaurī),आप्āp(the feminine terminations of टाप् ṭāp, डाप् ḍāpand चाप्cāp,

adding which we obtain feminine forms ending with आ ā, e.g. रमा ramā) and प्रातिपदिक prātipadika ‘crude form of word’.

[53] प्रत्ययः ३।१।१॥

(1)

pratyayaḥ 3।1।1।।

- **प्रत्ययः**– The प्रत्यय pratyaya ‘affix’ are to be added.

[54] परश्च ३।१।२॥

paraśca 3।1।2।।

परः च

(1) (0)

paraḥca

- **परः च**– and after them.

प्रातिपदिक/ङी/आप्+ प्रत्यय

[55] स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङ-सिभ्याम्ङसोसाम्ङ्योस्सुप्४।१।२॥

svaujasamauṭchaṣṭābhyāmbhisṅebhyāmbhyasṅasibhyāmṅasosāmṅyossup 4|1|2||

This sūtraenunciates the seven nominal case-affixes and the numbers (वचनvacana):

Cases ‘विभक्तिvibhakti’	एकवचनekavacana ‘singular’	द्विवचनdvivacana ‘dual’	बहुवचनbahuvacana ‘plural’	Usages
प्रथमाprathamā 1st, Nominative	सुsu	औau	जस्jas	Subject
द्वितीयाdvitīyā 2nd, Accusative	अम्am	औट्auṭ	शस्śas	Object
तृतीयाtṛtīyā 3rd, Instrumental	टाṭā	भ्याम्bhyām	भिस्bhis	by
चतुर्थीcaturthī 4th, Dative	ङेṅe	भ्याम्bhyām	भ्यस्bhyas	to

पञ्चमीpañcamī 5th, Ablative	ङसिṅasi	भ्यामbhyām	भ्यसbhyas	from
षष्ठीṣaṣṭhī 6th, Genitive	ङस्ṅas	ओस्os	आम्ām	of
सप्तमीsaptamī 7th, Locative	ङिṅi	ओस्os	सुप्sup	in

The vocative case 'सम्बोधनsambodhana' is a modified form of the

प्रथमाprathamā'1st', nominative case.

[56] सुपः१।४।१०३॥

(1)

supaḥ 1।4।103।।

- सुपः–सुप्sup is the code 'प्रत्याहारpratyāhāra'of all the seven nominal case-affixes and the numbers. It is formed of सुsu, the first case-affix and the प्p of the last case-affix.

[57] विभक्तिश्च१।४।१०४॥

vibhaktiśca 1।4।104।।

विभक्तिः च

(1) (0)

vibhaktiḥca

सुप्sup and तिङ् tiṅ प्रत्ययpratyaya'nominal and verbal affixes' are also called विभक्तिvibhakti.

<u>सुप् , तिङ् प्रत्यय</u>

⇓

विभक्ति संज्ञा

However, the सुप्प्रत्ययsuppratyaya'nominalaffixes', which must be added to the प्रातिपदिकprātipadika 'crude form of a word' to get a पद्pada 'usable word', get some changes:

[58] चुटू१।३।७॥

(1)

cuṭū 1।3।7।।

- चुटू–चुँcum̐(च् c, छ् ch, ज् j, झ् jh, ञ् ñ)andटुँṭum̐(ट् ṭ, ठ् ṭh, ड् ḍ, ढ् ḍh, ण् ṇ)

➢ प्रत्याद्यौpratyādyau (1/2)–in the beginning of a प्रत्ययpratyaya'affix'

➢ इतौitau (1/2)—are इत्it. [Therefore they are elided '[3]तस्यलोपः']

प्रत्ययआदि चुँटुँ

⇩

लोपः

Thus:

जस्jas(1st case plural or 1/3)⇨अस्as

टाṭā(3/1) ⇨आā

[59] लशक्वतद्धिते१।३।८॥

laśakvataddhite 1।3।8।।

लशकु अतद्धिते

(1)(7)

laśakuataddhite

- लशकु—ल् l, श् ś, कुँku (क्k,ख्kh,ग्g,घ्gh, ङ्ṅ)

➢ प्रत्ययाद्याpratyayādyā(1)—in the beginning of aप्रत्ययpratyaya'affix'

- अतद्धिते–not belonging to the तद्धितtaddhitagroup,

➢ इतःitaḥ(1)–areइत्it.[Therefore they are elided '[3]तस्यलोपः']

अतद्धितप्रत्ययआदि ल्/श/कुँ

⇩

लोपः

Thus:

शस्śas(2nd case plural or 2/3)⇨अस्as

ङेṅe(4th case singular or 4/1)⇨एe

ङसिṅasi(5/1)⇨असिasi

ङस्ṅas(6/1)⇨अस्as

ङिṅi(7/1)⇨इi

[60] न विभक्तौ तुस्माः१।३।४॥

(0)(7)(1/3)

navibhaktautusmāḥ 1।3।4।।

- तुस्माः–तुँtuṁ(त् t, थ् th, द् d, ध्dh, न्n),स्s andम्m

- **विभक्तौ**–in the विभक्ति vibhakti 'सुप् sup and तिङ् tiṅ प्रत्यय pratyaya or nominal and verbal affixes'
- **न**–are not

➢ **इतः** itaḥ(1)–इत् it.[Therefore,they are not elided. Negation सूत्र sūtra for'[1]हलन्त्यम्'

विभक्ति तुँ/स/म्
⇩
न लोपः

Example:

1) जस् jas(1/3) '[58]चुटू' ⇨अस् as;'[-1]हलन्त्यम्''[+] न विभक्तौ तुस्माः'
⇨अस् as

'[58]चुटू'

प्रत्ययआदि चुँ/टुँ
⇩
लोपः

'[- 1]हलन्त्यम्'

उपदेशेअन्त्यम्हल्
⇩
इत्संज्ञा

'[+] न विभक्तौ तुस्माः'

[61] सुडनपुंसकस्य१।१।४३॥

suḍanapuṁsakasya 1|1|43||

सुट् अनपुंसकस्य

(1)(6)

suṭanapuaṁsakasya

- सुट्[A प्रत्याहारpratyāhāra 'code' formed of सु, 1st सुप्प्रत्ययsup pratyaya'nominal affix', and टा,इत्it of the 5th सुप्प्रत्यय, which stands for the five first सुप्प्रत्यय]
- अनपुंसकस्य—not of a neuter word
- सर्वनामस्थानसंज्ञानिsarvanāmasthānasaṁjñāni(1/3)—are calledसर्वनामस्थानsarvanāmasthāna.

अनपुंसकसुट्

⇩

सर्वनामस्थानसंज्ञा

[62] यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्१।४।१३॥

yasmātpratyayavidhistadādipratyaye'ṅgam 1|4|13||

यस्मात् प्रत्ययविधिः तदादि प्रत्यये अङ्गम्

(5) (6)(1)(7) (2)

yasmātpratyayavidhiḥtadādipratyayeaṅgam

- **यस्मात् प्रत्ययविधिः**–When the **प्रत्यय** 'affix'has been enjoined [to the **प्रातिपदिक**prātipadika 'crude form of a word']
- **तदादि प्रत्यये**–what precedes the **प्रत्यय** 'affix'
- **अङ्गम्**–is called **अङ्ग**aṅga 'inflective word part'.

<u>**प्रातिपदिक**</u> + **प्रत्यय**

⇩

अङ्गसंज्ञा

[63] स्वादिष्वसर्वनामस्थाने१।४।१७॥

svādiṣvasarvanāmasthāne 1।4।17।।

स्वादिषु असर्वनामस्थाने

(7/3) (7)

svādiṣuasarvanāmasthāne

- स्वादिषु–When the affixes beginning withसुetc.

➢ कप्प्रत्ययावधिषुkappratyayāvadhiṣu(7/3)–and ending with ककaetc. follow,

- असर्वनामस्थाने–not being सर्वनामस्थानsarvanāmasthāna[अनपुंसकसुट्-the first five सुप्प्रत्ययsup pratyaya 'nominal affix' not of a neuter word],

➢ पूर्वं पदं स्यात्pūrvaṁpadaṁsyāt(1)–what precedes[अङ्गaṅga'inflective word part']is called पद्pada.

अङ्ग+असर्वनामस्थानसुआदिकान्तप्रत्यय

⇩

पद् संज्ञा

[64] यचि भम्॥१।४।१८॥

(7) (1)

yacibham 1।4।18।।

- यचि–When यyor अचac'vowel' follow [being the initial of the असर्वनामस्थानसुआदिकान्तप्रत्ययasarvanāmasthānasuādikāntapratyaya, the affix beginning with सुप्प्रत्ययsup pratyaya 'nominal affix' and ending with

कप्रत्ययkapratyaya 'ka affix' not being सर्वनामस्थानsarvanāmasthāna, the first five सुप्प्रत्ययsup pratyaya not of a neuter word.]

- भम्–[what precedes, अङ्गaṅga'inflective word part'] is called भbha.

अङ्ग +असर्वनामस्थानय्/अच् सुआदिकान्तप्रत्यय
⇓
भसंज्ञा

[65]अपृक्त एकाल् प्रत्ययः१।२।४१॥

(1) (1) (1)

aprktaekālpratyayaḥ 1।2।41।।

- प्रत्ययः–A प्रत्यय 'affix'
- एकाल्–of a single letter
- अपृक्त–is called अपृक्तaprkta.

एकाल्प्रत्यय
⇓
अपृक्तसंज्ञा

Example:

सु su(1/1) '[35]उपदेशेऽजनुनासिक इत्' ⇨स् s ;'अपृक्त एकाल् प्रत्ययः' ⇨अपृक्त संज्ञा	'[35]उपदेशेऽजनुनासिक इत्' उपदेशे अनुनासिक अच् ⇩ इत् संज्ञ

[66] प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः १।१।६१॥

(6) (1)

pratyayasyaluk ślulupaḥ 1।1।61।।

- **प्रत्ययस्य**–The लोप lopa 'disappearance' of a प्रत्यय 'affix' caused by the words लुक् luk, श्लु ślu or लुप् lup
- **लुक्श्लुलुपः**–is called लुक् luk, श्लु ślu and लुप् lup respectively.

लुक्/श्लु/लुप् ⇨प्रत्ययलोप
⇩
लुक्/श्लु/लुप्संज्ञा

[67] एकवचनं सम्बुद्धिः २।३।४९॥

(1) (1)

ekavacanaṁsambuddhiḥ 2|3|49||

- **प्रथमाया**prathamāyā(1)—1st**विभक्ति**vibhakti 'nominal case'
- **एकवचनं**—singular
- **सम्बुद्धिः**—is called **सम्बुद्धि**sambuddhi
- **सम्बोधने**sambodhane(7)—when it is in the sense of**सम्बोधन**sambodhana'vocative case'.

<u>सम्बोधनप्रथमाएकवच</u>

⇩

सम्बुद्धिसंज्ञा

[68] अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा१।१।६५॥

alo'ntyātpūrvaupadhā1|1|65||

अलः अन्त्यात् पूर्वः उपधा

(5) (5) (1) (1)

alaḥantyātpūrvaḥupadhā

- **वर्णः**varṇaḥ(1)—The letter '**वर्ण**'

- पूर्वः—before
- अलः अन्त्यात्—the last character of a word
- उपधा—is called उपधाupadhā'penultimate'.

वर्ण+अन्त्यअल्
⇩
उपधासंज्ञा

[69] सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ६।४।८॥

sarvanāmasthānecāsambuddhau 6।4।8।।

सर्वनामस्थाने च असम्बुद्धौ

(7) (0)(7)

sarvanāmasthānecaasambuddhau

- उपधायाupadhāyā(6)— The उपधाupadhā'penultimate'
- नान्तस्यnāntasya(6)— of what ends in न्n
- दीर्घःdīrghaḥ(1)—getsदीर्घdīrgha'long form'आदेशādeśa'replacement'
- सर्वनामस्थाने— when a सर्वनामस्थानsarvanāmastha[अनपुंसकसुट्- the first five सुप्रत्ययsup pratyaya 'nominal affix' not of a neuter word]

- **च असम्बुद्धौ** –not being सम्बुद्धिsambuddhi‘vocative singular’ follows.

न् अन्तउपधा +असम्बुद्धिसर्वनामस्थान

⇩

दीर्घः

Cases ‘विभक्तिvibhakti’	एकवचनekavacana ‘singular’	द्विवचनdvivacana ‘dual’	बहुवचनbahuvacana ‘plural’	Usages
प्रथमाprathamā 1st, Nominative	सुsu (सs- :/हल्)	औau	जस्jas (अस्as - :)	Subject
द्वितीयाdvitīyā 2nd, Accusative	अम्am	औट्auṭ (औau)	शस्śas (अस्as)	Object
तृतीयाtṛtīyā 3rd, Instrumental	टाṭā (आā)	भ्याम्bhyām	भिस्bhis	by
चतुर्थीcaturthī 4th, Dative	ङेṅe (एe)	भ्याम्bhyām	भ्यस्bhyas	to
पञ्चमीpañcamī	ङसिṅasi	भ्याम्bhyām	भ्यस्bhyas	from

5th, Ablative	(असas - :/आत्)		(भ्यःbhyaḥ)	
षष्ठीṣaṣṭhī 6th, Genitive	ङस्ṅas (असas - :/स्य)	ओस्os (ओःoḥ)	आम्ām	of
सप्तमीsaptamī 7th, Locative	ङिṅi (इi – इ/ए/ओ/औ)	ओस्os (ओःoḥ)	सुप्sup (सुsu – सु/षु)	in

The gender of the Sanskrit nouns may be masculine, feminine and neutral.

CHAPTER 14

Declension of masculine nouns ending in short a

We take the noun राम rāma (दाशरथी राम dāśarathī rāma 'son of Dāśaratha') as an example to study the declension of masculine nouns 'शब्द् śabda' ending in short अ a 'अदन्तपुँल्लिङ्ग adantapuṁlliṅga'. **1st case singular 'प्रथमा prathamā एकवचन ekavacana' (1/1) – Subject "कर्त्रा kartrā":**

प्रातिपदिक prātipadika 'crude form of a word' + सुप् sup 'nominal case-affix'

राम rāma + सु su

[35]'उपदेशोऽजनुनासिक इत्'⇨

राम + स्;-[1]'हलन्त्यम्'+[60]'न विभक्तौ तुस्माः'[39]'ससजुषो रुः'⇨

राम + र्;[41]'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'⇨

राम + :

= **राम: rāmaḥ (1/1)**

‘उपदेशोऽजनुनासिक इत्’

उपदेशो अनुनासिक अच्
⇩
इत् संज्ञ

‘हलन्त्यम्’

उपदेशेऽन्त्यम्हल्
⇩
इत्संज्ञा

‘न विभक्तौ तुस्माः’

विभक्तितुँ/स्/म्
⇩
न लोपः

‘ससजुषो रुः’

पदान्तस्/सजुष्
⇩
रु (र्)

‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’

पदान्त र्+ खर्/अवसान
⇩
विसर्गः

[70] प्रथमयोः पूर्वसवर्णः३।१।१०२॥

(6/2) (1)

prathamayoḥ pūrvasavarṇaḥ 3।1।102।।

➢ **अकः**akaḥ(6)– When अक्ak (अa,इi,उu,ऋr̥,ऌl̥)

➢ **प्रथमाद्वितीययोः**prathamādvitīyayoḥ(6/2)– of 1st or 2nd case (प्रथमाprathamāor द्वितीयाdvitīyā)

➢ **अचि**aci(7)– is followed byअच्ac(a vowel)

➢ **पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः**pūrvasavarṇadīrgha ekādeśaḥ(1)– both get replaced (एकादेश) by the long form 'दीर्घ' of the first one (पूर्वसवर्ण).

<u>अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्</u>

⇩

पूर्वसवर्णदीर्घः

←[71]नादिचि६।१।१०४॥

nādici 6।1।104।।

न आद् इचि

(0)(5) (7)

na ād ici

- **न**– It does not happen
- **आद्** –when अवर्णavarṇa(अ/आa/ā)

- **इचि** –is followed by **इच्**ic (a vowel other than अ)

अवर्ण + इच्

⇩

न '[70]**प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः**'

1st case dual 'प्रथमाprathamā**द्विवचन** dvivacana' (1/2) – Subject "**कर्त्रा**kartrā":

रामrāma +**औ**au

-[21]'वृद्धिरेचि'-[70]'प्रथमयोः

पूर्वसवर्णदीर्घः'

[71]'नादिचि'+[21]'वृद्धिरेचि'=

रामौ rāmau(1/2)

'वृद्धिरेचि'

अ + एच्

⇩

ऐ/औ

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्

⇩

पूर्वसवर्णदीर्घः

'नादिचि'

अवर्ण + इच्

⇩

न '[70]प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः'

1st case plural 'प्रथमाprathamāबहुवचनbahuvacana' (1/3) - Subject:

रामrāma +जस्jas

[58]'चुटू'⇨रामrāma + अस्as;

-[1]'हलन्त्यम्' [60]'न विभक्तौ तुस्माः'

;[70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'⇨रामास्

rāmās ;[39]'ससजुषो रुः'⇨रामार्

rāmār;[41]'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

=**रामाः rāmāḥ(1/3)**

'चुटू'

प्रत्ययआदि चुँ/टुँ

⇩

लोपः

'हलन्त्यम्'

उपदेशेअन्त्यम्हल्

⇩

इत्संज्ञा

'न विभक्तौ तुस्माः'

विभक्तितुँ/स्/म्

⇩

न लोपः

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्
⇩
पूर्वसवर्णदीर्घः

'ससजुषो रुः'

पदान्तस्/सजुष्
⇩
रु (र्)

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

पदान्त र्+ खर्/अवसान
⇩
विसर्गः

[72] एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः ६।१।६९॥

eṅhrasvātsambuddheḥ 6।1।69।।

एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः

(5) (6)

eṅhrasvāt sambuddheḥ

- **एङ्ह्रस्वात्**– Following एङ् eṅ (ए e, ओ o)or ह्रस्व hrasva 'short vowel',
- **सम्बुद्धेः** – सम्बुद्धि sambuddhi 'vocative singular'

➢ **लुप्** lup(1) –लोपः lopaḥ 'is elided'

एङ्/ह्रस्व अन्त अङ्ग + <u>सम्बुद्धि</u>

⇩

लुप्(लोपः)

<u>**Vocative singular 'सम्बोधनम् sambodhanam एकवचन ekavacana' (8/1) –To call:**</u>

राम rāma + सु su

'[35]उपदेशेऽजनुनासिक इत्' ⇨ राम + स्; 'एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः' =

<u>**राम rāma (8/1)**</u> Vocative may be preceded by some calling exclamation, e.g. हे he =

<u>**हे राम he rāma (8/1)**</u>

For vocative dual and plural there is no change. They are declined like 1st case dual and plural respectively.

[73] अमि पूर्वः ६।१।१०७॥

(7) (1)

prathamayoḥ pūrvasavarṇaḥ 3।1।102।।

- अकः akaḥ(6)–When अक् ak (अ a, इ i, उ u, ऋ ṛ, ऌ lṛ)
- अम्यचि amyaci(7)– is followed by अच् ac(a vowel)of अम् am(द्वितीया dvitīyā एकवचन ekavacana सुप्प्रत्यय sup pratyaya 'the nominal affix in 2nd case singular'),
- पूर्वः एकादेशः pūrvaḥ ekādeśaḥ(1)– both get replaced (एकादेश) by the former(पूर्व) अक् ak.

अक् +अम् अच्
⇩
अक्

2nd case singular 'द्वितीया dvitīyā एकवचन ekavacana' (2/1) –Object"कर्म karma":

राम rāma +अम् am

-[70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः''अमि पूर्वः'=**रामम् rāmam(2/1)**

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्
⇩
पूर्वसवर्णदीर्घः

2nd case dual 'द्वितीया dvitīyā द्विवचन dvivacana' (2/2) – Object"कर्म karma":

राम rāma +औट् auṭ

[1] 'हलन्त्यम्'=राम rāma + औ au ;-

[21]'वृद्धिरेचि' -[70] 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः' [71] 'नादिचि' +[21] 'वृद्धिरेचि'=

रामौ rāmau(2/2)

‘हलन्त्यम्’

उपदेशेऽन्त्यम्हल्

⇩

इत्संज्ञा

‘वृद्धिरेचि’

अ + एच्

ऐ/औ

‘प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः’

अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्

⇩

पूर्वसवर्णदीर्घः

⇩

‘नादिचि’

अवर्ण + इच्

⇩

न ‘[70]प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः’

[74]तस्माच्छसो नः पुंसि ६।१।१०३॥

tasmācchaso naḥ puṁsi 6।1।103।।

तस्मात् शसः नः पुंसि

(5) (6) (1) (7)

tasmāt śasaḥ naḥ puṁsi

- तस्मात्– Afterwards [70 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः']
- शसः – शस्śas
- नः – gets न्n आदेशādeśa 'replacement'
- पुंसि – inपुंल्लिङ्गpuṁlliṅga'masculine gender'.

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः'→पुंल्लिङ्ग शस्

⇓

न्

[75]रषाभ्यां नो णः समानपदे ८।४।१॥

raṣābhyāṁ no ṇaḥ samānapade 8।4।1।।

रषाभ्यां नः णः समानपदे

(5/2) (6) (1) (7)

- रषाभ्यां– After र्r or ष्ṣ
- न्n – न्n
- णः – gets ण्ṇआदेशādeśa 'replacement'
- समानपदे – when they are in the same पद्pada'usable word'.

समानपदे र्/ष् + न्
⇩
ण्

←[76]अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ८।४।२॥

aṭkupvāṅnumvyavāye'pi 8|4|2||

अट्-कु-पु-आङ्-नुम् व्यवाये अपि

(1) (7) (0)

aṭ-ku-pu-āṅ-num vyavāye api

- अपि– Also
- अट्-कु-पु-आङ्-नुम् – when अट्(अa,इi,उu,ऋṛ,ऌḷr,एe,ओo, ऐai,औau, ह् h, य् y, व्v, र्r), कु(क् k, ख् kh, ग् g, घ् gh, ङ् ṅ), पु(प् p, फ् ph, ब् b, भ् bh, मm), the prefix आङ्āṅand/orनुम्num आगमāgama 'adjunct'
- व्यवाये – separates them.

समानपदे र्/ष् + अट्/कु/पु/आङ्/नुम् + न्
⇩
ण्

Example

रामान् rāmān-र् + आ + म् + आ + न् r + ā + m + ā + n; आ is अट्प्रत्याहार pratyāhāra 'code'; म्-पु; आ-अट्⇨रामाण् rāmāṇ . BUT:

[77] पदान्तस्य ८।४।३७॥

(6)

padāntasya 8|4|37||

- **नस्य nasya** (6)– न् n
- **पदान्तस्य** – at the end of a पद pada 'usable word'
- **णः**(1) **न**(0) **ṇaḥ na** – do not get ण् ṇ आदेश ādeśa 'replacement'.

पदान्तन्
⇩
णन

2nd case plural 'द्वितीया dvitīyā बहुवचन bahuvacana' (2/3) – Object "कर्म karma":

राम rāma + शस् śas 'लशक्तद्धिते'⇨राम rāma + अस् as; 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'⇨	रामास् rāmās; 'तस्माच्छसो नः पुंसि' 'अलोऽन्त्यस्य'⇨रामान् rāmān;[-]

[59]‘**लशक्वतद्धिते**’

<u>अतद्धितप्रत्ययआदिल्/श्/कुँ</u>

⇩

लोपः

[70] ‘**प्रथमयोः पूर्वसवर्णः**’

<u>अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्</u>

⇩

पूर्वसवर्णदीर्घः

‘अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि’

‘पदान्तस्य’ =

<u>रामान् rāmān (2/3)</u>

[74]'तस्माच्छसो नः पुंसि'

न्

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'→पुंल्लिङ्ग शस्

⇩

[45] 'अलोऽन्त्यस्य'

⇩

षष्ठीनिर्दिष्टः

अन्त्यस्य⇩अल्आदेशः

[76] 'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'

समानपदे र्/ष् + अट्/कु/पु/आङ्/नुम् + न्

⇩

ण्

'पदान्तस्य'

78 -टाङसिङसामिनात्स्याः ७।१।१२॥

ṭāṅasiṅasāminātsyāḥ 7।1।12।।

टा-ङसि-ङसाम्इन-आत्-स्याः

(6/3) (1/3)

ṭā ṅasi ṅasām ina āt syāḥ

➢ **अदन्तात्** adantāt(5) – Following अदन्ताङ्ग adantāṅga, a word part 'अङ्ग aṅga' ending in short अa 'अदन्तadanta',

- **टा-ङसि-ङसाम्** – the सुप्sup 'nominal case-prefixes' टा ṭā, ङसि ṅasi andङस् ṅas
- **इन-आत्-स्याः** –get इनina, आत् ātandस्य sya आदेशādeśa 'replacement'.

अदन्ताङ्ग + <u>टा/ङसि/ङस्</u>
⇩
इन/आत्/स्य

<u>**3rdsg.'तृतीयाtṛtīyā एकवचनekavacana' (3/1) –Instrumental '*by*' "करणkaraṇa":**</u>

रामrāma +टाṭā

'टाङसिङसामिनात्स्याः' 'अनेकाल् शित्सर्वस्य'⇨रामrāma + इनina;'आद्गुणः'⇨ रामेनrāmena;'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'=

<u>**रामेणrāmeṇa(3/1)**</u>

[47]'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u>
⇩
सर्वस्यस्थान

[19]'आद्गुणः'

<u>अ + इक्</u>
⇩
गुणः

[76]'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'

समानपदे र्/ष् + अट्/कु/पु/आङ्/नुम् + न् ⇓ ⇓ ण्

79 - सुपि च ७।३।१०२॥

(7) (0)

supi ca 7।3।102।।

- अतोऽङ्गस्य(6)– The अदन्ताङ्ग adantāṅga, short अa'अत्at' in the end 'अन्तanta' of a word part 'अङ्ग aṅga'
- सुपि – followed by सुप्sup'nominal case-prefixes'
- यञादौ yañādau(7) –beginning with यञ्yañ (य्y, व्v,र्r, ल्l, ञ्ñ, म्m, ङ् ṅ, ण्ṇ,न्n, झ्jh,भ् bh)
- दीर्घःdīrghaḥ(1) – gets दीर्घdīrgha 'long'आदेशādeśa 'replacement'

<u>अदन्ताङ्ग</u>+ यञ्आदि सुप्

⇓

दीर्घः

<u>3rd case singular 'तृतीयाtṛtīyā द्विवचनdvivacana' (3/2) - Instrumental '*by*':</u>

रामrāma +**भ्याम्**bhyām

'सुपि च'=<u>**रामाभ्याम्**rāmābhyām(3/2)</u>

80 -अतो भिस ऐस्७।१।९॥

ato bhisa ais 7।1।9।।।

अतः भिसः ऐस्

(5) (6) (1)

ataḥ bhisaḥ ais

- **अतः** – Following अदन्ताङ्ग adantāṅga, a word part 'अङ्ग aṅga' ending in short अa 'अदन्तadanta',
- **भिसः** – the सुपsup 'nominal case-prefix' भिसbhis
- **ऐस्** – gets ऐस्ais आदेशādeśa 'replacement'.

अदन्ताङ्ग + भिस्

⇩

ऐस्

<u>3rd case singular 'तृतीयाtṛtīyā बहुवचनbahuvacana' (3/3) - Instrumental '*by*':</u>

रामrāma +भिस्bhis

'अतो भिस ऐस्' 'अनेकाल्शित्सर्वस्य⇨रामrāma +

ऐस् ais; 'वृद्धिरेचि' ⇨

रामैस् rāmais; 'ससजुषो रुः' ⇨

रामैर् rāmair

; 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>**रामैः rāmaih(3/3)**</u>

[47] **'अनेकाल् शित्सर्वस्य'**

<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u>
⇩
सर्वस्यस्थान

[21] **'वृद्धिरेचि'**

<u>अ + एच्</u>
⇩
ऐ/औ

[39] **'ससजुषो रुः'**

<u>पदान्तस्/सजुष्</u>
⇩
रु (र्)

[41] **'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'**

<u>पदान्त र्</u>+ खर्/अवसान
⇩
विसर्गः

[81]ङेर्यः७।१।१३॥

ṅeryaḥ 7।1।13।।

ङेः यः

(6) (1)

ṅeḥ yaḥ

- **अदन्तात्** **adantāt**(5) – Following **अदन्ताङ्ग** adantāṅga, a word part '**अङ्ग** aṅga' ending in short **अ**a '**अदन्त**adanta',
- **ङेः**–the **सुप्**sup 'nominal case-prefixes'**ङे** ṅe
- **यः** – gets**य**ya**आदेश**ādeśa 'replacement'.

अदन्ताङ्ग + <u>ङे</u>

⇩

य

[82]स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ१।१।५६॥

sthānivadādeśo'nalvidhau 1।1।56।।

स्थानिवत् आदेशः अनल्विधौ

(0) (1) (1/2)

sthānivat ādeśaḥ analvidhau

- **स्थानिवत्**– Like the '-**वत्**-vat' **स्थानि**sthāni 'place of replacement'
- **आदेशः** –the **आदेश**ādeśa 'replacement'
- **अनल्विधौ** – of different letters [is treated].

<u>अनल्विधि आदेश</u>

⇩

स्थानिवत्

<u>4th case singular 'चतुर्थी caturthī एकवचन ekavacana' (4/1) –Dative '*to*':</u>

रामrāma +**ङे**ṅe

'ङेर्यः' 'अनेकाल् शित्सर्वस्य' ⇨

रामrāma +

यya; 'स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ' 'सुपि च' =

<u>रामाय rāmāya(4/1)</u>

[81] 'ङेर्यः'

अदन्ताङ्ग + <u>ङे</u>

⇩

य

[47] '**अनेकाल् शित्सर्वस्य**'

<u>अनेकाल्/शित् आदेश</u>

⇩

सर्वस्यस्थान

[79] 'सुपि च' दीर्घः

अदन्ताङ्ग+ यञ्आदि सुप्

⇩

4th case dual 'चतुर्थी caturthī द्विवचन dvivacana' (4/2) – Dative '*to*':

राम rāma + **भ्याम्** bhyām

'सुपि च' =

रामाभ्याम् rāmābhyām(4/2)

अदन्ताङ्ग+ यञ्आदि सुप्

⇩

दीर्घः

[79] 'सुपि च'

[83] बहुवचने झल्येत् ७।३।१०३॥

bahuvacane jhalyet 7।3।103।।

बहुवचने झलि एत्

(7) (7) (1)

bahuvacane jhali et

- ➢ **अतः atah̤(6) अङ्गस्य āṅgasya(6)** – The ह्रस्व hrasva 'short' अ(अत् at) of an अङ्ग aṅga 'word part'
- **झलि**– followed by झल् jhal(झ् jh, भ् bh, घ् gh, ढ् ḍh, ध् dh, ज् j, ब् b, ग् g, ड् ḍ, द् d, ख् kh, फ् ph, छ् ch, ठ् ṭh, थ् th, च् c, ट् ṭ, त् t, क् k, प् p, श् ś, ष् ṣ, स् s, ह् h)
- **बहुवचने**– plural
- ➢ **सुपि supi(7)** – सुप् sup 'nominal case-prefix'
- **एत्** –gets ए e आदेश ādeśa 'replacement'.

अदङ्ग +झल्बहुवचनसुप्

⇩

ए

4th case plural 'चतुर्थी caturthī बहुवचन bahuvacana' (4/3) – Dative '*to*':

राम rāma + भ्यस् bhyas

'बहुवचने झल्येत्' ⇨ रामे rāme + भ्यस् bhyas ;

'ससजुषो रुः' ⇨ रामेभ्यर् rāmebhyar ;

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>रामेभ्यः rāmebhyah (4/3)</u>

[39] 'ससजुषो रुः'

<u>पदान्तस्/सजुष्</u>

⇩

रु (र्)

[41] 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

<u>पदान्त र्</u> + खर्/अवसान

⇩

विसर्गः

[84] वाऽवसाने ८।४।५६॥

vā'vasāne 8।4।56।।

वा अवसाने

(0) (7)

vā avasāne

- **झलाम्** **jhalām**(6/3) – **झल्** jhal(all **हल्** hal 'consonants' except the semivowels -**य्** y, **व्** v, **र्** r, **ल्** l-and the nasals, **ञ्** ñ, **म्** m, **ङ्** ṅ, **ण्** ṇ, **न्** n)
- **अवसाने**– followed by अवसान avasāna 'blank space'
- **वा**– may (optionally)

- **चरः** carah̩(1/3) – get चर् car(च् c, ट् t̩, त् t, क् k, प् p, श् ś, ष् s̩, स् s)आदेश ādeśa 'replacement'.

झल्+ अवसान
⇩
चर्(वा)

<u>5th case singular 'पञ्चमी pañcamī एकवचन ekavacana' (5/1) – Ablative '*from*':</u>

राम rāma + ङसि ṅasi

'टाङसिङसामिनात्स्याः'

'अनेकाल् शित्सर्वस्य' ⇨

राम rāma + आत् āt;

'अकः सवर्णे दीर्घः' ⇨

रामात् rāmāt; 'झलां जशोऽन्ते' ⇨

रामात् rāmād ;'वाऽवसाने'=

<u>रामात् rāmāt /रामाद् rāmād (5/1)</u>

<u>'from Rāma'</u>

[78]'टाङसिङसामिनात्स्याः'

अदन्ताङ्ग + <u>टा/ङसि/ङस्</u>
⇩
इन/आत्/स्य

[47]'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u>
⇩
सर्वस्यस्थान

[13]'अकः सवर्णे दीर्घः'

<u>अक् + सवर्णअक्</u>
⇩
दीर्घः

[24]'झलां जशोऽन्ते'

पदान्तझल्
⇩
जश्

5th case dual'पञ्चमीpañcamī द्विवचनdvivacana' (5/2) – Ablative '*from*':

रामrāma + भ्याम्bhyām

'सुपि च' =

रामाभ्याम्rāmābhyām (5/2)

'from two Rāmas'

[79] 'सुपि च'

अदन्ताङ्ग+ यञ्आदि सुप्
⇩
दीर्घः

5th case plural'पञ्चमीpañcamī बहुवचनbahuvacana' (5/3) – Ablative '*from*':

रामrāma + भ्यस्bhyas

झल्येत्'बहुवचने झल्येत्⇨

रामेrāme + भ्यस्bhyas ;

'ससजुषो रुः'⇨रामेभ्यर् rāmebhyar ;

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

रामेभ्यःrāmebhyaḥ (5/3)

[83] 'बहुवचने

अदङ्ग + झल्बहुवचनसुप्
⇩
ए

[39] 'ससजुषो रुः'

पदान्तस्/सजुष्
⇩
रु (र्)

'from the Rāmas'

[41] '**खरवसानयोर्विसर्जनीयः**'

<u>पदान्त र्</u>+ खर्/अवसान

⇓

विसर्गः

<u>6th case singular'षष्ठीsaṣṭhī एकवचनekavacana' (6/1) – Genitive 'of'</u>

रामrāma +ङस्ṅas	[78]'**टाङसिङसामिनात्स्याः**'
'टाङसिङसामिनात्स्याः'	अदन्ताङ्ग + <u>टा/ङसि/ङस्</u> ⇓ इन/आत्/स्य
'अनेकाल् शित्सर्वस्य' =	[47]'**अनेकाल् शित्सर्वस्य**'
<u>रामस्य rāmasya (6/1)</u>	<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u> ⇓ सर्वस्यस्थान

[85]**ओसि च७।३।१०४॥**

(7) (0)

osi ca 7।3।104।।

➢ अतोऽङ्गस्य(6)– The अदन्ताङ्ग adantāṅga, short अa 'अत्at' in the end 'अन्तanta' of a word part 'अङ्ग aṅga'

• ओसि – followed by ओस्os

➢ एकारः ekāraḥ(1) – gets एeआदेशādeśa 'replacement'.

• च – also.

<u>अदन्ताङ्ग</u>+ ओस्

⇩

ए

<u>6th case dual'षष्ठीsaṣṭhīद्विवचनdvivacana' (6/2) – Genitive 'of':</u>

रामrāma +ओस्os

'ओसि च'⇨रामेrāme +ओस्os ;

'एचोऽयवायावः' ⇨रामय्rāmay + ओस्os ;

'ससजुषो रुः' 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>रामयोः rāmayoḥ (6/2) 'of two Rāmas'</u>

[15]'एचोऽयवायावः'

<u>एच्</u>+ अच्

⇩

अय्/अव्/आय्/आव्

[86]ह्रस्वनद्यापो नुट्७।१।५४॥

hrasvanadyāpo nuṭ 7|1|54||

ह्रस्व-नदी-आपः नुट्

(5) (1)

hrasva-nadī-āpaḥ nuṭ

- **ह्रस्व-नदी-आपः**– After ह्रस्व hrasva 'short vowel', नदी nadī (a special type of words ending in इ i and उ u) or आप् āp (feminine gender case endings)
  - **अन्ताङ्गात्** **antāṅgāt**(5) – in the end of an अङ्ग aṅga 'inflective base of a word'
  - **परस्यामः** **parasyāmaḥ**(6) – आम् ām
- **नुट्**– gets नुट् nuṭ आगम āgama 'augment' (न् n).

<u>नुट् nuṭ आगम āgama</u>

'हलन्त्यम्' ⇨ नु nu ;

'उपदेशेऽजनुनासिक इत्' = <u>**न् n**</u>

'आद्यन्तौ टकितौ' ⇨

It is placed in the beginning of the स्थान sthāna 'place of change'.

'हलन्त्यम्'

<u>उपदेशेअन्त्यम्हल्</u>

⇩

इत्संज्ञा

'उपदेशेऽजनुनासिक इत्'

<u>उपदेशे अनुनासिक अच्</u>

⇩

इत्संज्ञा

'आद्यन्तौ टकितौ'

टित्/कित्आगम

⇩

आदि/अन्त

ह्रस्व/नदी/आप्अन्ताङ्ग+ आम्

⇩

नुट्आगम (न्)

I)6th case plural'षष्ठीsaṣṭhī बहुवचनbahuvacana' (6/3) – Genitive 'of':

रामrāma +आम्ām

'ह्रस्वनद्यापो नुट्' ⇨राम +नाम्rāma + nām

[87]नामि६।४।३॥

(7)

nāmi 6।4।3।।

- ➢ अजन्ताङ्गस्यajantāṅgasya(6)– The vowel (अच्ac) final 'अन्तanta' in an अङ्ग aṅga'inflective base of a word'
- नामि – and followed by नाम्nām
- ➢ दीर्घःdīrghaḥ(1) – gets दीर्घdīrghaआदेशādeśa 'replacement'.

अजन्ताङ्ग+ नाम्
⇩
दीर्घः

II – 6/3) राम +नाम rāma + nām ;
'नामि' ⇒ रामा+नाम rāmā + nām;
'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि' =
रामाणाम् rāmāṇām (6/3) 'of the Rāmas'

[76] 'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'
समानपदे र्/ष्+अट्/कु/पु/आङ्/नुम्+न्
⇩
ण्

7th case singular 'सप्तमी saptamī एकवचन ekavacana' (7/1) – Locative '*in*':

राम rāma +ङि ṅi
'लशक्वतद्धिते' ⇒
राम +इ rāma + i ;
'आद्गुणः' =
रामे rāme (7/1)
'in Rāma'

[59] 'लशक्वतद्धिते'
अतद्धितप्रत्ययआदि ल्/श/कुँ
⇩
लोपः

[19] 'आद्गुणः'
अ + इक्
⇩
गुणः

7th case dual 'सप्तमी saptamī द्विवचन dvivacana' (7/2) – Locative '*in*':

रामrāma +ओस्os

‘ओसि च’⇨

रामेrāme +ओस्os ;

‘एचोऽयवायावः’⇨

रामय् +ओस्rāmay + os;

रामयोस्rāmayos ;

‘ससजुषो रुः’⇨

रामयोर्rāmayor ;

‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’ =

<u>रामयोःrāmayoḥ (7/2)</u>

<u>‘intwo Rāmas’</u>

[85]‘ओसि च’

<u>अदन्ताङ्ग</u>+ ओस्
⇩
ए

[15]‘एचोऽयवायावः’

<u>एच्</u>+ अच्
⇩
अय्/अव्/आय्/आव्

[39]‘ससजुषो रुः’

<u>पदान्तस्/सजुष्</u>
⇩
रु (र्)

[41]‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’

<u>पदान्त र्</u>+ खर्/अवसान
⇩
विसर्गः

<u>I) 7th case plural ‘सप्तमीsaptamī बहुवचनbahuvacana’ (7/3) – Locative ‘*in*’:</u>

रामrāma +सुप्sup

‘हलन्त्यम्’⇨

रामrāma+सुsu;	उपदेशेऽजनुनासिक इत् ⇓ इत्संज्ञा
‘बहुवचने झल्येत्’⇒	
[1]‘हलन्त्यम्’	[83]‘बहुवचने झल्येत्’
रामे+सुrāme + su	अदन्तं + झल्बहुवचनसुप् ⇓ ए

[88]आदेशप्रत्यययोः८।३।५९॥

(6/2)

ādeśapratyayoḥ 8|3|59||

- इण्कुभ्यां परस्यापदान्तस्यादेशस्य प्रत्ययावयवश्च यः सस्तस्यiṇkubhyāṁ parasyāpadāntasyādeśasya pratyayāvayavaśca yaḥ sastasya(6)– When सsis followed by इण्iṇ(अa,इi,उu,ऋṛ,ऌḷr,एe,ओo, ऐai,औau, ह्h, य्y, व्v, ल्l)or कुku (क् k, ख् kh, ग् g, घ् gh, ङ् ṅ) and is not in the end of a पद्pada‘usable word’ but an आदेशādeśa ‘replacement’ or part of a प्रत्ययpratyaya ‘prefix’
- मूर्धन्यादेशःmūrdhanyādeśaḥ(1) – gets मूर्धन्यmūrdhanya ‘cerebral’(ष्ṣ)आदेशādeśa ‘replacement’.

<u>अपदन्त अदेश/प्रत्यय स्</u>+ इण्/कु

⇩

ष्

II – 7/3) रामे+सु rāme + su ;'आदेशप्रत्ययोः' =**<u>रामेषु rāmeṣu (7/3)'in the Rāmas'</u>**

In the same way are declined most of the masculine words 'शब्द् śabda' ending in short अ a (अदन्तपुँल्लिङ्ग adantapum̐lliṅga), e.g. शिव śiva, कृष्ण kṛṣṇa, etc.

CHAPTER 15

Declension of masculine nouns ending in short i/u

'इ/उअन्तपुँल्लिङ्ग i/uantapum̐lliṅga'

1st case singular 'प्रथमा prathamā एकवचन ekavacana' (1/1) – Subject

हरि hari = नारायण nārāyaṇa

हरि hari/ गुरु guru + सु su

'उपदेशेऽजनुनासिक इत्' ⇨ हरि hari + स् s ; 'ससजुषो रुः' ⇨

हरिर् harir; 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

हरिः hariḥ (1/1)

गुरु guru + सु su

'उपदेशेऽजनुनासिक इत्' ⇨ गुरुguru+स्s ;'ससजुषो रुः' ⇨

गुरुर्gurur;'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>गुरुःguruh(1/1)</u>

<u>1st case dual 'प्रथमाprathamāद्विवचन dvivacana' (1/2) - Subject:</u>

हरिhari +औau

[-]'इको यणचि'

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः' =

<u>हरीharī(1/2)</u>

[14]'इको यणचि'

<u>इक्</u>+ अच्

⇩

यण्

[70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

<u>अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्</u>

⇩

पूर्वसवर्णदीर्घः

गुरुguru +औau;[-] 'इको यणचि' 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः' =<u>गुरूgurū(1/2)</u>

<u>1st case plural 'प्रथमाprathamāबहुवचनbahuvacana' (1/3) - Subject:</u>

हरिhari/ गुरुguru+जस्jas

[89] जसि च७।३।१०९॥

(7) (0)

jasi ca 7।3।109।।

- ह्रस्वान्तस्याङ्गस्यhrasvāntasyāṅgasya(6)– The short vowel 'ह्रस्वhrasva'at the end 'अन्त anta'of an inflective base of a word 'अङ्गaṅga'
- जसि– followed by जस्jas
- गुणःguṇaḥ(1)– gets गुणguṇaआदेशādeśa 'replacement'([17] 'अदेङ् गुणःadeṅ guṇaḥ'गुणguṇa =अत्at'shortअa'andएङ्eṅ'ए e, ओ o')

ह्रस्वान्ताङ्ग + जस्
⇩
गुणः

हरेhare +जस्jas;'चुटू'⇨	[58]'चुटू'
हरेhare + अस्as ;	प्रत्ययआदि चुँ/टुँ ⇩
'एचोऽयवायावः'⇨	लोपः
हरयस्harayas;	[15]'एचोऽयवायावः'

[39]'ससजुषो रुः' [41]'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' = एच्+ अच्

⇩

हरयःharayah (1/3) अय्/अव्/आय्/आव्

गुरोguro + जस्jas;'चुटू'⇨'एचोऽयवायावः'⇨गुरवस्guravas ; 'ससजुषो रुः'

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' = **गुरवःguravah (1/3)**

Vocative singular 'सम्बोधनम्sambodhanamएकवचनekavacana' (8/1) – To call:

हरिhari/ गुरुguru+सुsu

[90] ह्रस्वस्य गुणः ७।३।१०८॥

(6)(1)

hrasvasya guṇaḥ 7।3।108।।

- **ह्रस्वान्तस्याङ्गस्यhrasvāntasyāṅgasya**(6)– The short vowel 'ह्रस्वhrasva' at the end 'अन्त anta' of an inflective base of a word 'अङ्गaṅga'
- **सम्बुद्धौsambuddhau**(7)– followed by सम्बुद्धिsambuddhi'vocative singular'

- **गुणः**– gets **गुण**guṇa**आदेश**ādeśa 'replacement' ([17] '**अदेङ् गुणः**adeṅ guṇaḥ'

गुणguṇa =**अत्**at'short**अ**a' and**एङ्**eṅ'**ए**e, **ओ** o')

ह्रस्वान्ताङ्ग + **सम्बुद्धि**
⇩
गुणः

[72] '**एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः**'

एङ्/ह्रस्व अन्त अङ्ग + **सम्बुद्धि**
⇩
लुप् (लोपः)

हरेhare +**सु**su;'**एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः**' =

हरेhare ;

हे हरे he hare (8/1)

गुरोguro+ **सु**su;'**एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः**' =**गुरो**guro ; **हे गुरो he guro (8/1)**

8/2 = 1/2 and 8/3 = 1/3:

हे हरी he harī (8/2) ;हे हरयः he harayaḥ (8/3)

हे गुरू he gurū (8/2) ; हे गुरवः he guruvaḥ (8/3)

2nd case singular 'द्वितीया dvitīyā एकवचन ekavacana' (2/1) - Object:

हरिhari/ **गुरु**guru+**अम्**am

[73]'**अमि पूर्वः**'

'**अमि पूर्वः**' =

हरिम्harim (2/1)

गुरुम्gurum (2/1)

अक् + अम् अच्
⇩
अक्

2nd case dual 'द्वितीयाdvitīyā द्विवचनdvivacana' (2/2) - Object:

हरिhari / गुरुguru +औट्auṭ

'हलन्त्यम्'⇨हरिhari / गुरुguru +औau;

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः' =

हरीharī / गुरूgurū(2/2)

[1] 'हलन्त्यम्'

उपदेशेअन्त्यम्हल्
⇩
इत्संज्ञा

[70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्
⇩
पूर्वसवर्णदीर्घः

2nd case plural 'द्वितीयाdvitīyā बहुवचनbahuvacana' (2/3) - Object:

हरिhari / गुरुguru +शस्śas

'लशक्वतद्धिते'⇨

हरिhari / गुरुguru +अस्as ;

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'⇨

हरीharī/ गुरूgurū+स्s ;

[59]'लशक्वतद्धिते'

अतद्धितप्रत्ययआदिल्/श्/कुँ
⇩
लोपः

[70] 'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्
⇩

‘तस्माच्छसो नः पुंसि’ ⇨ पूर्वसवर्णदीर्घः

<u>हरीन्harīn / गुरून्gurūn (2/3)</u> [74]‘तस्माच्छसो नः पुंसि’

‘प्रथमयोः पूर्वसवर्णः’ → <u>पुंल्लिङ्ग शस्</u>

⇩

न्

<u>3rd case singular ‘तृतीयाtṛtīyā एकवचनekavacana’ (3/1) – Instrumental ‘*by*’:</u>

हरिhari / गुरुguru +टाṭā

[91]शेषो घ्यसखि१।४।७॥

śeṣo ghyasakhi 1।4।7।।

शेषः घि असखि

(1) (1) (1)

śeṣaḥ ghi asakhi

- **असखि** – Except the word सखिsakhi,
- **शेषः** – the rest

> **ह्रस्वौ याविदुतौ तदन्तं**hrasvau yāvidutau tadantaṁ(1) – of the words ending in short i or u

> **घिसंज्ञम्**ghi saṁjñam (1) – get the name घिghi.

असखिह्रस्वइ/उअन्तअङ्ग
⇩
घिसंज्ञा

[92]आङ्गो नाऽस्त्रियाम् ७।३।१२०॥

āṅgo nā'striyām 7।3।120।।

आङ्गः ना अस्त्रियाम्

(6) (1) (6/3 or 7)

āṅgaḥ nā astriyām

- घेः परस्याङोgheḥ parasyāṅo(6) – आङ्āṅ (टाṭā)after घिसंज्ञाghi saṁjñā [[91] 'शेषो घ्यसखि'⇨घिसंज्ञाghi saṁjñā=an inflective base of a word 'अङ्गaṅga'ending in short i/u 'ह्रस्वइ/उअन्तhrasva i/u anta'except the word सखिsakhi]
- ना – getsनाnā आदेशādeśa 'replacement',

अस्त्रिघिसंज्ञा + आङ् (टा)
⇩
ना

'अनेकाल् शित्सर्वस्य' ⇨

हरिhari / गुरुguru +नाnā;

'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि' =

<u>हरिणाhariṇā / गुरुणाguruṇā (3/1)</u>

[47] 'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u>

⇩

सर्वस्यस्थान

[76] 'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'

समानपदे र्/ष् +अट्/कु/पु/आङ्/नुम्+<u>न्</u>

⇩

ण्

<u>3rd case singular '**तृतीया**tṛtīyā **द्विवचन**dvivacana' (3/2) - Instrumental '*by*':</u>

हरिhari / गुरुguru +भ्याम्bhyām=

<u>हरिभ्याम्haribhyām / गुरुभ्याम्gurubhyām (3/2)</u>

<u>3rd case singular '**तृतीया**tṛtīyā **बहुवचन**bahuvacana' (3/3) - Instrumental '*by*':</u>

हरिhari / गुरुguru +भिस्bhis

'ससजुषो रुः' ⇨

हरिभिर्haribhir /गुरुभिर्gurubhir;

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'=

<u>हरिभिःharibhiḥ / गुरुभिःgurubhiḥ (3/3)</u>

[39] 'ससजुषो रुः'

<u>पदान्तस्/सजुष्</u>

⇩

रु (र्)

[41] 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

<u>पदान्त र्</u>+ खर्/अवसान

⇩

विसर्गः

<u>4th case singular 'चतुर्थीcaturthī एकवचनekavacana' (4/1) – Dative '*to*':</u>

हरिhari / गुरुguru +ङेṅe

'लशक्वतद्धिते' ⇨

हरिhari / गुरुguru +एe

[59] 'लशक्वतद्धिते'

<u>अतद्धितप्रत्ययआदि ल्/श्/कुँ</u>

⇩

लोपः

[93] घेर्ङिति ७।३।१११॥

gherṅiti 7।3।111।।

घेः ङिति

(6)(7)

gheḥ ṅiti

- **घिसंज्ञस्यghisaṁjñasya**(6) –घिसंज्ञाghi saṁjñā [[91] 'शेषो घ्यसखि' ⇨ घिसंज्ञाghi saṁjñā=an inflective base of a word 'अङ्गaṅga' ending in short i/u 'ह्रस्वइ/उअन्तhrasva i/u anta' except the word सखिsakhi]
- **ङिति सुपिṅiti supi**(7) – followed by ङित् ṅit(ङ् इत्ṅ it)सुप्sup 'a nominal suffix with elided ṅ'

➢ **गुणः gunaḥ**(1) – gets **गुण** guṇa **आदेश** ādeśa 'replacement'([17] '**अदेङ् गुणः** aden gunaḥ' **गुण** guṇa = **अत्** at 'short **अ** a' and **एङ्** eṅ '**ए** e, **ओ** o').

<u>घिसंज्ञा</u> + ङित्सुप्

⇓

गुणः

हरे hare / **गुरो** guro + **ए** e

'एचोऽयवायावः' ⇨

हरय् haray / **गुरव्** gurav + **ए** e =

<u>**हरये haraye / गुरवे gurave (4/1)**</u>

[15] **'एचोऽयवायावः'**

<u>एच्</u> + अच्

⇓

अय्/अव्/आय्/आव्

<u>**4th case dual 'चतुर्थी caturthī द्विवचन dvivacana' (4/2) – Dative '*to*':**</u>

हरि hari / गुरु guru + भ्याम् bhyām =

<u>**हरिभ्याम् haribhyām / गुरुभ्याम् gurubhyām (4/2)**</u>

<u>**4th case plural 'चतुर्थी caturthī बहुवचन bahuvacana' (4/3) – Dative '*to*':**</u>

हरि hari / गुरु guru + भ्यस् bhyas

हरिभ्यस् haribhyas / **गुरुभ्यस्** gurubhyas

[39] **'ससजुषो रुः'**

<u>पदान्तस्/सजुष्</u>

⇓

‘ससजुषो रुः’⇨ रु (र्)

हरिभ्यर् haribhyar / गुरुभ्यर् gurubhyar [41] ‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’

‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’ = <u>पदान्त र्</u>+ खर्/अवसान ⇩

<u>हरिभ्यः haribhyaḥ / गुरुभ्यः gurubhyaḥ(4/3)</u> विसर्गः

<u>5th case singular ‘पञ्चमी pañcamī एकवचन ekavacana’ (5/1) – Ablative ‘*from*’:</u>

हरि hari / गुरु guru + ङसि ṅasi

‘लशक्वतद्धिते’⇨

हरि hari / गुरु guru + असि asi;

‘उपदेशेऽजनुनासिक इत्’⇨

हरि hari / गुरु guru + अस् as ;

‘घेर्ङिति’⇨

हरे hare / गुरो guro + अस् as ;

[-]‘एचोऽयवायावः’ by:

[59]‘लशक्वतद्धिते’

<u>अतद्धितप्रत्ययआदि ल्/श्/कुँ</u>
⇩
लोपः

[35]‘उपदेशेऽजनुनासिक इत्’

<u>उपदेशे अनुनासिक अच्</u>
⇩
इत्संज्ञा

[93]‘घेर्ङिति’

<u>घिसंज्ञा</u>+ ङित्सुप्
⇩
गुणः

[94]ङसिङसोश्च६।१।११०॥

ṅasiṅasośca 6।1।110।।

ङसि-ङसोः च

(7/2)(0)

ṅasi-ṅasoḥ ca

- **एङः**eṅaḥ(6) –When एङ्eṅ (ए e, ओ o)
- **ङसि-ङसोःअति**ati(7) – is followed byह्रस्वhrasva 'short' a(अत्at)of ङसिṅasior ङस्ṅas
- **पूर्वरूपम्**pūrvarūpam(1) – the former character(एङ्eṅ)
- **एकादेशः**ekādeśaḥ(1) – is the single replacement for both.

एङ्+ ङसि/ङस्अत्

⇩

एङ्

हरेस्hares /गुरोस्guros;'ससजुषो रुः' ⇨हरेर्harer /गुरोर्guror;'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

हरेःhareḥ / गुरोःguroḥ (5/1)

5th case dual 'पञ्चमीpañcamī द्विवचनdvivacana' (5/2) – Ablative '*from*':

हरिhari / गुरुguru +भ्यामbhyām =

हरिभ्यामharibhyām / गुरुभ्यामgurubhyām (5/2)

5th case plural 'पञ्चमीpañcamī बहुवचनbahuvacana' (5/3) – Ablative '*from*':

हरिhari / गुरुguru + भ्यसbhyas

हरिभ्यसharibhyas / गुरुभ्यसgurubhyas

'ससजुषो रुः' ⇨

हरिभ्यर्haribhyar / गुरुभ्यर्gurubhyar

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

हरिभ्यःharibhyaḥ / गुरुभ्यःgurubhyaḥ (5/3)

[39] 'ससजुषो रुः'

पदान्तस्/सजुष्
⇩
रु (र्)

[41] 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

पदान्त र्+ खर्/अवसान
⇩
विसर्गः

6th case singular 'षष्ठीsasthī एकवचनekavacana' (6/1) – Genitive '*of*

हरिhari / गुरुguru + ङस्ṅas | [59]'लशक्वतद्धिते'

'लशक्वतद्धिते'⇨ | अतद्धितप्रत्ययआदि ल्/श्/कुँ ⇩ लोपः

हरिhari / गुरुguru + अस्as ;

'घेर्ङिति'⇨ | [93]'घेर्ङिति'

हरेhare / गुरोguro + अस्as ; | घिसंज्ञा+ ङित्सुप् ⇩ गुणः

[-]'एचोऽयवायावः''ङसिङसोश्च'⇨

हरेस्hares /गुरोस्guros ; | [94]'ङसिङसोश्च'

'ससजुषो रुः'⇨ | एङ् + ङसि/ङस्अत् ⇩ एङ्

हरेर्harer /गुरोर्guror ;

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>हरेःhareḥ / गुरोःguroḥ (6/1)</u>

<u>6th case dual 'षष्ठी ṣaṣṭhī द्विवचन dvivacana' (6/2) – Genitive 'of':</u>

हरिhari / गुरुguru + ओस्os

'इको यणचि'⇨ | [14]'इको यणचि'

हर्य्hary/गुर्व्gurv+ ओस् os;

'ससजुषो रुः'⇨

हर्योर्haryor /गुर्वोर्gurvor ;

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>हर्योःharyoḥ /गुर्वोःgurvoḥ (6/2)</u>

<u>इक्</u>+ अच्
⇩
यण्

<u>6th case plural 'षष्ठी ṣaṣṭhī बहुवचन bahuvacana' (6/3) – Genitive 'of':</u>

हरिhari / गुरुguru + आम्ām

'ह्रस्वनद्यापो नुट्' 'आद्यन्तौ टकितौ'⇨ह्रस्व/नदी/आप् अन्ताङ्ग + <u>आम्</u>

हरिhari / गुरुguru + नाम्nām;

'नामि'⇨

हरीharī /गुरूgurū+ नाम्nām ;

'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि' =

<u>हरीणाम्harīṇām/गुरूणाम्gurūṇām (6/3)</u>

[86]'ह्रस्वनद्यापो नुट्'
⇩
नुट् आगम (न्)

[36]'आद्यन्तौ टकितौ'

<u>टित्/कित् आगम</u>
⇩
आदि/अन्त

[87]'नामि'

<u>अजन्ताङ्ग</u>+ नाम्
⇩
दीर्घः

[76]'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'

समानपदे र्/ष्+अट्/कु/पु/आङ्/नुम्+न्

⇩

ण्

<u>7th case singular 'सप्तमी saptamī एकवचन ekavacana' (7/1) – Locative '*in*':</u>

हरिhari / गुरुguru + ङिṅi

[95]अच्च घेः ७।३।११९॥

acca gheḥ 7।3।119।।

अत् च घेः

(1)(0) (6)

at ca gheḥ

- **इदुद्भ्याम्idudbhyām**(5/2) –Following short i (इत्it) and u(उत्ut)
- **ङेःṅeḥ**(6) – ङिṅi gets
- **औत्aut**(1) – औ auआदेशādeśa 'replacement'
- **च**– and

- **घेः**– घिसंज्ञाghi saṁjñā [[91] **'शेषो घ्यसखि'**⇨घिसंज्ञाghi saṁjñā=an inflective base of a word 'अङ्गaṅga' ending in short i/u 'ह्रस्वइ/उअन्तhrasva i/u anta' except the word सखिsakhi]
- **अत्**–gets short a(अत्at)आदेशādeśa 'replacement'.

<u>घिसंज्ञा</u> + <u>ङि</u>
⇩ ⇩
अत्औ

हरhara /गुरgura+ औau ;

'वृद्धिरेचि' =

<u>हरौharau /गुरौgurau (7/1)</u>

[21]'वृद्धिरेचि'

<u>अ + एच्</u>
⇩
ऐ/औ

<u>7th case dual 'सप्तमीsaptamī द्विवचनdvivacana' (7/2) – Locative '*in*':</u>

हरिhari / गुरुguru + **ओस्**os

'इको यणचि'⇨

[14]'इको यणचि'

हर्य्hary / गुर्व्gurv+ ओस्os ;

'ससजुषो रुः'⇨

<u>इक्</u>+ अच्
⇩
यण्

हर्योर् haryor / गुर्वोर् gurvor ;

'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' =

<u>हर्योः haryoḥ / गुर्वोः gurvoḥ (7/2)</u>

<u>7th case plural 'सप्तमी saptamī बहुवचन bahuvacana' (7/3) – Locative '*in*'</u>

हरि hari / गुरु guru + सुप् sup	[1]'हलन्त्यम्'
'हलन्त्यम्' ⇨	<u>उपदेशेऽन्त्यम्हल्</u> ⇩
हरि hari / गुरु guru + सु su	इत्संज्ञा
'आदेशप्रत्ययोः' =	[88]'आदेशप्रत्ययोः'
<u>हरिषु hariṣu / गुरुषु guruṣu (7/3)</u>	<u>अपदन्त अदेश/प्रत्यय स्</u>+ इण्/कु ⇩ ष्

CHAPTER 16

Declension of feminine nouns ending in vowel

‘अजन्तस्त्रीलिङ्गajantastrīliṅga’

E.g. रमाramā - लक्ष्मीlakṣmī‘one who plays with विश्णुviśṇu’, name of the consort of Viśṇu.

रमाramā –feminine ‘स्त्रीलिङ्गstrīliṅga’- comes from the same धातुdhātu ‘verbal root’ as रामrāma, masculine ‘पुंल्लिङ्गpuṁlliṅga’:रमु क्रीडायाम्ramu krīḍāyām ‘to play’.The feminine suffix ‘प्रत्ययpratyaya’टाप्ṭāp converts the masculine words ending in short a in feminine ‘अजाद्यतष्टाप् ४।१।४॥ ajādyataṣṭāp 4।1।4।।’.

In टाप्प्रत्ययṭāp pratyaya–

‘हलन्त्यम्’⇒टाṭā ;

‘चुटू’=आā

[1]‘हलन्त्यम्’

उपदेशेअन्त्यम्हल्
⇓

इत्संज्ञा

[58]'चुटू'

प्रत्ययआदि चुँ/टुँ

⇩

लोपः

1st case singular 'प्रथमाprathamāएकवचनekavacana' (1/1) – Subject

रमाramā+सुsu

इत्''उपदेशोऽजनुनासिक इत्⇨

रमाramā +स्s ;

[35]'उपदेशोऽजनुनासिक

उपदेशो अनुनासिक अच्

⇩

इत् संज्ञा

96 -हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्६।१।६८॥

halṅyābbhyo dīrghātsutisyapṛktaṁ hal 6।1।68।।

हल्-ङी-आप/भ्यः दीर्घात् सु-ति-सि-अपृक्तं हल्

(5/3) (5) (1) (1)

hal-ṅī-āp/bhyaḥ dīrghāt su-ti-si-apṛktaṁ hal

- सु-ति-सि-अपृक्तं हल् – A single-letter suffix "अपृक्तं हल्"[65'अपृक्त एकाल् प्रत्ययः'⇨A single-letter suffix is called अपृक्तaprkta]ofसुsu,तितiand सिsi
- हल्-ङी-आप्/भ्यः दीर्घात् – preceded byहल्(consonant) or a long vowel "दीर्घdīrgha"ofङीorआप्(feminine suffixes)

➢ लुप्lup(1) – is elided.

हल्/दीर्घङी/आप्प्रत्यय +<u>सु/ति/सिअपृक्तं हल्</u>

⇩

लुप्(लोपः)

<u>रमाramā(1/1)</u>

<u>1st case dual 'प्रथमाprathamāद्विवचन dvivacana' (1/2) - Subject:</u>

रमाramā+औau

[97]औङ आपः७।१।१८॥

auṅa āpaḥ 7।1।18।।

औङः आपः

(6) (5)

auṅaḥ āpaḥ

- **आबन्तदङ्गात्**āabantadaṅgāt(5) – After an inflective base word"**अङ्ग** aṅga" ending in **आप्** āp(feminine termination)"**आबन्त**ābanta"
- **औङ्** auṅ – **औप्रत्यय**au pratyaya'sufix'
- **शी** śī(1) – gets **शी** śī**आदेश**ādeśa 'replacement'.

शी śī	[59]'**लशक्वतद्धिते**'
'**लशक्वतद्धिते**'=	**अतद्धितप्रत्ययआदि ल्/श्/कुँ** ⇩
ईī	**लोपः**

आबन्तदङ्ग +औ

⇩

शी(ई)

'**अनेकाल् शित्सर्वस्य**'⇨	[47]'**अनेकाल् शित्सर्वस्य**'
रमाramā +**ई**ī	**अनेकाल्/शित्आदेश** ⇩
[-]'**आद्गुणः**'	**सर्वस्य स्थान**

[-]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घः'

'नादिचि'

'आद्गुणः'⇨

<u>रमे rame (1/2)</u>

[19]'आद्गुणः'

<u>अ + इक्</u>

⇩

गुणः

[70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

<u>अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्</u>

⇩

पूर्वसवर्णदीर्घः

[71]'नादिचि'

<u>अवर्ण + इच्</u>

⇩

न [70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

<u>1st case plural 'प्रथमा prathamā बहुवचन bahuvacana' (1/3) - Subject:</u>

रमा ramā+जस् jas

'चुटू'

rāma +अस् as

'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

रामास् rāmās

[58]'चुटू'

<u>प्रत्ययादिचुँ/टुँराम</u>

⇩

लोपः

[70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

<u>अक् + प्रथमा/द्वितीया अच्</u>

⇩

‘ससजुषो रुः’ पूर्वसवर्णदीर्घः

रामार् rāmār

‘खरवसानयोर्विसर्जनीयः’

<u>रामाः rāmāḥ(1/3)</u>

<u>Vocative singular ‘सम्बोधनम् sambodhanam एकवचन ekavacana’ (8/1) – To call:</u>

रमा ramā+सु su

[98]सम्बुद्धौ च७।३।१०६॥

(7) (0)

sambuddhau ca 7|3|106||

- आपः āpaḥ(6) –आप् āp(feminine termination)
- एकारः ekāraḥ(1) –gets ए e‘एकार ekāra’आदेश ādeśa ‘replacement’
- सम्बुद्धौ–in सम्बुद्धि sambuddhi ‘vocative singular’
- च–also.

<u>आप्</u>+सम्बुद्धि

⇩

ए

रमेrame+सु su

‘एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः’

हे रमे he rame (8/1)

लुप् (लोपः)

[72]‘एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः’

एङ्/ह्रस्व अन्त अङ्ग + सम्बुद्धि

⇩

For vocative dual -हे रमे he rame (8/2)- and plural -हे रामाः he rāmāḥ(8/3)-there is no change. They are declined like 1st case dual and plural respectively.

2nd case singular ‘द्वितीयाdvitīyā एकवचनekavacana’ (2/1) - Object:

रमाramā+अम्am

ramām (2/1)

[73]‘अमि पूर्वः’रमाम्

अक् + अम्

⇩

अक्

2nd case dual ‘द्वितीयाdvitīyā द्विवचनdvivacana’ (2/2) - Object:

रमाramā+औट्auṭ

‘हलन्त्यम्’

रमाramā + औau

[1]‘हलन्त्यम्’

उपदेशेअन्त्यम्हल्

⇩

इत्संज्ञा

'औङ आपः'

+ शीśī

'लशक्वतद्धिते'

'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

[97]'औङ आपः'रमाramā

आबन्तदङ्ग +औ

⇓

शी

[59]'लशक्वतद्धिते'

रमाramā + ईī

[-]'आद्गुणः'

[-70]'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

71'नादिचि'

'आद्गुणः'

स्थानरमेrame (2/2)

अतद्धितप्रत्यय आदि ल्/श्/कुँ

⇓

लोपः

[47]'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

अनेकाल्/शित्आदेश

⇓

सर्वस्य

[19]'आद्गुणः'

अ + इक्

⇓

गुणः

2nd case plural 'द्वितीया dvitīyā बहुवचन bahuvacana' (2/3) - Object:

रमाramā+शस् śas

59'लशक्वतद्धिते'

59 - अतद्धितप्रत्ययादि ल्/श्/कुँ

⇓

लोपः

राम rāma + अस् as — 70 - अक् + प्रथमा/द्वितीया अच् ⇓ पूर्वसवर्णदीर्घः

70'प्रथमयोः पूर्वसवर्णः'

रामास् rāmās — 39 - पदान्त स्/सजुष्39 ⇓ रु (र्)

'ससजुषो रुः'

रामार् rāmār — 41 - पदान्त र्+ खर्/अवसान ⇓ विसर्गः

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

रामाः rāmāḥ(2/3)

3rd case singular 'तृतीया tṛtīyā एकवचनekavacana' (3/1) – Instrumental '*by*':

रमाramā + **टा** ṭā

[99]आङि चापः७।३।१०५॥

āṅi cāpaḥ 7।3।105।।

आङि च आपः

7 0 6

āṅi ca āpaḥ

- आपः– आप् āp(feminine termination)
- आङि– followed by आङ् āṅ(टा प्रत्यय ṭāpratyaya)
- च–or

➢ ओसि **osi**(7) – ओस् os प्रत्यय pratyaya

➢ **एकारः ekāraḥ**(1) – gets ए e 'एकार ekāra' आदेश ādeśa 'replacement'.

आप्+आङ्/ओस्

⇩

ए

रमा rame + **टा** ṭā	58 -प्रत्ययादि चुँ/टुँ ⇩
58 'चुटू'	लोपः
रमा rame + आ ā	15 - एच्+ अच् ⇩
15 'एचोऽयवायावः'	अय्/अव्/आय्/आव्
रमया ramayā (3/1)	

3rd case singular 'तृतीया tṛtīyā द्विवचन dvivacana' (3/2) - Instrumental '*by*':

रमा ramā + भ्याम् bhyām-**रमाभ्याम् ramābhyām(3/2)**

<u>3rd case singular 'तृतीया tṛtīyā बहुवचन bahuvacana' (3/3) - Instrumental '*by*':</u>

रमाramā +भिस् bhis;39'ससजुषो रुः' 41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' = <u>रमाभिः ramābhiḥ (3/3)</u>

<u>4th case singular 'चतुर्थी caturthī एकवचनekavacana' (4/1) – Dative '*to*':</u>

रमाramā +ङे ṅe

59 'लशक्वतद्धिते'

रमाramā + ए e

59 - <u>अतद्धितप्रत्ययादि ल्/श्/कुँ</u>

⇩

लोपः

100 - याडापः७।३।११३॥

yāḍāpaḥ 7।3।113।।

याट् आपः

1 5

yāṭ āpaḥ

- **आपः**– Following आप् āp(feminine termination)
- **ङितः** ṅitaḥ(6) – ङित् ṅit(ङ् इत् ṅ it)प्रत्ययpratyaya
- **याट्**– gets याट्आगम āgama 'augment.'

1 'हलन्त्यम्' | 1 - उपदेशोऽन्त्यम्हल् ⇩ इत्संज्ञा

याyā

36 'आद्यन्तौ टकितौ' | 36 - टित्/कित् आगम ⇩ आदि/अन्त

It is added before the place of change 'स्थानsthāna'

आप्+ङित्
⇩
याट्आगम

रमाramā + या yā + ए e

21 'वृद्धिरेचि' | 21 - अ + एच् ⇩ ऐ/औ

रमायै ramāyai (4/1)

4th case dual 'चतुर्थी caturthī द्विवचन dvivacana' (4/2) – Dative '*to*':

रमाramā + भ्याम् bhyām -**रमाभ्याम् ramābhyām (4/2)**

4th case plural 'चतुर्थीcaturthī बहुवचनbahuvacana' (4/3) – Dative '*to*':

रमाramā +भ्यसbhyas;39'ससजुषो रुः'रमाभ्यर् ramābhyar

;41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'**रमाभ्यः ramābhyaḥ**

5th case singular 'पञ्चमीpañcamī एकवचनekavacana' (5/1) – Ablative '*from*':

रमाramā +ङसिṅasi

59 'लशक्वतद्धिते'

रमाramā + असि asi

35 'उपदेशेऽजनुनासिक इत्'

रमाramā + अस्as

100 'याडापः'

1 'हलन्त्यम्'

36 'आद्यन्तौ टकितौ'

रमाramā + या yā +अस्as

13 'अकः सवर्णे दीर्घः'

रमायास्ramāyās

39'ससजुषो रुः'

रमायार्ramāyār

41 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

59 - अतद्धितप्रत्ययादि ल्/श्/कुँ
⇩
लोपः

35 - उपदेशे अनुनासिक अच्
⇩
इत्संज्ञा

100 -आप् +ङित्
⇩
याट्आगम

36 - टित्/कित्आगम
⇩
आदि/अन्त

13 - अक् + सवर्णअक्
⇩
दीर्घः

रमायाः ramāyāḥ (5/1)

5th case dual 'पञ्चमी pañcamī द्विवचन dvivacana' (5/2) – Ablative '*from*':

रमाramā +भ्याम्bhyām-**रमाभ्याम् ramābhyām**

5th case plural 'पञ्चमी pañcamī बहुवचन bahuvacana' (5/3) – Ablative '*from*':

रमाramā +भ्यस्bhyas;39'ससजुषो रुः'रमाभ्यर् ramābhyar

;41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'**रमाभ्यः ramābhyaḥ**

6th case singular 'षष्ठी ṣaṣṭhī एकवचन ekavacana' (6/1) – Genitive '*of*'

रमाramā +ङस्ṅas

59 'लशक्वतद्धिते'

रमाramā + अस्as

100 'याडापः'

1 'हलन्त्यम्'

59 - अतद्धितप्रत्ययादि ल्/श्/कुँ ⇓ लोपः

100 -आप् +ङित् ⇓ याट्आगम

36 'आद्यन्तौ टकितौ'

36 - टित्/कित्आगम

⇩

रमा ramā + या yā + अस् as

आदि/अन्त

13 'अकः सवर्णे दीर्घः'

13 - अक् + सवर्णअक्

⇩

दीर्घः

रमायास् ramāyās

39 'ससजुषो रुः'

रमायार् ramāyār

41 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

रमायाः ramāyāḥ (6/1)

6th case dual 'षष्ठी ṣaṣṭhī द्विवचन dvivacana' (6/2) – Genitive '*of*':

रमा ramā + ओस् os

99 'आङि चापः'

os

15 - एच् + अच्

99 - आप् + आङ्/ओस् रमे rame + ओस्

⇩

ए 15 'एचोऽयवायावः'

⇩

रमयोस् ramayos　　　　अय्/अव्/आय्/आव्

39'ससजुषो रुः'

रमयोर् ramayor

41 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

रमयोः ramayoḥ

6th case plural 'षष्ठी ṣaṣṭhī बहुवचन bahuvacana' (6/3) – Genitive 'of':

रमा ramā + आम् ām

86 'ह्रस्वनद्यापो नुट्'

'हलन्त्यम्'

86 - ह्रस्व/नदी/आप् अन्ताङ्ग + आम्1
⇩
नुट् आगम (न्)

35 'उपदेशेऽजनुनासिक इत्'

36 'आद्यन्तौ टकितौ'

36 - टित्/कित्आगम
⇩
आदि/अन्त

रमा ramā + नाम् nām

76 - समानपदे र्/ष्+अट्/कु/पु/आङ्/नुम्+न्
⇩
ण्

76'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि'

रमाणाम् ramāṇām

<u>7th case singular 'सप्तमी saptamī एकवचन ekavacana' (7/1) – Locative '*in*':</u>

रमा ramā + ङि ṅi

101 - ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ७।३।११६॥

ṅerāmnadyāmnībhyaḥ 7।3।116।।

ङेः आम् नद्याम्नीभ्यः

6 1 5/3

ṅeḥ ām nadyāmnībhyaḥ

- **ङेः**– ङि ṅi
- **नद्याम्नीभ्यः**–after नदी संज्ञा nadī saṁjñā(words ending in ई ī and ऊ ū which are always feminine), आप् āp(feminine termination) and नी nī शब्द् śabda'word'
- **आम्**–gets आम् ām आदेश ādeśa 'replacement'.

नदी संज्ञा/आप्/नीशब्द् + <u>ङि</u>

⇩

आम्

47 'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

<u>अनेकाल्/शित्आदेश</u>रमा ramā + आम् ām[11]

सर्वस्यस्थान

47 -

⇓

100 'याडापः'

100 - आप् + <u>ङित्</u>

⇓

1 'हलन्त्यम्'

याट्आगम

36 'आद्यन्तौ टकितौ'

13 - <u>अक् + सवर्णअक्</u>

⇓

रमा ramā + या yā + आम् ām

दीर्घः

13 'अकः सवर्णे दीर्घः'

<u>रमायाम् ramāyām (7/1)</u>

<u>7th case dual 'सप्तमी saptamī द्विवचन dvivacana' (7/2) – Locative '*in*':</u>

रमा ramā + ओस् os

---

[11]'स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ १।१।५६॥ sthānivadādeśo'nalvidhau 1।1।56।। The replacement is like the replaced except in the rules for the all the exact letter of the replaced.' Thus आम् ām is seem as ङि ṅi, which is ङित् ṅit (59 'लशक्वतद्धिते').

99 'आङि चापः'

os

15 -एच्+ अच्

रमयोस् ramayos

39'ससजुषो रुः'

रमयोर् ramayor

41 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

99 - आप्+ आङ्/ओस्रमे rame+ ओस्

⇩

ए15 'एचोऽयवायावः'

⇩

अय्/अव्/आय्/आव्

रमयोः ramayoḥ

7th case plural 'सप्तमी saptamī बहुवचन bahuvacana' (7/3) – Locative '*in*':

रमाramā +सुप्sup-1'हलन्त्यम्'रमासु ramāsu'in the Ramās'

CHAPTER 17

Declension of neutral nouns ending in shorta

‘अदन्तनपुंसकलिङ्ग adantanapuṁsakaliṅga’

The declension of nouns in neutral gender ‘नपुंसकलिङ्ग napuṁsakaliṅga’ is like that of the masculine nouns except in first ‘प्रथमा prathamā’ and second ‘द्वितीया dvitīyā’ cases.

E.g. ज्ञान jñāna ‘knowledge’.

<u>1st case singular ‘प्रथमा prathamā एकवचन ekavacana’ (1/1) - Subject:</u>

ज्ञान jñāna+ सु su

102 - अतोऽम् ७।१।२४॥

ato'm 7।1।24।।

अतः अम्

5 1

ataḥ am

- **स्वमोः svamoḥ**(6/2)–सु su and अम् am nominal suffixes 'सुप्प्रत्यय sup pratyaya'
- **अतः**– after an inflective base word 'अङ्ग aṅga' ending in short a(अत् at)
- **अम्**– gets अम् am आदेश ādeśa 'replacement'.

नपुंसकअदङ्ग+सु/अम्
⇩
अम्

ज्ञान jñāna+ अम् am

73 'अमि पूर्वः'

73 - अक् + अम्
⇩
अक्

ज्ञानम् jñānam(1/1)"The knowledge"

1st case dual 'प्रथमा prathamā द्विवचन dvivacana' (1/2) - Subject:

ज्ञान jñāna+ औ au

103 - नपुंसकाच्च७।१।१९॥

napuṁsakācca 7।1।19।।

नपुंसकात् च

5 0

napuṁsakātca

- नपुंसकात्– after a neuter
- औङः auṅaḥ(6)–औङ् auṅ(औ au)
- च– also
- शी śī(1)– gets शी śī आदेश ādeśa 'replacement'.

नपुंसक+औ
⇩
शी (ई)

47 'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

ज्ञान jñāna+ शी śī

59 'लशक्वतद्धिते'

47 -अनेकाल्/शित्आदेश
⇩
सर्वस्य स्थान

59 - अतद्धितप्रत्ययादि ल्/श्/कुँ
⇩

ज्ञान jñāna+ ई ī   लोपः 19 'आद्गुणः'

19 - अ + इक्

⇩

गुणः

ज्ञाने jñāne(1/2)

1st case plural 'प्रथमा prathamā बहुवचन bahuvacana' (1/3) – Subject "कर्त्रा kartrā":

ज्ञान jñāna+ जस् jas

104 - जश्शसोः शिः ७।१।२०॥

6/2 1

jaśśasoḥśiḥ 7।1।20।।

- **नपुंसकात्** napuṁsakāt(5)—After a neuter
- **जश्शसोः**– जस् jasand शस् śas
- **शिः**– gets शि śi आदेश ādeśa 'replacement'.

नपुंसक+जस्/शस्

⇩

शि(इ)

47 'अनेकाल् शित्सर्वस्य' ज्ञान jñāna+ शि śi;59 'लशक्वतद्धिते' ज्ञान jñāna+ इ i

105 - शि सर्वनामस्थानम् १।१।४२॥

11

śisarvanāmasthānam 1।1।42।।

- शि
- सर्वनामस्थानम्– gets the name सर्वनामस्थान sarvanāmasthāna

शि
⇩
सर्वनामस्थानसंज्ञा

106 - नपुंसकस्य झलचः ७।१।७२॥

66

napuṁsakasyajhalacaḥ 7।1।72।।

- नपुंसकस्य–A neuter
- झलचः– ending in झल् jhal[letters 1-4 of क ka, च ca, ट ṭa and त ta वर्ग varga, श ś, ष ṣ, स s and ह् h] or अच् ac 'vowel'.

➢ नुम् num(1)–gets नुम् num आगम āgama 'augment'

➢ **सर्वनामस्थाने**sarvanāmasthāne(7)–when सर्वनामस्थान sarvanāmasthāna follows.

<u>झल्/अच्अन्तनपुंसक</u>+सर्वनामस्थान

⇩

नुम्आगम (न्)

1 'हलन्त्यम्' नु nu ;35 'उपदेशेऽजनुनासिक इत्'न् n

107 - मिदचोऽन्त्यात्परः १।१।४७॥

midaco'ntyātparaḥ 1|1|47||

मित् अचः अन्त्यात् परः

1 5 5 1

mitacaḥantyātparaḥ

- **मित्**– मित्(म् m इत् it)आगम āgama 'augment'
- **अचः अन्त्यात्**– comes after the last vowel
- **परः**– and becomes the final portion of the word.

<u>मित्</u>

⇩

अचः अन्त्यात्

ज्ञानन् jñānan+ इ i

108 - सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ६।४।८॥

sarvanāmasthānecāsambuddhau 6।4।8।।

सर्वनामस्थाने च असम्बुद्धौ

7 0 7

sarvanāmasthānecaasambuddhau

- नान्तस्य उपधायाnāntasyaupadhāyā(6)– The penultimate letter "उपधाupadhā"ofनान्ताङ्गnāntāṅga'an inflective base ending in n'
- दीर्घःdīrghaḥ(1)– gets its long form"दीर्घdīrgha"

- सर्वनामस्थाने– when सर्वनामस्थानsarvanāmasthānafollows
- च– and
- असम्बुद्धौ– it is not in vocative singular"सम्बुद्धि sambuddhi".

<u>नान्ताङ्गउपधा</u> + सर्वनामस्थानअसम्बुद्धि

⇩

दीर्घः

ज्ञानान्jñānān+ इi;<u>ज्ञानानिjñānāni(1/3) 'The knowledge'</u>

<u>2nd case singular 'द्वितीया dvitīyāएकवचन ekavacana' (2/1) – Object "कर्मkarma":</u>

ज्ञानjñāna+ अम्am

73 'अमि पूर्वः'

73 - अक् + अम्
⇩
अक्

ज्ञानम्jñānam(2/1) "knowledge"

2nd case dual 'द्वितीया dvitīyāद्विवचन dvivacana' (2/2) – Object"कर्मkarma":

ज्ञानjñāna+ औट् auṭ

1 'हलन्त्यम्'

1 - उपदेशेअन्त्यम्हल्
⇩
इत्संज्ञा

ज्ञानjñāna+ औau

103 'नपुंसकाच्च'

103 - नपुंसक +औ
⇩
शी (ई)

47 'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

ज्ञानjñāna+ शीśī

47 -अनेकाल्/शित्आदेश
⇩
सर्वस्य स्थान

59 'लशक्वतद्धिते'

ज्ञानjñāna+ ईī

59 - अतद्धितप्रत्ययादि ल्/श्/कुँ
⇩
लोपः

19'आद्गुणः'

19 - अ + इक्
⇩

गुणः

<u>ज्ञाने jñāne(2/2)</u>'bothknowledge'

<u>2nd case plural 'द्वितीया dvitīyā बहुवचन bahuvacana' (2/3) – Object "कर्म karma":</u>

ज्ञान jñāna+ शस् śas

104 'जश्शसोः शिः'

ज्ञान jñāna+ औ au

47 'अनेकाल् शित्सर्वस्य'

ज्ञान jñāna+ शि śi

59 'लशक्वतद्धिते'

ज्ञान jñāna+ इ i

106 'नपुंसकस्य झलचः'

ज्ञानन् jñānan+ इ i

108 'सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ'

104 - नपुंसक +<u>जस्/शस्</u>
⇓
शि (इ)

106 - <u>झल्/अच् अन्त नपुंसक</u>+सर्वनामस्थान
⇓
नुम्आगम (न्)

108 -<u>नान्ताङ्ग उपधा</u>+सर्वनामस्थान असम्बुद्धि
⇓
दीर्घः

<u>ज्ञानानि jñānāni(2/3)</u>

Vocative singular 'सम्बोधनम् sambodhanam एकवचन ekavacana' (8/1) – Tocall:

हे ज्ञान he jñāna+ सु su

35 'उपदेशेऽजनुनासिक इत्'

ज्ञान jñāna+ औ au

72 'एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः'

72 - एङ्/ह्रस्व अन्ताङ्ग + सम्बुद्धि

⇩

लुप् (लोपः)

हे ज्ञान he jñāna(8/1) 'Eh knowledge!'

For vocative dual and plural there is no change. They are declined like 1st case dual and plural respectively.

All other declensions of neuter nouns ending in a are like those of the masculine nouns also ending in a, e.g. राम rāma.

CHAPTER 18

Declension of masculinesending inconsonant

‘हलन्तपुँल्लिङ्गhalantapum̐lliṅga’

E.g. लिह्lih‘who licks’.

1st case singular ‘प्रथमाprathamāएकवचनekavacana’ (1/1) – Subject “कर्त्राkartrā”:

लिह्lih+ सुsu

35‘उपदेशेऽजनुनासिक इत्’

लिह्lih + स्s

96‘हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्’

लिह्lih

35 - उपदेशे अनुनासिक अच्

⇩

इत् संज्ञ

96-हल्/दीर्घ ङी/आप् प्रत्यय+सु/ति/सि अपृक्तं हल्

⇩

लुप् (लोपः)

109 -हो ढः८।२।३१॥

ho ḍhaḥ 8|2|31||

हः ढः

6 1

haḥ ḍhaḥ

- **हः**– ह्h
  - ➢ **झलि** **jhali**(7)—followed by**झल्** jhal[all consonants except semi-vowels - य्y,व्v,र्r,ल्l- and nasals, ञ्ñ,म्m,ङ् ṅ, ण्ṇ,न्n]
  - ➢ **च**ca(0)—or
  - ➢ **पदान्ते** **padānte**(7)—at the end of a **पद्**pada
- **ढः**– getsढ्ḍhआदेशādeśa 'replacement'.

पदान्तह्/ह्+झल्
⇩
ढ्

लिढ्liḍh	24 -पदान्तझल् ⇩
24 'झलां जशोऽन्ते'	जश्

लिड्lid | 25 -अवसानझल्
⇓
25 'वाऽवसाने' | चर् (वा)

लिट्lit/लिड्lid(1/1)"the one wholicks"

1st case dual 'प्रथमा prathamāद्विवचन dvivacana' (1/2) – Subject "कर्त्राkartrā":

लिह्lih+औ au-लिहौlihau(1/2) "the two who licks"

1st case plural 'प्रथमा prathamāबहुवचन bahuvacana' (1/3) – Subject"कर्त्राkartrā":

लिह्lih+ जस् jas

58 'चुटू' | 58 - प्रत्ययादि चुँ/टुँ ⇓

लिह्lih + असas | लोपः

39'ससजुषो रुः'

लिहर्lihar

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

लिहः lihaḥ (1/3) "the ones who licks"

2nd case singular 'द्वितीया dvitīyā एकवचन ekavacana' (2/1) – Object "कर्म karma":

लिह् lih+ अम् am- **लिहम् liham(2/1)**

2nd case dual 'द्वितीया dvitīyā द्विवचन dvivacana' (2/2) – Object "कर्म karma":

लिह् lih+ औट् auṭ;1 'हलन्त्यम्' **लिहौ lihau(2/2)**

2nd case plural 'द्वितीया dvitīyā बहुवचन bahuvacana' (2/3) – Object "कर्म karma":

लिह् lih+ शस् śas;59 'लशक्वतद्धिते' लिह् lih + अस् as ; 39 'ससजुषो रुः' लिहर् lihar ;

41 'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' **लिहः lihaḥ(2/3)**

Vocative 'सम्बोधनम् sambodhanam' is like 1st case 'प्रथमा prathamā'.

3rd case singular 'तृतीया tṛtīyā एकवचन ekavacana' (3/1) – Instrumental '*by*':

लिह् lih + टा ṭā;58 'चुटू' **लिहा lihā(3/1)**

3rd case singular 'तृतीया tṛtīyā द्विवचन dvivacana' (3/2) - Instrumental '*by*':

लिह् lih+ भ्याम् bhyām

109 'हो ढः'	109 - पदान्त ह्/ह्+ झल् ⇓ ढ्
लिढ् liḍh+ भ्याम् bhyām	
63 'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने'	63 - अङ्ग+असर्वनामस्थान सु आदि कान्त प्रत्यय 24 'झलां जशोऽन्ते' ⇓ पद संज्ञा
	24 - पदान्तझल् ⇓ जश्

लिड्भ्याम् liḍbhyām(3/2)

3rd case singular 'तृतीया tṛtīyā बहुवचन bahuvacana' (3/3) - Instrumental '*by*':

लिह् lih+ भिस् bhis

109 'हो ढः'	109 - पदान्त ह्/ह्+ झल् ⇓

लिढ्lidh+ भिस्bhis ढ्

63'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने' 63 - अङ्ग+असर्वनामस्थान सु आदि कान्त प्रत्यय24 'झलां जशोऽन्ते' पद संज्ञा

लिड्+ भिस्bhis 24 -

पदान्तझल्39'ससजुषो रुः'

जश्

लिड्भिर्lidbhir

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'

लिड्भिःlidbhih(3/3)

4th case singular 'चतुर्थीcaturthī एकवचनekavacana' (4/1) – Dative '*to*':

लिह्lih+ ङेṅe;59 'लशक्वतद्धिते' लिहेlihe(4/1)

4th case dual 'चतुर्थीcaturthī द्विवचनdvivacana' (4/2) – Dative '*to*':

लिह्lih+ भ्याम् bhyām

109 'हो ढः'

109 - पदान्त ह्/ह्+ झल्
⇩
ढ्

लिढ्lidh+ भ्याम् bhyām

63'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने'

63 - अङ्ग+असर्वनामस्थान सु आदि कान्त प्रत्यय
⇩
पद संज्ञा

24 'झलां जशोऽन्ते'

24 -पदान्तझल्
⇩
जश्

लिड्भ्यामlidbhyām(4/2)

4th case plural 'चतुर्थीcaturthī बहुवचनbahuvacana' (4/3) – Dative '*to*':

लिह्lih+ भ्यसbhyas;109 'हो ढः';लिढ्lidh+ भ्यसbhyas;24 'झलां जशोऽन्ते';लिड्liḍ+ भ्यसbhyas;39'ससजुषो रुः'लिड्भ्यर्liḍbhyar ;

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'**लिड्भ्यःlidbhyah(4/3)**

5th case singular 'पञ्चमीpañcamī एकवचनekavacana' (5/1) – Ablative '*from*':

लिह्lih+ ङसिṅasi;59 'लशक्वतद्धिते';लिह्lih + असिasi;35 'उपदेशोऽजनुनासिक

इत्';लिह्lih + अस्as;39'ससजुषो रुः'लिहर्lihar ;

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'**लिहःlihah(5/1)**

5th case dual 'पञ्चमीpañcamī द्विवचनdvivacana' (5/2) – Ablative '*from*':

लिह्lih+ भ्याम् bhyām

109 'हो ढः'

लिढ्liḍh+ भ्याम् bhyām

63'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने' जशोऽन्ते'

63 - अङ्ग+असर्वनामस्थान सु आदि कान्त प्रत्यय24 'झलां

⇓

पद संज्ञा

109 - पदान्त ह्/ह्+ झल्

⇓

ढ्

24 -पदान्तझल्

⇓

जश्

लिड्भ्याम्liḍbhyām(3/2)

5th case plural 'पञ्चमीpañcamī बहुवचनbahuvacana' (5/3) – Ablative '*from*':

लिह्lih+ भ्यस्bhyas;109 'हो ढः';लिढ्liḍh+ भ्यस्bhyas;24 'झलां जशोऽन्ते';लिड्liḍ+ भ्यस्bhyas;39'ससजुषो रुः'लिड्भ्यर्liḍbhyar ;

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'<u>लिड्भ्यःliḍbhyaḥ(5/3)</u>

<u>**6th case singular 'षष्ठी ṣaṣṭhī एकवचन ekavacana' (6/1) – Genitive 'of'**</u>

लिह्lih+ ङस्ṅas ;59 'लशक्वतद्धिते' ;लिह्lih + अस्as;39'ससजुषो रुः'लिहर्lihar ;

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'<u>लिहःlihaḥ(6/1)</u>

<u>**6th case dual 'षष्ठी ṣaṣṭhī द्विवचन dvivacana' (6/2) – Genitive 'of':**</u>

लिह्lih+ ओस्os;39'ससजुषो रुः'लिहोर्lihor ;

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः'<u>लिहोःlihoḥ(6/2)</u>

<u>**6th case plural 'षष्ठी ṣaṣṭhī बहुवचन bahuvacana' (6/3) – Genitive 'of':**</u>

लिह्lih+ आम्ām;<u>लिहाम्lihām(6/3)</u>

7th case singular 'सप्तमी saptamī एकवचन ekavacana' (7/1) – Locative '*in*':

लिह्lih+ ङिṅi;59 'लशक्वतद्धिते' ;लिह्lih + इi;<u>लिहिlihi(7/1)</u>

7th case dual 'सप्तमी saptamī द्विवचन dvivacana' (7/2) – Locative '*in*':

लिह्lih+ **ओस्os**;39'ससजुषो रुः' लिहोर्lihor ;

41'खरवसानयोर्विसर्जनीयः' <u>लिहोःlihoḥ(7/2)</u>

7th case plural 'सप्तमी saptamī बहुवचन bahuvacana' (7/3) – Locative '*in*':

लिह्lih+ सुप्sup

1 'हलन्त्यम्'

लिह्lih + सुsu

109 'हो ढः'

लिढ्liḍh+ सुsu

63'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने'

109 - <u>पदान्त ह्/ह्</u>+ झल्

⇩

ढ्

63 - <u>अङ्ग</u>+असर्वनामस्थान सु आदि कान्त प्रत्यय

⇩

पद संज्ञा

24 -<u>पदान्तझल्</u>

⇩

24 ‘झलां जशोऽन्ते’ जश्

लिड्lid + सुsu 25 -झल् + खर्
⇩
25 ‘खरि च’ चर्

लिट्सुlitsu(7/3)

?110 -डः सि धुट्८।३।२९॥

5 7 1

ḍaḥ si dhuṭ 8।3।29।।

- डः– Followingड्ḍ
- सि– सs
- वाvā(0)–may
- धुट्–get धुट्आगम āgama ‘augment’

1 ‘हलन्त्यम्’ नुnu ; 35 ‘उपदेशेऽजनुनासिक इत्’नn

पदान्तह्/ह्+ झल्
⇩

ढ्

Vocative ‘सम्बोधनम्sambodhanam’ (8)

Like1st case singular ‘प्रथमाprathamā’.